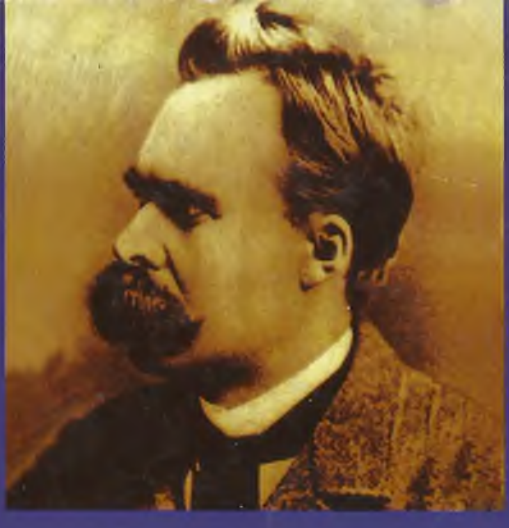

Ivo Frenzel

FRIEDRICH NIETZSCHE

Teora

Friedrich Nietzsche s-a născut la 15 octombrie 1844 la Röcken, în Germania. După moartea tatălui său, în 1849, se mută împreună cu întreaga familie la Naumburg. Absolvă în septembrie 1864 liceul Pforta și, după un semestru la Universitatea din Bonn, se înscrie la Universitatea din Leipzig. Din această perioadă datează prietenia sa cu Erwin Rohde, precum și primul contact personal cu Richard Wagner și cu opera lui Arthur Schopenhauer. În 1869 este chemat ca profesor extraordinar de filologie clasică la Universitatea din Basel, fiind titularizat în anul următor. În 1876 participă la primul festival de la Bayreuth. După doi ani însă se desparte de Richard Wagner și, în 1879, renunță la catedra de la universitate. În ianuarie 1889 își pierde rațiunea, prăbușindu-se, inconștient, pe o stradă din Torino. A murit la 25 august 1900 la Weimar.

Opera: *Die Geburt der Tragödie* (Nașterea tragediei), 1871; *Menschliches Allzumenschliches* (Omenesc prea omenesc), 1878, 1880; *Der Wanderer und sein Schatten* (Drumețul și umbra sa), 1880; *Morgenröte* (Aurora), 1881; *Die fröhliche Wissenschaft* (Știința voioasă), 1882; *Also sprach Zarathustra* (Așa grăit-a Zarathustra), 1883, 1885; *Jenseits von Gut und Böse* (Dincolo de bine și de rău), 1886; *Genealogie der Moral* (Genealogia moralei),1887; *Götzendämmerung* (Amurgul idolilor), 1889; *Ecce Homo*, 1908.

Friedrich Nietzsche

prezentat de Ivo Frenzel

traducere din limba germană
de Carmen Oniți

monografia

Teora

Titlu original: **Friederich Nietzsche**
Die Originalausgabe erschien unter dem Titel *Friedrich Nietzsche* in der Reihe "rowohlts monographien"
Copyright © 1966 by Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg

Copyright © 1997 **Teora**. Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin Editurii Teora. Reproducerea integrală sau parțială a textului sau a ilustrațiilor din această carte este posibilă numai cu acordul prealabil scris al Editurii Teora.

Distribuție:
București: B-dul Al. I. Cuza nr.39; tel./fax: 222.45.33
Sibiu: Șos. Alba Iulia nr. 40; tel. 069/21.04.72; fax069/23.51.27
Bacău: Calea Mărășești nr. 5; tel./fax: 034/18.18.26

Teora - Cartea prin poștă
CP 79-30, cod 72450 București, România
Tel./fax: 635.14.41

Teora
CP 79-30, cod 72450 București, România
Fax: 210.38.28

Șef redacție: Mihaela Ștefan
Responsabil de serie: Gelu Diaconu
Redactare: Gelu Diaconu
Coperta: Valentin Tănase

NOT: 1487 UMA Nietzsche
ISBN: 973-601-551-3
Printed in Romania

Cuprins

Educația unui geniu 7
Casa părintească 8 **Elevul** 11 **Pforta** 17 **Bonn și Leipzig** 24 **Cunoașterea operei lui Schopenhauer. Întâlnirea cu Rohde și Wagner** 29 **Scrierile lui Schopenhauer** 36 **Stagiul militar** 39 **Numirea la Basel** 42

Nașterea tragediei din spiritul romantismului 43
Tânărul erudit 44 **Începutul prieteniei cu Wagner** 46 **Nașterea tragediei** 48 **Înfrângerea** 59 **Elenism și spirit german** 63

Nietzsche la Bayreuth 70
Observatorul inactual al culturii germane 72 **Distanțarea de Wagner** 76 **Richard Wagner la Bayreuth** 79

Boala 87
Prietenii și planuri de căsătorie 88 **Renunțarea la profesorat** 94 **Istoria bolii** 95 **Omenesc prea omenesc** 98

Spre tărâmul lui Zarathustra 108
Lou Salomé 112 **O carte pentru toți și pentru nici unul** 118 **Experiențe neplăcute** 125

Ultima perioadă și prăbușirea 128
Critica ultimei perioade 130 **Nihilismul ca logică a decadenței** 134 **Voința de putere ca principiu terapeutic** 137 **Gânduri despre elită** 138 **Ultima socoteală** 142

Sfârșitul: Dionysos împotriva Crucificatului 143

Note 150
Cronologie 151
Mărturii 154
Bibliografie 157
Index de nume 173
Despre autor 175

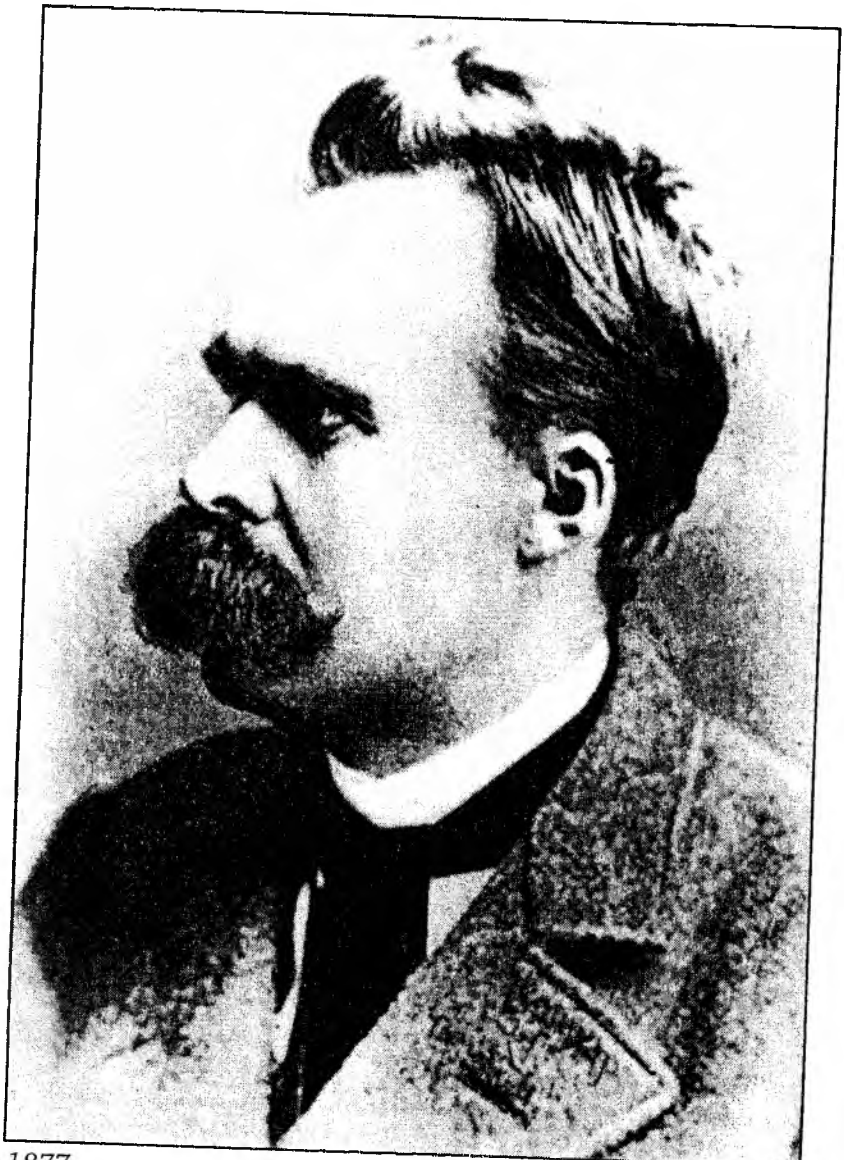

1877

EDUCAȚIA UNUI GENIU

Dacă apreciem însemnătatea unui filosof după efectul pe care îl au operele sale asupra urmașilor, atunci îl putem situa pe Friedrich Nietzsche deopotrivă alături de Hegel, Marx, Kierkegaard și Schopenhauer; el este unul din puținii mari gânditori ai secolului al XIX-lea care se situau cu mult înaintea timpului lor și fără de care secolul al XX-lea nu ar fi devenit ceea ce este. Istoria receptării operei lui Nietzsche începe târziu. El, cel care și-a pierdut puterea rațiunii, nu a trăit să vadă gloria mereu crescândă de care s-a bucurat în cele din urmă opera sa; sămânța ideilor sale și-a arătat în chip uimitor roadele, atât în rău, cât și în bine, abia după moartea sa. Comparativ cu această receptare, viața lui Nietzsche a fost aproape neînsemnată: câteva decenii ale unei vieți de intelectual, de la bun început o persoană retrasă, o viață care a stat sub semnul singurătății și al neînțelegerii. Nici o realizare nu a făcut să crească în intensitate și nu a definit această viață și nici o prețuire veritabilă, venită din exterior, nu a însoțit-o. Astfel, Nietzsche pare să aibă dreptate atunci când scrie în *Ecce Homo*:

Una sunt eu, alta sunt scrierile mele.[1]

Multiplele interpretări ale acestor scrieri trec prin toate stadiile: de la admirație oarbă la critică îndârjită. Fără îndoială, este posibilă și o analiză pură a operei, ea a dus de altfel la o serie de studii importante. Dar problemele filosofice, care par deseori a avea o viață individuală impersonală, au, în cazul lui Nietzsche, o motivație foarte personală ce poate fi dovedită având în vedere viața acestui om. Rareori un gânditor a filosofat atât de mult raportându-se la propria persoană; subiectivitatea emfatică a afirmațiilor și a prognozelor sale amintește de cea a întemeietorilor religiilor și de cea a profeților. Operele lui Aristotel, Kant și Hegel pot fi înțelese și fără o relatare a vieții acestor gânditori. Altfel se prezintă însă cazul lui Nietzsche: lectura scrierilor sale duce mereu, în mod obligatoriu, la întâlnirea cu ideile foarte personale ale autorului, care pot fi înțelese doar din perspectiva fiecărei situații în parte. Cunoașterea condițiilor de viață ale lui Nietzsche este o cheie importantă în înțelegerea teoriilor sale, aflate mereu în schimbare. Enunțul din *Ecce Homo*, în urma căruia trebuie să facem o

distincție între persoană și operă, se încadrează în seria acelor confesiuni care demonstrează adeseori cât de des se pot înșela oamenii când fac afirmații referitoare la propria lor persoană. Printre marii gânditori occidentali sunt puțini cei la care persoana și opera trebuie privite împreună, cum este cazul lui Nietzsche, pentru că acestea se lămuresc reciproc.

Casa părintească

Casa părintească a lui Nietzsche a fost un cămin plin de evlavie protestantă; de generații întregi familia era legată de credința lutherană: stimată, cuvioasă, cinstită și provincială, ea întrupa toate virtuțile și convingerile casei de pastori germani de care cel mai înzestrat vlăstar se va îndepărta atât de mult pe parcursul vieții sale. Bunicul din partea tatălui, Friedrich August Ludwig Nietzsche,

Casa din Röcken, în care s-a născut Nietzsche.

fusese supraintendent și era un preot activ. În anul 1796, când criticismul lui Kant și ateismul apusean care au urmat Revoluției Franceze înspăimântau spiritele germane, el a scris o carte cu titlul: «Gamaliel sau despre continuitatea creștinismului, pentru învățătura și liniștirea actualei frământări în lumea teologiei», iar în 1804 una din scrierile sale se intitula «Contribuții la încurajarea unui mod de gândire înțelept despre religie, educație, datoria de supus și viața omenească». Ceea ce nepotul distrugea cu dispreț, era pentru bunic proprietate incontestabilă și demnă de a fi apărată. După moartea soției sale, care i-a lăsat șapte copii, s-a căsătorit cu o văduvă tânără care provenea, de asemenea, dintr-o familie de pastori. Din această a doua căsnicie provin încă trei copii: mai întâi două fete care vor avea un rol determinant în casa părintească a lui Nietzsche, mătușa Auguste și mătușa Rosalie, apoi un fiu, Carl Ludwig, tatăl lui Nietzsche. Din cei șapte frați vitregi din prima căsătorie este de remarcat că unul din ei a făcut avere la Londra și a lăsat-o moștenire familiei. Acestei împrejurări îi datorează Nietzsche faptul că mai târziu, oriunde l-ar fi purtat destinul, nu trebuia să-și facă griji materiale.

Tatăl lui Nietzsche, născut în 1813, a fost mai întâi profesor particular, apoi educatorul fiicelor ducelui de Altenburg; a obținut apoi, din porunca lui Friedrich Wilhelm al IV-lea al Prusiei, parohia din satul Röcken, lângă Lützen, în Saxonia prusacă. A plecat acolo însoțit de cele două surori ale sale, necăsătorite: Auguste, care ținea gospodăria și Rosalie care sprijinea așezăminte creștine de asistență socială. Acestei conduceri pline de spirit gospodăresc a celor două cumnate, fete bătrâne, a trebuit să i se supună mama lui Nietzsche. Aceasta era fiica cea mai mică a unui preot de țară, Oehler, stabilit în Poebels-ul saxon. La căsătoria ei cu Carl Ludwig Nietzsche, în 1843, avea doar 17 ani. Un an mai târziu, la 15 octombrie 1844, la Röcken, tinerei familii de pastori i s-a născut un fiu, chiar în ziua sărbătoririi zilei de naștere a regelui prusac, cel care se dovedise atât de binevoitor față de tatăl lui Nietzsche.

Acesta avea înclinații spre muzică, dar era un om foarte visător și milos. Discursul ținut la botezul fiului său este elocvent pentru a sublinia înclinația sa spre sentimentalism: «Binecuvântată lună a lui octombrie, în care, în diferiți ani, s-au petrecut cele mai

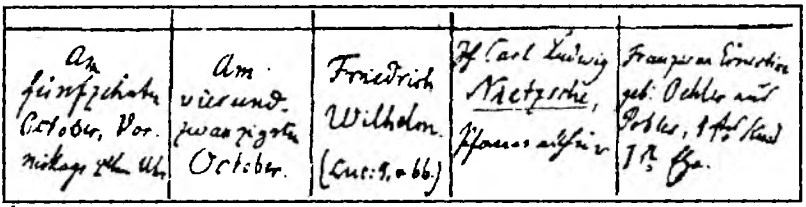

Înregistrarea de către pastorul Nietzsche în registrul parohial a nașterii și a botezului fiului său

importante evenimente din viața mea; cel pe care-l trăiesc astăzi este cel mai mare și mai minunat, îmi botez copilașul! O, clipă fericită; o, sărbătoare minunată; o, operă sacră, fii binecuvântată în numele Domnului! O spun cu inima mișcată de emoție: aduceți-l așadar pe copilul meu drag, să îl închin Domnului. Fiul meu, Friedrich Wilhelm să fie numele tău, în amintirea binefăcătorului meu regal, în a cărui zi de naștere te-ai născut».

Friedrich Wilhelm, numit Friedrich sau, în familie, Fritz, va mai avea doi frați. În anul 1846 s-a născut sora sa Elisabeth, în 1848 un frate, Joseph, care însă va muri la vârsta de numai doi ani, la puține luni după moartea tatălui său. Nenorocirea a început

Pastorul Carl Ludwig Nietzsche, care s-a căsătorit în 1843 cu Franziska Oehler, mai tânără cu 13 ani decât el

în august 1848, când tatăl lui Nietzsche, în urma unei căzături, a început să sufere de o boală cerebrală, care-i va cauza moartea 11 luni mai târziu. Nietzsche nu împlinise încă cinci ani, când și-a pierdut tatăl. În continuare a crescut într-o lume casnică, dominată exclusiv de femei: bunica sa, două mătuși, tânăra mamă și sora sa stabileau atmosfera. Bunica lui Nietzsche, o femeie încăpățânată, a hotărât în aprilie 1850, atunci când au fost nevoiți să renunțe la parohia din Röcken, mutarea familiei la Naumburg, acolo unde bătrâna doamnă trăise înainte de a se căsători și unde putea să locuiască în cercul vechilor prieteni.

Trăind onest, familia ducea o viață obișnuită. Tatăl lui Nietzsche avea un talent muzical considerabil, el însuși compunea, știa să improvizeze excelent la pian și era bine primit în cercurile de la Curte. Bunicul Oehler însă, care a fost nevoit să se chinuie cu o familie numeroasă, iubea vânătoarea, jocul de cărți, muzica și teatrele de amatori. În ansamblu, familia era mândră de tradițiile și particularitățile ei și își crease propria legendă: în special mătușile Auguste și Rosalie obișnuiau să povestească cum că printre strămoșii lor a existat un conte polonez care a fost nevoit să-și părăsească țara din cauza credinței sale. Această presupusă moștenire de noblețe și sânge străin părea pentru familia Nietzsche să o ridice deasupra mediului ei țărănesc și provincial. Această istorioară nu a putut fi însă dovedită, dar ea a conferit familiei conștiința de a fi ceva deosebit. Acest lucru s-a transmis și tânărului Fritz care nu l-a uitat niciodată, regăsindu-se în multe din viitoarele sale confesiuni.

Elevul

Nietzsche însuși a relatat cât de greu i-a fost să se mute din casa parohială de la țară în strâmtorarea locuinței din Naumburg. Copilul întâmpina greutăți în împrejurările ce i se păreau ostile. Aceste dificultăți aveau să sporească atunci când, la îndemnul bunicii, a fost nevoit să frecventeze școala reală din Naumburg. Nietzsche a eșuat în aspra lume a celor ce-i vor deveni camarazi de joacă și cu care nu reușea să se împrietenească. Abia când a ajuns într-o insti-

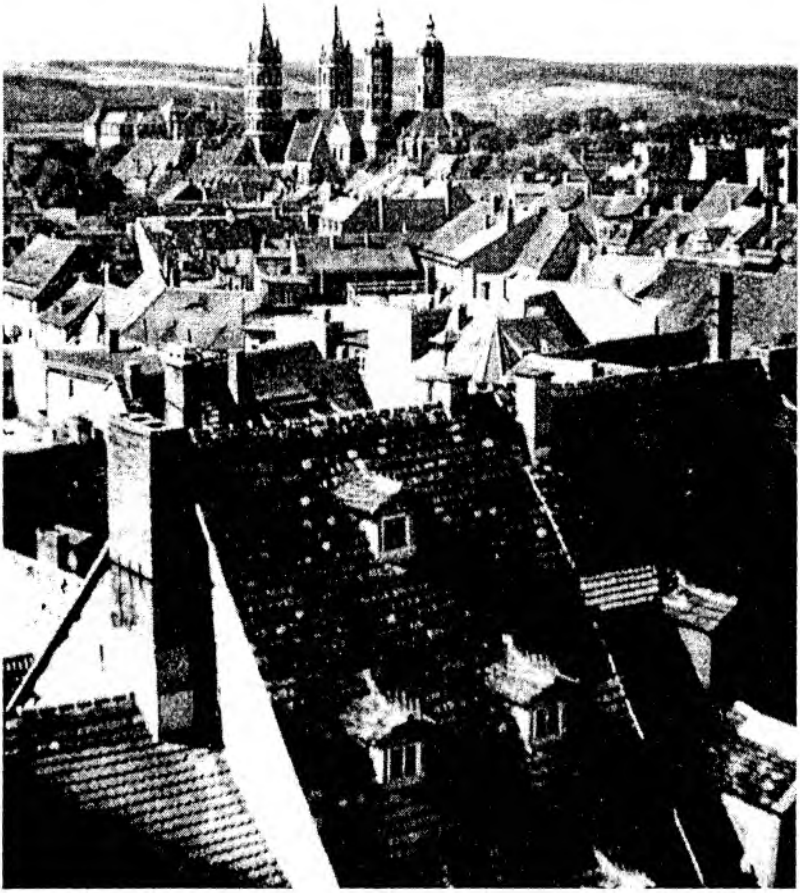

„A fost groaznic pentru noi să trăim la oraș", scria Nietzsche, când, după moartea tatălui său, familia s-a mutat la Naumburg.

tuție privată care pregătea copii pentru gimnaziul domului părea să se simtă mai bine. Acolo, Nietzsche și-a câștigat și primii prieteni: pe Wilhelm Pinder și Gustav Krug, fii de juriști din cercul de cunoscuți ai bunicii sale. Împreună cu ei, Nietzsche, în vârstă de opt

ani, a intrat la gimnaziul domului. Nu i-a fost deloc ușor la școală, învățarea regulilor și faptul că trebuia să fie ascultător îl revoltau. Dar marele talent al acestui copil sensibil se întrevedea deja.

Atmosfera din Naumburg, din cercul familiei, care dădea impresia că este artificială și nefirească, cu pretențiile ei religioase și morale, l-a determinat pe tânărul Friedrich Nietzsche să nu participe la jocurile dezinvolte ale altor copii ci să-și petreacă timpul într-un mod erudit, scriind. La vârsta de 10 ani a compus un motet și scrisese deja 50 de poezii. Fără a se baza pe vreun exemplu, se străduia să realizeze scene mărețe de natură, încerca, cu ajutorul metricii, să învingă furtuni pe mare și incendii. Patru ani mai târziu, în 1858, a început să-și scrie jurnalul, însoțit de o extrem de precoce autobiografie. Aceste pagini ale unui copil de 14 ani fascinează și astăzi: pe lângă toată sporovăiala copilărească, prin care își descrie viața petrecută până atunci în familie, iese la iveală eminenta capacitate de exprimare și se află acolo idei autocritice de o clarviziune ce îl trădează pe viitorul Nietzsche. Astfel, spre exemplu, atunci când scrie despre încercările sale lirice de pe vremea când avea doar zece ani: *Din această perioadă datează și primele mele poezii. Ceea ce se obișnuiește să evoci în aceste prime încercări sunt de regulă imagini din natură. Dacă fiece inimă juvenilă este stimulată de imagini colosale, atunci fiecare dorește să exprime aceste cuvinte în versuri. Groaznice aventuri pe mare, furtuni însoțite de foc au constituit primele subiecte... Nu aveam nici un model pe care să-l urmez, îmi închipuiam cu greu cum să imiți un poet, și le realizam după cum mi le sugera sufletul. Bineînțeles că au rezultat și versuri foarte nereușite și aproape fiecare poezie conținea asperități în privința limbii, dar această primă perioadă am îndrăgit-o mult mai mult decât pe a doua, pe care doresc s-o amintesc. Prima mea intenție a fost de a scrie o scurtă carte pe care apoi să o citesc eu însumi. Această mică vanitate o am și acum; dar atunci totul rămânea la stadiul de plan, rar a fost făcut un început. Deoarece nu stăpâneam rima și măsura versurilor și pentru că progresam prea încet, am făcut versuri fără rimă și încă mai păstrez multe din aceste poezii. Într-una din ele doream să evoc vremelnicia fericirii și deci am introdus un drumeț care dormita sub ruinele Cartaginei. Zeul viselor a trebuit să-i arate sufletului său fericirea de odinioară. Apoi au urmat nenorocirile*

provocate de destin și, în final, s-a trezit. Mai păstrez câteva poezii din acea perioadă, dar în nici una din ele nu se găsește vreo urmă de creație poetică. Iar câteva pagini mai încolo*: O poezie lipsită de idei, acoperită de fraze și imagini, precum un măr roșu care pe dinăuntru conține viermi. Expresiile idiomatice trebuie să lipsească cu desăvârșire dintr-o creație poetică; deoarece folosirea prea deasă a frazelor indică o minte incapabilă să creeze.*

Din această autocaracterizare nu reiese numai politețea forțată a băiatului-model, crescut de femei evlavioase, convinse că ele au mereu dreptate. El își recunoaște, într-un gest ce pare bătrânesc, o *mică vanitate*, pe care *încă* o mai are și pe care și-o iartă autoprotector. Sunt conținute deja aici: sensibilitatea, spiritul de observație crescând și tonurile acelei constrângeri sălbatice, autoritare ale dorinței de a crea ceva propriu. De asemenea, legătura cu muzica, importantă moștenire din partea tatălui, s-a dezvoltat de timpuriu și în mod accentuat. Mozart și Haydn, Schubert și Mendelssohn, Beethoven, Bach și Händel constituie pietre de temelie ale educației sale muzicale în anii petrecuți la Naumburg. Față de «muzica viitorului» a unui Berlioz sau Liszt, băiatul se arată sceptic. Aici, în sânul muzicii, de fapt în admirația pentru artă, Nietzsche se simte bine; aici este fericit cum este doar în vacanțele petrecute la bunicii Oehler în Pobles, unde domnea o atmosferă mai puțin distinsă decât la Naumburg și unde, împreună cu sora sa, avea voie să zburde în hainele vechi pe câmp și în grădină.

Lăsând la o parte aceste bucurii ale vacanței, s-a dezvoltat un copil serios, gânditor, care cunoștea foarte bine Biblia și care era de o evlavie emoționantă, astfel încât Nietzsche scria cândva că la vârsta de 12 ani l-ar fi văzut pe Dumnezeu în toată splendoarea Sa. Ceea ce tatăl său, decedat prematur, nu i-a mai putut oferi, datorează Nietzsche taților prietenilor săi din Naumburg, Wilhelm Pinder și Gustav Krug: tatăl lui Pinder avea înclinații literare și, datorită lui, băieții l-au cunoscut pe Goethe. Consilierul Krug nu era doar prieten cu Mendelssohn și cu alți muzicieni ai vremii, el însuși compunea și se pare că era un bun virtuoz. La ambele familii Nietzsche mergea cu plăcere și foarte des și astfel, datorită taților prietenilor săi, a venit în contact, neobișnuit de mult pentru vârsta sa, cu literatura și muzica.

Prietenii Wilhelm și Gustav formau, împreună cu sora lui Nietzsche, Elisabeth, un cerc, al cărui centru era Nietzsche. De la Pinder, care într-o imitație admirativă și-a scris la 14 ani autobiografia, aflăm ce influență avea tânărul Fritz asupra prietenilor: «De mic copil se ocupa cu jocuri, pe care le inventa el însuși, și acest lucru indică un spirit vioi, inventiv și independent. El conducea toate jocurile, indica noi metode...». Dar mai spune și următorul lucru: «Din fragedă copilărie, el iubea singurătatea și se lăsa în voia gândurilor, evita în oarecare măsură compania oamenilor și căuta locurile înzestrate de natură cu o frumusețe sublimă». Iar Elisabeth a consemnat o afirmație ciudată pe care se pare că ar fi făcut-o Nietzsche, când, de Paști, în anul 1857, au obținut amândoi note bune: «Când Fritz și cu mine... am rămas singuri, m-a întrebat, <dacă nu este ciudat faptul că amândoi învățăm atât de bine și că știm lucruri pe care alți copii nu le știu>».

Chiar dacă însemnările lui Pinder și ale surorii sale trebuie privite cu oarecare rezerve, totuși acestea, alături de autobiografia lui Nietzsche, dezvăluie particularități în gândirea și comportamentul lui Nietzsche, bine dezvoltate încă de atunci. Conștiința felului său de a fi altfel și singurătatea, motivul Zarathustra, dacă se poate spune așa, legătura intensivă cu arta, dificultatea de adaptare, înclinația de a se evidenția într-un cerc de prieteni, simțul fin al lui Nietzsche pentru limbă, chiar și motivul călătorului atât de des întâlnit la el mai târziu, toate acestea se găsesc în primele opere de tinerețe. Aceasta era starea tânărului Nietzsche care, cu toate că era bolnăvicios, se distingea treptat atât de mult la școală încât a fost propus pentru un loc vacant în renumita instituție de învățământ Pforta. Tânărul de 14 ani a părăsit orașul Naumburg și a plecat, în octombrie 1858, ca elev la Pforta. Acest eveniment nu a însemnat numai o schimbare exterioară în viața lui Nietzsche, el a marcat totodată sfârșitul copilăriei sale, despre care va mai scrie în viitoarea biografie (1864):

Desigur, am avut părinți minunați; și sunt convins că prin moartea admirabilului meu tată mi s-a răpit, pe de o parte, un mare ajutor, de care aș fi avut nevoie mai târziu, pe de altă parte, însă, mi s-au sădit în suflet germenii seriozității și ai contemplării.

Poate a fost un inconvenient faptul că întreaga mea dezvoltare de acum încolo nu a fost supravegheată de un ochi bărbătesc, însă dimpotrivă, curiozitatea și poate dorința de a ști cât mai mult au adus multă dezordine în multiplele mele cunoștințe; toate acestea erau în măsură să dezorienteze un spirit tânăr, abia ieșit din cuibul părintesc și mai ales să pericliteze bazele pentru o cunoaștere temeinică. Astfel, întreaga perioadă între 9 și 15 ani se caracterizează printr-o adevărată patimă de a dobândi o «știință universală», cum îmi plăcea mie să o numesc. Pe de altă parte, nu am neglijat jocurile copilărești, dar și în ele procedam cu un zel aproape doctrinar, astfel încât am scris, de exemplu, aproape despre fiecare joc o cărticică pe care o arătam prietenilor pentru a fi luată la cunoștință. Ca trezit de o întâmplare deosebită, am început la vârsta de 9 ani să învăț muzica, și anume compunând, dacă încercările de a pune pe hârtie tonuri care sună bine laolaltă și care urmează unul după altul și de a cânta texte biblice cu acompaniament fantastic de pianoforte pot fi numite compoziții. În același timp scriam poezii îngrozitoare, dar făcute totuși cu multă sârguință. De asemenea, desenam și chiar pictam.

Când am ajuns la Pforta, știam destul de multe despre mai toate ramurile științei și despre arte și m-am simțit atras de toate acestea, cu excepția plictisitoarei matematici, pentru care n-am avut niciodată tragere de inimă. Cu timpul însă am simțit o repulsie față de toate aceste rătăciri fără un scop precis prin toate ramurile științei; doream să-mi impun o îngrădire, pentru a pătrunde temeinic în fiecare din ele în parte.

Nietzsche, care era superficial atunci când era vorba de prelucrarea pedantă a amănuntelor, și-a recunoscut această slăbiciune, o caracteristică complementară unui spirit mărinimos. Liceul Pforta și profesorii care se ocupau acolo de educația lui l-au ajutat foarte mult în străduința sa de a se constrânge la o «îngrădire» și i-au oferit o temeinică educație umanistă și filologică.

nsta mănăstire a cistercienilor, liceul Pforta, situată nu departe e Naumburg, pe râul Saale, era o școală cu tradiție de cel mai ult nivel. În afara unei educații clasice, străduințele pedagogice le celor aproximativ 200 de elevi se îndreptau spre formarea

O scrisoare a tânărului de 15 ani către mama sa, scrisă la liceul Pforta, 1859

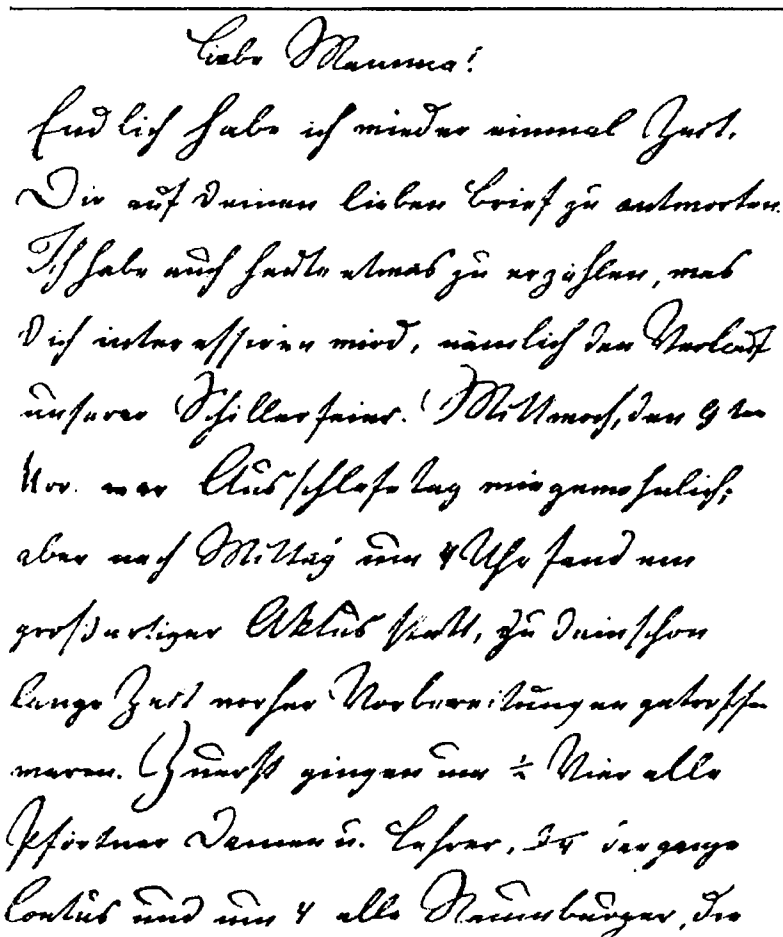

caracterului: hărnicia, disciplina și o adevărată viață spartană erau considerate principalele virtuți ale instituției. Metodele erau severe, dar nicidecum șicanatoare, profesorii întru totul înțelegători, printre aceștia și multe personalități de marcă. Cu toate acestea, Nietzsche a avut dificultăți de acomodare, așa cum s-a întâmplat în cursul nefericitului intermezzo de la școala medie comunală, dificultăți datorate dorului de casă, pe care îl simt majoritatea copiilor la intrarea într-un internat. Învăța cu sârguință, dar la început nu a legat noi prietenii. Libertatea de mișcare spirituală, pe care nu o avusese la început în regimul strict de la Pforta, încerca să o redobândească acasă în timpul vacanțelor: acolo a înființat un mic cerc literar și artistic, «Germania», din care făceau parte, în afară de el, vechii prieteni Krug și Pinder. Statutul societății prevedea ca fiecare membru să prezinte lunar o lucrare care urma să fie criticată reciproc. Important este faptul că prietenii puteau, cu puținele mijloace ale societății, să-și permită un abonament la «Revista pentru muzică» (Zeitschrift für Musik), iar acest lucru a influențat gustul pentru muzică al lui Nietzsche: astfel a cunoscut el, care aprecia doar muzica clasică, arta lui Richard Wagner. Și, în sfârșit, din ultimii bani ai societății, au cumpărat o partitură de pian pentru «Tristan și Isolda».

Nietzsche și-a găsit un nou prieten care de-a lungul multor ani va deveni însoțitorul său în drumețiile spirituale: era Paul Deussen, alături de care în anul 1861, de Paști, Nietzsche urma să fie confirmat. Deussen relatează în «Amintiri despre Friedrich Nietzsche» (Erinnerungen an Friedrich Nietzsche): «Atunci când catehumenii au păsit doi câte doi în fața altarului, pentru a primi în genunchi binecuvântarea, Nietzsche și cu mine am îngenunchiat unul lângă altul ca cei mai apropiați prieteni. Îmi amintesc foarte bine atmosfera sacră, liniștită, care ne-a cuprins în săptămânile dinaintea și din timpul confirmării. Am fi fost gata să ne retragem pentru a fi mai aproape de Christos, iar întreaga noastră gândire, simțire și acțiune era luminată de o seninătate supranaturală».

În curând însă Nietzsche părea să aibă îndoieli în ce privește religia creștină; strălucita educație logică și filologică dobândită la Pforta au dus la o distanțare critică de credința strămoșilor. Această schimbare nu a intervenit ca o ruptură bruscă și nu își are

Nietzsche – catehumen, în 1861

rădăcinile în vreo întâmplare semnificativă venită din interior sau din exterior; nu cunoaștem nici vreo suferință spirituală sau vreo criză catastrofală care să fi determinat năruirea credinței. Îndoielile în ce privește creștinismul și respingerea totală a acestuia au apărut treptat și au survenit, la început, ca o urmare neintenționată a educației lui Nietzsche. De aceea, pe bună dreptate, el a calificat mai târziu această schimbare ca fiind procesul unei eliberări liniștite și lipsite de dureri. Pierderii credinței, poate unul din cele mai importante evenimente din viața lui Nietzsche, nu-i corespunde nici o împrejurare cu adevărat importantă.

Pe lângă autorii antici pe care îi învăța la școală foarte temeinic, în acești ani a fost atras de creația romantică. Jean Paul îi era familiar, dar nutrea o mare dragoste și admirație pentru Hölderlin, care, la vremea aceea, era aproape necunoscut. *Scrisoarea către prietenul meu, în care i-l recomand spre lectură pe poetul meu preferat* (*Brief an meinen Freund, in dem ich ihm meinen Lieblingsdichter zum Lesen empfehle*) din 19 octombrie 1861 este o mărturie minunată pentru gustul literar deosebit al lui Nietzsche și pentru extraordinarul simț al calității:

Aceste versuri (pentru a vorbi numai de forma exterioară), izvorâte din cel mai curat și mai blând suflet, aceste versuri care depășesc prin naturalețea și spontaneitatea lor arta și dibăcia formei lui Platen, aceste versuri care când plutesc în cel mai măreț elan al formei, când se pierd în sunetele cele mai firave ale melancoliei, pentru aceste versuri nu ai găsit alt cuvânt de laudă decât obișnuitul, banalul «reușit»?... Dar spusele se refereau mai cu seamă la forma exterioară; permite-mi așadar să adaug câteva cuvinte despre bogăția de idei a lui Hölderlin, pe care se pare că tu o privești ca fiind confuză și neclară. Chiar dacă reprosul tău se referă la câteva poezii din perioada nebuniei sale și chiar dacă și în cele anterioare profunzimea gândirii se luptă cu întunericul ce avea să se aștearnă, totuși majoritatea poeziilor sale constituie veritabile perle prețioase ale artei noastre poetice. Mă gândesc numai la poezii ca « Întoarcerea în patrie» (Rückkehr in die Heimat), «Fluviul încătușat» (Der gefesselte Strom), «Apus de soare» (Sonnenuntergang), «Cântărețul orb» (Der blinde Sänger) și îți dau un citat din ultima strofă a «Fanteziei de seară» (Abendphantasie), în care sunt exprimate profunda melancolie și dorul de liniște:

Am Abendhimmel blühet ein Frühling auf;

.....

.....

(Pe cerul serii înflorește o primăvară)

Poezia lui Nietzsche, „Zeului necunoscut"
(Dem unbekannten Gotte), toamnă timpurie 1864

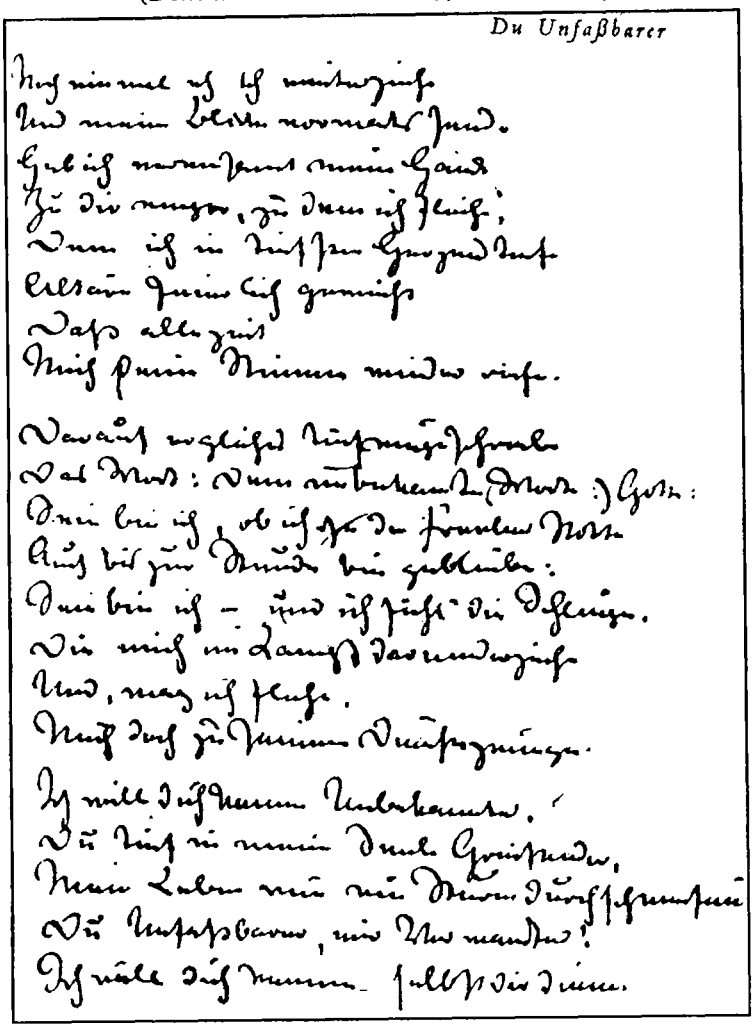
Du Unfaßbarer

Ihr nie mehr ich ich mich nahe
Und meine Leiden vor mir Ruh.
Geb ich vor dir auf meine Haide
Zu dir empor, zu dem ich flehe;
Denn ich in tiefsten Herzensgrunde
Allein mit dir gemein
Daß allen Zeit
Mich deinen Namen nennen rufe.

Du bist mir gleich Rätsel schwer
Du Nacht: Dem unbekannten (Nacht:) Gott:
Du bei ich, ob ich dir die stummen Worte
Auch bis zum Munde bei gebunden:
Du bei ich – und ich fühle die Scheue.
Die mich im Kampf das umzingt
Und, mag ich fliehe.
Auf dich zu deinem Angesichte.

Ich will dich kennen Unbekannter,
Du tief in meine Seele Eingedrungen,
Mein Leben mit mit deinem durchschreitest
Du Unfaßbarer, mir Verwandter!
Ich will dich kennen – selbst die Deine.

1864

În alte poezii, mai cu seamă în «Amintire» (Andenken) și «Drumeție» (Wanderung), autorul ne ridică spre cea mai înaltă idealitate, iar noi simțim alături de el că acesta era elementul său natal. În sfârșit, sunt de remarcat o serie de poezii în care le spune germanilor adevăruri crude care, din păcate, sunt întemeiate. De asemenea, în «Hyperion» aruncă cuvinte aspre și tăioase împotriva «barbarismului» german. Și totuși, această oroare față de realitate este compatibilă cu o mare iubire de patrie, pe care Hölderlin o nutrea cu adevărat. Dar ura la omul german pe simplul specialist, pe filistin.

... aș dori numai – și privește asta ca fiind scopul acestei scrisori = că prin aceasta să te determin să-l cunoști pe acest poet și să-l apreciezi fără vreo prejudecată; acest poet pe care majoritatea celor din neamul lui nici nu-l cunoaște după nume.

Scrisoarea tânărului de 17 ani nu dezvăluie numai un mod de exprimare înflăcărat, sugestiv, propriu lui Nietzsche atunci când urmărește o cauză, ea nu trebuie citită doar ca o anticipare a descoperirii lui Hölderlin de către germani după mai bine de cinci decenii, ea arată mai ales strânsa asemănare a lui Nietzsche cu poetul de la Tübingen: înțelegerea unui limbaj neobișnuit, a idealismului romantic, a criticii germanilor, plină de o dragoste înfierbântată, ba chiar a tensiunilor și problemelor nebuniei amenințătoare, toate acestea contribuie la apărarea angajată a lui Hölderlin. Totul pare să-l atragă pe Nietzsche la acest poet și să-i fie familiar, și toate elementele felului său de a-l privi pe Hölderlin indică propria conștiință de sine. Hölderlin și Jean Paul, apoi Schopenhauer și Wagner: Nietzsche este un vlăstar al epocii romantice, de neînțeles fără ideile acesteia și totodată este unul din cei care au desăvârșit această epocă.

În ultimul an petrecut la Pforta, Nietzsche a scris o lucrare mai amplă despre Teognis din Megara, o încercare de prezentare exhaustivă a omului și a operei. Această temă, gândită ca o compunere școlară, l-a fascinat pe Nietzsche într-atât, încât a continuat să se ocupe de ea și în perioada studiilor universitare. Astfel s-a remarcat Nietzsche la sfârșitul școlii ca un elev bun (excepție făcând matematica) printr-o contribuție remarcabilă în domeniul filologiei clasice. În octombrie 1864 Nietzsche s-a înscris, alături de Deussen și de alți câțiva elevi din anul său de la Pforta, ca student la Universitatea din Bonn.

Cele două semestre la Bonn nu au fost pentru Nietzsche foarte rodnice. Mai întâi au însemnat, mai mult în sens exterior, întâlnirea cu mediul universitar (Alma mater), de a cărui vrajă va fi cuprins pentru mulți ani. Pentru alegerea orașului Bonn ca prim loc de studiu au existat diverse motive. În primul rând faptul că Universitatea avea atunci faimă internațională în domeniul filologiei clasice. Friedrich Wilhelm Ritschl și Otto Jahn conduceau seminarul de filologie căruia îi datorează educația lor o serie de învățați de marcă. După disciplina severă de la Pforta, Nietzsche se vedea deodată transpus în cea mai cuprinzătoare și mai frumoasă libertate, el hotăra singur modul de a studia. În afară de filologie clasică a audiat cursuri de istoria artei și a bisericii, teologie și politică. Prin educația de care a beneficiat la Pforta părea să fie sortit să devină filolog. Cu un spirit autocritic clarvăzător, cunoscut din mai vechile sale autobiografii, a reflectat odată, spre sfârșitul perioadei de studii:

Aveam nevoie de o contrapondere la înclinațiile schimbătoare și neliniștite de până atunci, de o știință care să poată fi promovată cu luciditate rece, cu răceală logică, prin muncă uniformă, fără ca prin rezultatele ei să-ți meargă la inimă. Toate acestea credeam atunci că le găsesc în filologie. Premisele pentru studiul acesteia îi stau la îndemână unui elev de la Pforta.

Filologia ca autoapărare împotriva propriei înclinații romantice – ce cutezanță problematică! Nietzsche avea să eșueze în această privință, iar înclinația sa autoimpusă spre rigoarea filologică se va transforma într-o pasiune contrară.

Nietzsche însă nu nutrea la începutul studiului numai această dorință de luciditate filologică rece, el era conștient și de dificultatea pe care o întâmpina în a avea contacte cu alții și intenționa să cunoască și să înțeleagă oameni și locuri pe care le știa doar din auzite și din cărți. Astfel se explică intrarea sa în frăția «Franconia». Totuși, Nietzsche, dar și familia, a considerat necesară o explicație a acestui pas. Asociațiile studențești își pierduseră deja profilul politic, caracterul lor fiind de natură socială. El le scrie din Bonn
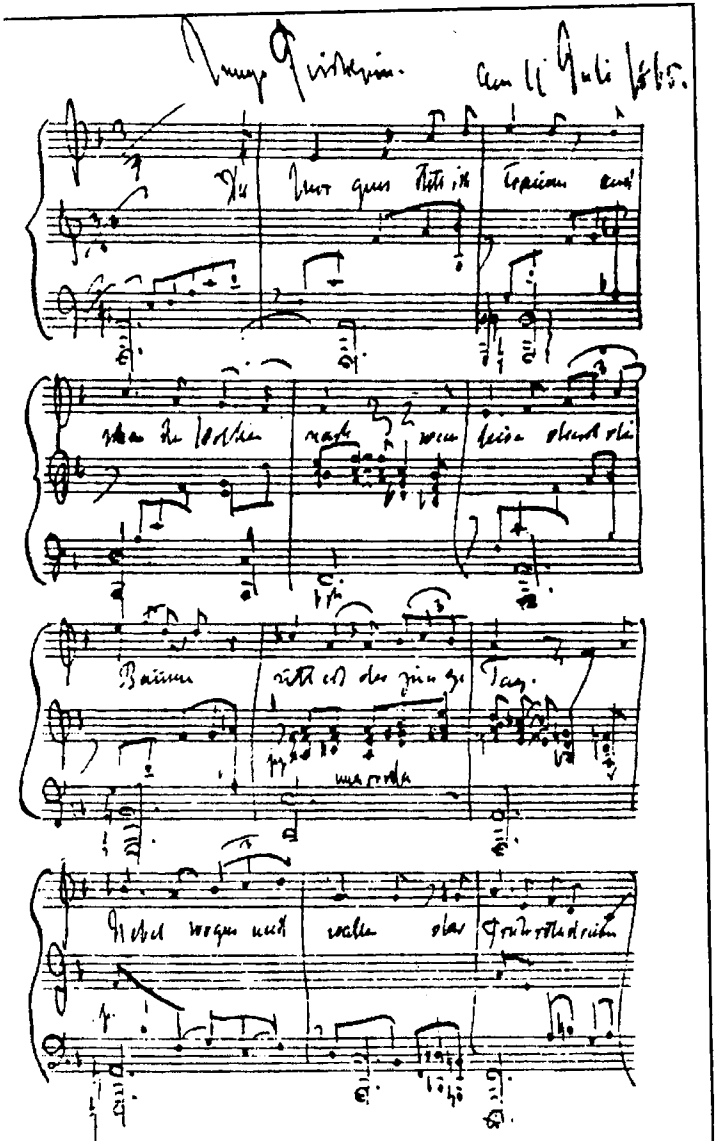
Partitura lui Nietzsche la poezia sa din tinerețe „Tânăra pescăriță" (Junge Fischerin), 11 iulie 1865

mamei și surorii sale, la 24/25 octombrie 1864, o scrisoare în care aproape că se scuză:

Văd deja cum dați din cap într-un mod ciudat și cum vă mirați. Într-adevăr se leagă multe lucruri ciudate de acest pas, astfel încât nu o să v-o iau în nume de rău. De exemplu, în același timp s-au alăturat șapte din «portarii» asociației «Franconia», și anume, în afara celor doi care s-au întâlnit la Bonn, printre ei și mulți alții care sunt deja în semestrul al IV-lea. Vă enumăr câțiva, pe care îi veți cunoaște: Deussen, Stöckert, Haushalter, Tölpmann, Stedefeldt, Schleußner, Michael și eu însumi.

Bineînțeles că am reflectat îndelung înainte de a face acest pas și, având în vedere firea mea, l-am privit ca pe o necesitate. Suntem cu toții, în mare parte, filologi și totodată iubitori de muzică. În general domnește o atmosferă foarte interesantă în cadrul Franconiei, oamenii mai în vârstă mi-au plăcut foarte mult.

Sentimentul neplăcut care reiese dintr-o formulare neobișnuit de plată pentru Nietzsche, *atmosferă interesantă,* indică însă faptul că acest pas, aproape necesar având în vedere firea sa, era totuși neplăcut. Într-adevăr, s-a simțit foarte curând mai mult dezgustat decât atras de preocupările superficiale ale frăției, chiar dacă unele serbări, petreceri dansante și cunoștințe feminine i-au fost la început pe plac. Și-a încercat puterile, de asemenea, la scrimă și duel. Dar nu este de mirare că până la sfârșitul anului și-a anunțat ieșirea din «Franconia» printr-o scrisoare foarte politicoasă. Tot la fel de puțin ca și în timpul perioadei școlare îi făceau plăcere distracțiile oamenilor obișnuiți. Mai târziu, ca tânăr docent în Basel, avea să treacă din nou prin această experiență. Relatarea sa despre participarea la marea serbare muzicală din Köln timp de câteva zile arată că nu agrea compania gălăgioasă și forfota din jurul său, cu toate că participa la evenimente cu o *încântare greu de imitat,* bând și cântând. Spre sfârșitul primului semestru scria familiei: *Aici, în cercul studenților, sunt considerat o autoritate muzicală, pe de altă parte un tip ciudat... Nu sunt deloc neiubit, cu toate că sunt puțin zeflemist și trec drept un satiric. Această autocaracterizare din perspectiva altora nu vi se va părea neinteresantă. Ca un verdict propriu pot să adaug că nu sunt de acord cu prima parte*

a caracterizării, că deseori sunt nefericit, că am prea multe toane și îmi place să fiu agasant, nu numai pentru mine, dar și pentru ceilalți.

Acestea sunt cuvintele unui tânăr care nu este nicidecum mulțumit de sine. Chiar și muzica, așa cum o înțelegea și o practica Nietzsche, nu-l mai apropia de ceilalți membri ai «Franconiei». Cântecele de petrecere ale acestora îi plăceau doar temporar. În timpul primului semestru a compus muzica pentru poeziile lui Chamisso și Petöfi într-o manieră ce amintea foarte tare de Schumann.

Nici cu studiul nu mergea prea bine. Cursurile de teologie sporeau mai degrabă îndoiala în privința creștinismului. Ca elev, Nietzsche a citit deja, spre oroarea familiei sale, «Viața lui Isus» (Das Leben Jesu) de Strauß. Acest imbold a continuat să-l influențeze: Nietzsche s-a îndreptat către critica izvoarelor Noului Testament. Studiile de filologie clasică însă erau umbrite de neînțelegerile între profesorii săi Ritschl și Jahn care au luat proporții scandaloase în cadrul Universității. Și astfel, hotărârea lui Nietzsche de a părăsi Bonnul și de a studia, începând cu semestrul al treilea, la Leipzig era luată. Faptul că Ritschl a fost chemat la Leipzig se poate să fi ușurat și mai mult despărțirea de Bonn, orașul care i-a adus atâta nefericire.

Dacă încercarea lui Nietzsche de a trăi pe malul Rinului ca un student «normal», fără griji, a eșuat, în Leipzig și-a regăsit, solitar și cu o mai mare concentrare asupra studiilor, felul său propriu de viață. Mai curând închis în sine și fără trufie se va califica prin realizări remarcabile ca filolog, sub îndrumarea profesorului său Ritschl. Ideea lui Ritschl de a înființa o asociație filologică a fost acceptată de Nietzsche. Nostalgiile școlărești, așa cum și-au găsit ele expresia în formarea «Germaniei», au devenit din nou realitate, de data aceasta în cadrul universității. Foarte curând, Nietzsche a putut să țină aici prelegeri în cercuri restrânse. Prima sa prelegere, căreia îi vor urma altele, se baza, la începutul lui 1866, pe o nouă ediție din creațiile lui Teognis din Megara. Succesul expunerii sale l-a încurajat să-i arate lui Ritschl mai vechea sa lucrare despre Teognis. Nietzsche a fost lăudat și Ritschl l-a sfătuit să revizuiască manuscrisul în vederea publicării.

Friedrich Wilhelm Ritschl

În urma acestei scene, orgoliul meu a răbufnit. La prânz mă plimbam cu prietenii mei spre Gohlis, era o vreme frumoasă, însorită, și mie îmi plutea fericirea pe buze. În sfârșit, la han, pe când comandam cafea și gogoși, nu m-am mai putut abține și le-am povestit prietenilor, care se mirau, fără a fi invidioși, de ceea ce mi s-a întâmplat. Un timp după aceea umblam buimac; a fost perioada când m-am născut filolog, simțeam spinul laudei care trebuia cules pentru mine în această carieră.

Nietzsche a avut norocul, după anul pierdut la Bonn, să găsească un profesor care nu numai că era o mare autoritate, dar care l-a stimulat continuu cât se poate de binevoitor. Că Nietzsche a acceptat această autoritate se datora nu în ultimul rând faptului că Ritschl nu era un filistin profesional, ci mai degrabă o persoană cu înclinații artistice, ale cărui lucrări științifice arătau ceva virtuozitate și simț pentru criterii estetice; și tocmai această caracteristică o aprecia Nietzsche la profesorul său, căruia îi va datora cea mai importantă parte a educației sale. Altă prelegere a lui Nietzsche se referea la listele operelor lui Aristotel și presupunea un studiu deosebit de critic în privința surselor. La propunerea lui Ritschl, Universitatea a fondat un premiu pe care l-a obținut lucrarea lui Nietzsche, tipărită apoi în mai multe numere din «Rheinisches Museum». Au urmat alte publicații: studiul despre Teognis a apărut, de asemenea, în

«Rheinisches Museum», la fel și un manuscris despre «Odă către Danae» (Ode an Danae) a lui Simonide. Astfel, numele lui Nietzsche a devenit repede cunoscut în lumea erudită a domeniului său și Nietzsche avea deja renumele unui tânăr erudit calificat, când – din nou la îndemnul lui Ritschl – în 1869, încă înainte de încheierea studiilor, a solicitat postul de profesor la Basel.

Faptul că s-a ocupat de fragmentele din Teognis a dat nu doar roade filologice. Nietzsche a început să-l înțeleagă pe acest poet grec, aparținând perioadei arhaice, ca pe un aristocrat. La Teognis putem citi enunțul: «De la nobili vei învăța ceea ce este nobil, dacă însă te amesteci printre cei neînsemnați vei pierde până și mintea pe care o ai». O înțelepciune ce provine din secolul al VI-lea î.Chr. și care, aplicată la Nietzsche, poate fi înțeleasă ca o prolegomena la *Zarathustra* și la concepția despre omul-stăpân. De aceea putem să presupunem că studiile despre Teognis și lucrarea premiată despre Aristotel – care, inevitabil a trebuit să ducă la cunoașterea lui Diogenes Laertios – au trezit la Nietzsche înclinații filosofice. Cel puțin a devenit foarte receptiv la problemele filosofice. Întâlnirea hotărâtoare cu filosofia a constituit-o lectura operelor lui Arthur Schopenhauer în primul semestru petrecut la Leipzig. Ritschl și filosofia i-au oferit o meserie necesară, uneori fericită, adesea foarte obositoare. Scrierile lui Schopenhauer însă au trezit și au înaripat geniul lui Nietzsche. Privită cu luciditate, această trezire a studentului l-a atras spre aprecieri proprii privind concepția asupra lumii, care la început se bazau pe o înțelegere nematură și naivă a ideilor lui Schopenhauer.

Cunoașterea operei lui Schopenhauer. Întâlnirea cu Rohde și Wagner

Dacă pentru Nietzsche Wagner era un reprezentant al avangardei muzicale, atunci opera lui Schopenhauer i se părea lui, care în afară de Platon nu a citit pe nici unul din marii filosofi, o posibilă expresie a unei concepții actuale despre lume. Și nu obligativitatea unor studii serioase l-au condus la această concluzie, ci împrejurări personale, legate de firea sa, au favorizat această descoperire. Pre-

Carl von Gersdorff

dispoziția spre romantism împotriva căreia se gândea să lupte cu ajutorul filologiei s-a răzbunat pentru această reprimare și a ieșit cu atât mai vehement la iveală în urma lecturii din Schopenhauer:

Eram atunci singur, fără ajutor, cu câteva experiențe dureroase și dezamăgiri, fără principii, fără speranțe, fără vreo amintire prietenoasă. Doream să-mi făuresc o viață proprie, pe măsură; pentru asta am rupt ultimele legături cu tot ceea ce însemna trecutul din Bonn; am rupt legătura între mine și acea perioadă. În singurătatea fericită a locuinței mele am reușit să mă adun; și, dacă mă întâlneam cu prieteni, aceștia erau Mushacke și v. Gersdorff, care aveau preocupări comune cu ale mele. – Imaginați-vă ce efect a avut, aflându-mă în această stare, lectura operei fundamentale a lui Schopenhauer. Într-o zi, am găsit în anticariatul bătrânului Rohn această carte, am luat-o în mână, fiindu-mi total necunoscută, și am răsfoit-o. Nu știu ce demon mi-a șoptit atunci: «Ia această carte acasă». În orice caz, s-a întâmplat s-o iau, contrar obișnuinței mele de a nu exagera cu cumpăratul cărților. Acasă m-am aruncat cu comoara dobândită pe un colț al canapelei și am lăsat să acționeze asupra mea acel geniu energic și sumbru. Aici fiecare rând exprima renunțare, negare, resemnare, aici am zărit o oglindă în care puteam privi lumea, viața și propriul suflet într-o măreție înfiorătoare. De aici m-a privit dezinteresat întreg ochiul solar al artei, aici am văzut boală și vindecare, exil și adăpost, infern și cer. Dorința de autocunoaștere, de autodistrugere m-a cuprins cu putere. Martori ai acelei schimbări îmi sunt și acum foile de jurnal din acea

perioadă, neliniștite, triste, cu acea autoacuzare inutilă și cu privirea lor atintită spre vindecarea și schimbarea întregii esențe omenești. Punând toate însușirile și dorințele mele în fața forumului desconsiderării proprii, am fost amar, nedrept și nestăpânit în ura întoarsă împotriva mea. Nici chinurile fizice nu au lipsit. Astfel, timp de 14 zile consecutiv, îmi impuneam să merg la culcare la ora două noaptea și să mă trezesc exact la ora șase. O agitație nervoasă a pus stăpânire pe mine și cine știe până la ce grad de nebunie aș fi ajuns, dacă atracțiile vieții, ale mândriei și necesității studiului regulat nu ar fi acționat împotrivă.

Ispitele vieții și ale mândriei au fost la Leipzig de natură inofensivă și trecătoare: Nietzsche s-a îndrăgostit de Hedwig Raabe, o actriță care a dat, în vara lui 1866, reprezentații la Leipzig și a cărei artă o admira foarte mult. Tânărul, care intra foarte greu în contact cu oamenii, o iubea însă pe domnișoara Raabe doar de la distanță. Pasiunea sa și-a găsit expresia în câteva melodii pe care le-a compus el însuși și pe care i le-a trimis femeii inimii sale cu o dedicație exuberantă și totodată afectată.

Mai important decât acest eveniment, tipic pentru relația lui Nietzsche cu femeile, deseori inhibată, distantă și aproape întotdeauna fără angajamente, a fost o nouă prietenie care avea să dureze mulți ani, până aproape de momentul prăbușirii. O dată cu Erwin Rohde a intrat în viața lui Nietzsche un prieten care nu i se supunea, admirându-l, ci îi era, în unele privințe, egal. Rohde, care era mai tânăr decât Nietzsche, provenea din Hamburg, a studiat, ca și Nietzsche, la Bonn în vara lui 1865 și a participat, de asemenea, la serbarea muzicală de la Köln; și el l-a urmat pe Ritschl la Leipzig. E posibil ca cei doi să se fi cunoscut în perioada de la Bonn, dar prietenia lor a început abia la Leipzig. În talentul strălucitor al lui Rohde, în temperamentul său și în pofta de polemică care putea degenera în gâlceavă, Nietzsche a găsit un partener potrivit. Cu cât s-au împrietenit mai mult, cu atât atmosfera din jurul lor le era tot mai indiferentă. Nietzsche a consemnat începutul acestei prietenii:

Într-o scrisoare adresată mie, Rohde a folosit imaginea că noi doi am fi stat în ultimul semestru pe un scăunaș izolant. Este foarte corect, eu mi-am dat însă seama abia când semestrul s-a încheiat.

Erwin Rohde

Fără intenție, dar conduși de un instinct sigur, petreceam o mare parte a zilei împreună. Nu am lucrat prea mult în sensul banal al cuvântului și totuși am considerat că am câștigat ceva în aceste zile. Până acum am simțit pentru prima dată că o prietenie în curs de formare avea un fundal etic și filosofic. De regulă, oamenii se împrietenesc datorită acelorași interese de studiu. Domeniile noastre însă se situau la distanță unul față de celălalt, eram de acord doar în ce privește ironia și batjocura la adresa manierelor și trufiei filosofice. De obicei ne luam la harță, existau multe lucruri în privința cărora părerile noastre erau diferite. Dar atunci când discuția atingea o oarecare profunzime, divergența de păreri amuțea și răsuna o concordanță calmă și deplină.

Împreună cu Rohde, Nietzsche a întreprins la sfârșitul perioadei de studii de la Leipzig o călătorie la Meiningen, la o serbare muzicală a wagnerienilor. Wagner și Schopenhauer erau atunci cei doi exponenți ai aceleiași lumi a romantismului târziu care îi vor forma întreaga ființă. Prima întâlnire personală cu Richard Wagner a avut loc în toamna lui 1868 la Leipzig. Nietzsche o cunoștea deja pe doamna Ottilie Brockhaus, sora lui Wagner și soția orientalistului Hermann Brockhaus din Leipzig, și frecventa casa acesteia, iar întâlnirea cu Wagner a avut loc într-o seară în care acesta se afla în vizită la sora sa. Nietzsche a relatat despre această întâlnire într-o scrisoare către Rohde:

Înainte și după masă, Wagner a interpretat toate pasajele importante din Maeștrii cântăreți, imitând toate vocile și fiind foarte

Richard Wagner

exuberant. Este un om plin de viață și înflăcărat, care vorbește foarte repede, este foarte spiritual și înveselește o adunare privată de acest fel. Între timp am purtat cu el o discuție mai lungă despre Schopenhauer: ah, îți poți imagina ce plăcere a fost pentru mine să-l aud vorbind despre Schopenhauer cu o căldură greu de descris, despre ceea ce-i datorează el și cum că acesta ar fi singurul filosof care a

Richard și Cosima Wagner

înțeles esența muzicii! Apoi s-a interesat cum îl privesc astăzi profesorii pe Schopenhauer, a râs de congresul filosofilor de la Praga și a vorbit despre «servitorii filosofi». Apoi a citit un fragment din biografia sa, pe care o scrie acum, o scenă încântătoare din viața sa studențească de la Leipzig, la care nu pot să mă gândesc acum fără să zâmbesc; de fapt scrie deosebit de iscusit și spiritual.

Faptul că Wagner, pe care Nietzsche îl admira de ani de zile, a luat partea lui Schopenhauer, Nietzsche l-a perceput ca pe o confirmare fericită a propriului său drum. Nu Platon sau Aristotel, care trebuie să-i fi fost cunoscuți tânărului filolog clasic, au aprins în Nietzsche pasiunea pentru filosofie, ci lumea ideilor lui Arthur Schopenhauer.

„Asociația filologică" la Leipzig
În față, la stânga: Nietzsche
În față, la dreapta: Erwin Rohde

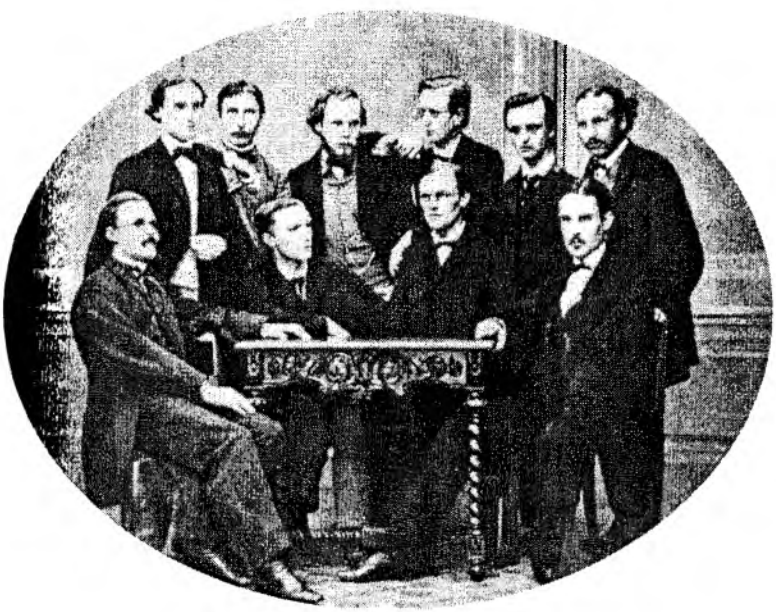

Schopenhauer avea o însușire care era puțin dezvoltată printre profesorii germani de filosofie: era un scriitor de înalt nivel. Concepțiile și ideile sale par, la prima vedere, mai ușor de înțeles decât dificilele analize ale problemelor, spre exemplu ale lui Kant și ale urmașilor săi idealist-transcendentali. Schopenhauer a

Arthur Schopenhauer

accentuat, în sens cu totul nekantian, incapacitatea raţiunii de a recunoaşte esenţa reală a lucrurilor şi de a da omului scopuri. Raţiunea este, în cel mai bun caz, mijlocul cu ajutorul căruia omul poate atinge scopul propus prin propria sa voinţă. Viaţa ca atare nu e demnă de a fi afirmată, eliberarea o află omul numai dacă renunţă la instinctele sale, la opera oarbă a voinţei sale permanente. Egoismul este atitudinea firească a omului, el hotărăşte şi asupra comportamentului său moral. Mila este, de aceea, un joc al egoismului. Dar omul este capabil de autoeliberare, şi anume în două feluri: o dată prin comportamentul moral, prin renunţarea

Nietzsche la 50 de ani, pe veranda casei sale

la voință, apoi prin contemplarea frumosului. Arta este pentru Schopenhauer o formă de o însemnătate generală, muzica însă ocupă printre arte un loc absolut aparte: ea este expresia nemijlocită a realității și esența lucrurilor. Ea ne oferă înțelegere și cunoaștere, dar, în timp ce răsună, ne eliberează de spațiu, timp, cauzalitate și de toate nevoile limitate. Însă trăirea frumosului nu este de durată, nu poate elibera definitiv de greutățile și nevoile firești ale vieții, așa cum nici modul de a acționa moral pentru binele celorlalți nu ne poate elibera. Numai asceza individuală, renunțarea totală, dispariția propriei voințe marchează drumul pe care se poate scăpa de starea nenorocită a existenței noastre. Acest pesimism este irațional și amoral în același timp. Nu vede nici un progres în posibilitatea cunoașterii și acțiunii raționale și, de asemenea, nici o speranță într-o morală socratică sau chiar creștină.

Nietzsche s-a simțit atras neobișnuit de tare de acest pesimism. El venea în întâmpinarea izolării sale și corespundea, prin aspectele estetice și neangajate religios ale doctrinei sale, propriilor nevoi. Ca și cu ani în urmă în asociația «Germania», Nietzsche nu putea să nu-și influențeze prietenii prin prelegerile sale, pentru a-i face discipoli ai lui Schopenhauer. Sora sa Elisabeth, mai apoi prietenii de studiu Mushacke și von Gersdorff, în final chiar și Deussen, se numărau printre cei convertiți. Faptul că Schopenhauer îl consideră pe omul de rând un filistin și că el confirmă naturile geniale care, în urma felului lor deosebit de a fi nici nu pot altfel decât să piardă contactul cu realitatea socială și să stea neajutorați în fața lucrurilor firești, trebuie că era citit de tânărul Nietzsche ca o autoconfirmare. Și era atât de fermecat de ideile lui Schopenhauer, așa cum le înțelegea atunci, încât a interpretat greșit, ca pe o apologie a sistemului lui Schopenhauer chiar și «Istoria materialismului» (Geschichte des Materialismus) a lui Lange. Importanta operă a lui Lange a apărut în 1866 și a devenit precursoarea neokantianismului. Nietzsche însă îi scria lui Gersdorff referitor la lectura acestei cărți:

1. Lumea simțurilor este produsul structurii noastre.

2. Organele noastre vizibile (corporale) sunt, la fel ca toate celelalte componente ale universului fenomenal, doar imagini ale unei realități necunoscute.

3. Adevărata noastră structură ne rămâne, de aceea, la fel de necunoscută ca și obiectele reale ale lumii exterioare. Noi avem permanent de-a face numai cu produsul amândurora.

.... adevărata esență a lucrurilor, lucrul în sine, nu numai că ne este necunoscut, dar nici conceptul lui nu este, în cele din urmă, el însuși decât ultima plăsmuire a unui contrast condiționat de structura noastră, despre care nu știm dacă are vreo semnificație dincolo de experiența noastră. Deci, crede Lange, să fie lăsați în pace filosofii, pornind de la premisa că de aici înainte ne vor înălța sufletește. Arta este liberă și în domeniul conceptelor. Cine ar voi să respingă o frază muzicală de Beethoven și cine va găsi erori în Madona lui Rafael? – Vezi deci că până și din perspectiva aceasta a celui mai sever punct de vedere, Schopenhauer al nostru rămâne valabil, aproape că devine chiar mai prețios pentru noi.... dacă filosofia trebuie să ne susțină moralul, atunci e u cel puțin nu cunosc nici un filosof care să ne înalțe sufletește mai mult decât Schopenhauer.[2]

Criticismul rațional al lui Lange este imediat denaturat: Nietzsche, fiu de teolog, pentru care contactul cu știința exactă a însemnat distrugerea credinței copilărești, așează filosofia în locul rămas liber al înălțării sufletești religioase.

Stagiul militar

În timpul anilor petrecuți la Leipzig au loc câteva evenimente exterioare. Mushacke plecase la Berlin, iar von Gersdorff la Nürnberg pentru satisfacerea stagiului militar. Cu atât mai mult s-a atașat Nietzsche de Rohde. Leipzig a fost lovit de o epidemie de holeră care l-a iritat pe Nietzsche și l-a tulburat în studiile sale. În toamna anului 1867 a trebuit să se prezinte la serviciul militar cu termen redus. Încercarea sa de a fi acceptat în unul din regimentele de gardă din Berlin a eșuat. A fost însă primit la artileria de câmp călare care staționa la Naumburg și avea astfel privilegiul de a putea locui acasă. Regulamentul militar îi surâdea în mică măsură, încerca însă să facă față cu demnitate acestei educații inevitabile. În această perioadă îi scria lui Rohde:

Nietzsche ca artilerist de câmp

Filosofia mea are acum prilejul de a-mi folosi practic. N-am simțit până acum nici o clipă de umilire, am surâs foarte des în schimb ca la auzul unui lucru fabulos. Între timp, ascuns sub burta unui cal, mai șoptesc: «Schopenhauer, ajută-mă»; și când ajung acasă epuizat și plin de sudoare, mă liniștesc aruncând o privire spre chipul de pe masa mea de lucru ori deschid Parerga care, alături de Byron, îmi este acum mai simpatică decât oricând.

1867

Însă un accident de călărie a pus capăt prematur acestei educații. O rană la piept se vindeca foarte greu și Nietzsche a obținut un concediu de boală până la sfârșitul perioadei stagiului. O fotografie din acea perioadă îl arată pe Nietzsche în uniformă, cu sabia scoasă din teacă. Poza corespundea probabil convenției de atunci pentru suveniruri de acest fel. Este imaginea unui erudit deghizat. Nietzsche a putut să folosească concediul de boală în scopul studiilor filologice intensive și, în toamna lui 1868, se întoarce, bine pregătit, la Leipzig pentru ultimul semestru. Perioada de studii era aproape încheiată, se bucura în continuare de bunăvoința lui Ritschl și putea să privească spre o carieră academică sigură. De aceasta nu se legau pentru el nici un fel de *speranțe exagerate,* după cum îi mărturisește lui Rohde, dar, bineînțeles, vedea în viitorul său academic o viață care putea să-i ofere destul timp liber în vederea propriilor studii și care îi putea asigura o situație independentă, atât politic, cât și social.

Numirea la Basel

Nu numai că avusese dreptate nutrind această speranță, dar ea se va adeveri mai repede decât s-ar fi așteptat. În timp ce în iarna lui 1868/69 plănuiește, împreună cu Rohde, o călătorie la Paris, este propus, la îndemnul lui Ritschl, pentru un post de profesor de filologie clasică la Universitatea din Basel. Oferta vine într-un moment când Nietzsche are îndoieli în privința valorii muncii filologice, când, într-o evidentă criză, îi numește pe profesorii săi, în scrisori adresate prietenilor, *creaturi filologice,* îi învinuiește de *activități subversive,* de a fi *lacomi* și *orbi,* când este urmărit din nou de fantoma filistinului. Și câte ceva din această stare se citește și în acea cunoscută scrisoare către Rohde, în care Nietzsche încearcă să-și consoleze prietenul pentru călătoria la Paris care n-a mai avut loc:

Suntem într-adevăr nebuni ai destinului: abia săptămâna trecută intenționam să-ți scriu și să-ți propun să studiem împreună chimia și să aruncăm filologia acolo unde îi este locul, printre catrafusele străMoșilor. Acum diavolul numit «destin» mă ademenește cu un post de profesor de filologie.

Cu toate acestea, Nietzsche nu a putut rezista acestei tentații. În februarie 1869 a avut loc numirea oficială la Basel, încă înainte de obținerea titlului de doctor. Drept urmare, Universitatea din Leipzig i-a conferit lui Nietzsche titlul de doctor pe baza scrierilor sale deja apărute, fără alte examene și a renunțat la obișnuitele formalități. La 24 de ani și jumătate lua sfârșit formarea și educația lui Nietzsche fără nici o altă trecere printr-un post de profesor extraordinar, post care după un an să se transforme în catedră universitară. La 28 mai 1869, tânărul profesor își susținea prelegerea inaugurală la Basel despre *Homer și filologia clasică.*

NAȘTEREA TRAGEDIEI DIN SPIRITUL ROMANTISMULUI

O schiță a vieții lui Nietzsche s-ar putea împărți foarte bine în decade. Între intrarea sa la liceul Pforta și ultimul semestru la Leipzig, când Nietzsche se putea simți deja docent în devenire, sunt zece ani de educație și formare. Pentru alți zece ani Nietzsche a fost profesor la Basel. Iar după renunțarea la catedră, în 1879, avea să-i rămână doar un deceniu pentru creație în deplinătatea conștiinței. Nici ultima perioadă a vieții sale, caracterizată prin boala sa psihică, nu va dura cu mult peste un deceniu. Astfel, avem o privire de ansamblu asupra marilor perioade din viața sa. Dar astfel de împărțiri reflectă doar scheme ordonate exterior, oricât de stranii ar părea acestea. Ele elucidează, dar nu explică nimic. Deoarece viața lui Nietzsche a avut, în totalitate, un curs neliniștit, a fost un drum între dispoziții extreme, un du-te-vino între doi poli, între o atitudine plină de fericire entuziastă și una ale cărei semne erau distanța sceptică, rațională, dar și ironia critică față de oameni și lucruri. Viața sa la Basel și, mai ales, prima sa scriere filosofică mai importantă care a luat naștere acolo în primii ani de activitate didactică arată deosebit de clar aceste particularități ale existenței și activității sale. Întâmplări și moduri de comportare, așa cum le știm deja dinainte, aveau să se repete în perioada petrecută la Basel.

Basel, centru aleman tradițional al umanismului european, l-a întâmpinat pe tânărul profesor cu prietenie și bucurie. Colegii, dar și familiile autohtone de patricieni s-au ocupat de el. Lui Nietzsche se pare că la început i-au făcut plăcere unele invitații și forfota socială obișnuită. Dansează mult și își comandă la Naumburg un frac nou. Dar experiența anterioară își va spune și aici cuvântul: îi este greu să se acomodeze, viața celorlalți oameni îl incomodează, într-o scrisoare către Ritschl îi batjocorește pe *filistinii* din Basel, marea parte a colegilor săi îi este indiferentă, activitățile sociale i se par o povară. Rohde, prietenul său, îi lipsește mai mult decât orice altceva. Are din nou îndoieli în privința religiei. În cadrul învățământului se simte nesigur și neînțeles. Faptul că trăiește într-o lume ostilă este compensat de presimțirea de a fi oarecum ales și chemat printr-un destin extraordinar. Toate aceste sentimente contradictorii se reflectă în scrisoarea către Rohde (sfârșitul lui ianuarie și 15 februarie 1870):

Îmi lipsești incredibil de mult... Este pentru mine totuși o nouă senzație, de a nu avea pe nimeni în preajmă căruia să-i pot spune cele mai bune și mai grele lucruri din viață. Și, pe lângă asta, nici măcar un coleg de breaslă cu adevărat simpatic.... Gradul pe care l-am atins acum este cea mai rușinoasă recunoaștere a neștiinței mele. Existența filologică printr-un efort critic, dar la o mie de mile depărtare de elenism, este tot mai imposibilă. De asemenea, nu sunt sigur că voi deveni vreodată un adevărat filolog: dacă nu reușesc acest lucru așa, pe lângă altele, din întâmplare, atunci nu voi reuși nicicum. Nenorocirea este că nu am un model și sunt în pericolul de a înnebuni pe cont propriu. – Ce n-aș da să putem trăi împreună!... Am ținut aici o prelegere despre «Socrate și tragedia» (Sokrates und die Tragödie) care a stârnit spaimă și neînțelegeri. Datorită acesteia s-a restrâns și cercul prietenilor mei din Tribschen. Până la urmă voi deveni o speranță nestatornică: chiar și Richard Wagner mi-a dat de înțeles, ce destin mi se prevede.... Știință, artă și filosofie se amestecă acum atât de mult în mine, încât, în orice caz, voi naște cândva centauri.

Scrisoarea este, prin atmosfera pe care o degajă, cât și prin ceea ce relatează în mod obiectiv, tipică pentru dilema lui Nietzsche:

între conștiința abandonării și a eșuării și sentimentul predestinării. Încercările de a-l aduce pe Rohde la Basel la catedra universitară pe care o ocupa Nietzsche, în timp ce Nietzsche însuși dorea să predea la catedra de filosofie, au eșuat. Rohde a plecat la Kiel, iar Nietzsche a fost nevoit să rămână filolog. Dar au apărut noi prieteni: Franz Overbeck, un tânăr profesor de istorie a bisericii, a venit, la începutul lui 1870, la Basel și Nietzsche s-a mutat împreună cu el. De asemenea s-a apropiat de el, trecător, și Romundt, docent cu drept de a preda fără a fi angajat și schopenhauerian. În fine, Nietzsche va avea relații mai strânse cu unul din colegii săi mai vârstnici din Basel pentru care avea o mare stimă și pe care îl respecta, ca autoritate, cu un respect pe care în rest îl avea numai pentru Ritschl. Este vorba de Jakob Burckhardt, cu 26 de ani mai în vârstă decât Nietzsche, profesor de istorie a artei. În anul 1870 Burckhardt a ținut la Basel acel ciclu de conferințe ce aveau să fie cunoscute cu titlul de «Considerații privitoare la istoria universală» (Weltgeschichtliche Betrachtungen). Nietzsche l-a numit pe Burckhardt un *spirit cu totul aparte*, amândoi erau mai curând timizi și respingeau lumea înconjurătoare și și-au descoperit simpatia reciprocă prin congruența concepțiilor lor estetice și datorită vederilor asemănătoare în ce privește antichitatea. Relația dintre cei doi era doar una de prietenie între colegi, plină de respect reciproc.

Franz Overbeck

Prietenia hotărâtoare din această perioadă a fost aceea cu Richard Wagner care era cu 31 de ani mai în vârstă decât Nietzsche și care atunci locuia la Tribschen, lângă Lucerna. Nietzsche a găsit curând ocazia să reînnoiască cunoștința cu acesta, iar în luna mai 1869 era deja oaspete al neconvenționalei gospodării conduse de Cosima. Cosima von Bülow, soția dirijorului cu care Wagner era prieten și fiica lui Liszt, nu era atunci căsătorită cu Wagner. În anul 1866, după moartea primei soții, Wagner s-a mutat de la München în Elveția, în fuga sa obișnuită de greutățile financiare, politice și sociale. Cosima, împreună cu copiii ei, Daniela și Blandine von Bülow și Isolde, pe care a conceput-o cu Wagner, l-a urmat. În 1867 li se va naște încă o fiică, Eva, doi ani mai târziu fiul Siegfried.

Richard Wagner și Cosima l-au plăcut pe tânărul erudit, încrederea reciprocă a crescut repede și, foarte curând, Nietzsche aparținea, mai mult sau mai puțin, acestei familii generoase. Nu era doar un oaspete bine văzut, ci i s-au repartizat permanent două camere, putea să vină și să plece oricând dorea și petrecea cât mai mult timp cu putință la Tribschen. Aici nu numai că se afla aproape de geniul muzical pe care îl admira atâta, dar se simțea bine în atmosfera acestei familii neburgheze. Și Nietzsche care, elev fiind, admirase deja opera lui Wagner, era încântat acum și de omul Wagner:

În afară de asta am găsit un om care, ca nimeni altul, mi-a revelat imaginea a ceea ce Schopenhauer numește «geniu» și care este cu totul pătruns de acea minunată filosofie profundă. Acesta nu e altul decât Richard Wagner, despre care nu trebuie să crezi nici o remarcă pe care o găsești în presă, în scrierile muzicologilor etc. Nimeni nu îl cunoaște și nimeni nu poate să-l aprecieze, pentru că întreaga lume este așezată pe un alt fundament și pentru că nu se simte acasă în atmosfera creată de el. În el sălășluiește o idealitate atât de necondiționată, o umanitate atât de profundă și mișcătoare, o seriozitate a vieții atât de măreață încât mă simt în preajma lui ca și cum aș fi în apropierea divinului. Am trăit deja câteva zile pe moșia încântătoare de lângă lacul Vierwaldstätter, iar această fire minunată îmi apare mereu nouă și plină de resurse.

Nietzsche a fost orbit de magia acestei prietenii care, pentru prima dată din copilăria sa, i-a oferit un cămin. Părțile întunecate ale firii lui Wagner, caracterul tiranic, egoismul, lipsa de scrupule și mania risipei maestrului, nu le-a observat atunci. În 1888, cu puțin înainte de prăbușirea sa, Nietzsche va ridica acestei prietenii un monument în *Ecce Homo*: *...n-aș renunța la zilele vieții mele petrecute la Tribschen, zile de încredere, de seninătate, de întâmplări sublime – clipe profunde.... Nu știu ce experiențe au trăit alții cu Wagner: peste cerul nostru nu a alunecat niciodată vreun nor.*[3] Această bucurie de a avea un cămin a durat pentru Nietzsche până în aprilie 1872, deci aproape trei ani. Apoi Wagner a plecat la Bayreuth, unde Nietzsche l-a vizitat la 22 mai pentru a participa la așezarea pietrei de temelie a teatrului de festivaluri. Comunitatea a fost întreruptă doar între august și octombrie 1870, când Nietzsche a participat voluntar la războiul germano-francez ca infirmier. Prin numirea sa la Basel, Nietzsche a devenit cetățean elvețian și autoritățile districtuale nu i-au permis să servească în armata prusacă în calitate de participant activ la război. Dar, ca și educația sa militară anterioară, și acest serviciu s-a încheiat prematur din cauza bolii. Ca însoțitor al unui transport cu răniți, Nietzsche s-a îmbolnăvit de dizenterie și difterie. S-a vindecat încet, s-a întors la Basel și a început să privească sceptic războiul și hegemonia Prusiei de care fusese până atunci încântat. Nietzsche și-a reluat prelegerile și a putut să se ocupe din nou de lucrările sale. Ca profesor nu era puțin iubit, iar cei din Basel i-au mulțumit în 1872 pentru că a respins o numire la Greifswald, mărindu-i salariul de la 3000 la 4000 de franci.

La nici treizeci de ani, Nietzsche a obținut aproape tot ce-și putea dori într-o carieră academică: era un tânăr erudit apreciat, ale cărui vorbe și verdicte erau luate în serios, avea elevi pentru care era un profesor destul de bun, a dobândit mai devreme decât alții titlul de doctor și astfel a atins cea mai înaltă treaptă a carierei, putea să ducă în mare măsură o viață independentă și avea prieteni adevărați. Pentru talentul său neobișnuit și pentru întreaga sa fire, aceste împrejurări amiabile au constituit doar o premisă între altele în dezvoltarea propriilor capacități. Confortul unei existențe burgheze asigurate cu obligații relativ mici i-au oferit libertatea

de a se ocupa în tihnă de studiile sale și de a crea acea serie de opere care aveau să-l situeze în extremă opoziție față de toate convențiile burgheze, științifice și filosofice. Nu mediul l-a făcut în final un solitar și un profet mânios – nimeni nu l-a constrâns la această ipostază. El însuși a ales această cale, reacția sa față de știința și societatea vremii era doar cea a persoanei sale, nu exista altă constrângere decât cea care îi era scrisă prin firea sa. Puterea creatoare a lui Nietzsche era cea a unui geniu.

Nașterea tragediei

În 1871 Nietzsche publică la Basel, într-o ediție privată, o lucrare cu titlul *Socrate și tragedia greacă (Sokrates und die griechische Tragödie),* al cărei conținut se va dizolva puțin mai târziu în tratatul *Nașterea tragediei, Sau: Elenism și pesimism (Die Geburt der Tragödie, Oder: Griechentum und Pessimismus)*, care a apărut în 1872 și, doi ani mai târziu, într-o a doua ediție, puțin modificată. În ediția din 1886 Nietzsche va scrie o nouă prefață cu titlul *Încercarea unei autocritici (Versuch einer Selbstkritik)*. Aceste date dezvăluie deja câte ceva despre poziția-cheie a acestei opere. Odată cu *Nașterea tragediei*, Nietzsche nu numai că se dezice de ideile tradiționale ale filologiei clasice, spre groaza tuturor celor care așteptau încă mari realizări de la el în acest domeniu, dar își începe și propriul său drum ca filosof, ca vestitor al unei Weltanschauung. Aici formulează pentru prima dată judecăți care vor fi de bază pentru toată gândirea sa viitoare și de care nu se va dezice nici în ultimii ani de creație, când lucrează deja la tematica *Voinței de putere*. Cu toate că în 1886 se exprimă luând o distanță critică: *Astăzi îmi apare ca o carte imposibilă, – o consider rău scrisă, greoaie, dureroasă, cu imagini fanatice și confuze, pe alocuri îndulcită până la feminitate, inegală ca ritm, fără voință logică de ordine...*, totuși își apără cauza și, în final, îi pare rău, pe lângă aprecierea sa de atunci față de Wagner, că nu a avut suficient curaj să folosească un limbaj propriu: *Ce păcat că ceea ce aveam de spus atunci nu am îndrăznit să spun ca poet: poate că aș fi putut!* Cât de mult era legată *Nașterea tragediei* de întreaga sa viață de până atunci ne dezvăluie începutul *Încercării unei autocritici*:

Cosima Wagner

Orice s-ar fi putut afla la baza acestei cărți: trebuie să fi fost o problemă de prim rang și foarte atrăgătoare și, în afară de asta, o problemă personală profundă – mărturie stă perioada în care s-a născut, împotriva căreia a luat ființă, perioada zbuciumată a războiului germano-francez din 1870/71. În timp ce tunetele luptelor străbăteau Europa, pornind din Wörth, meditativul și misteriosul autor al acestei cărți stătea îngrijorat și totodată fără de griji și așternea pe hârtie gândurile sale despre greci, – miezul acestei cărți stranii și greu accesibile căreia îi este dedicată această prefață (sau postfață). Câteva săptămâni mai târziu: el însuși se afla sub întăriturile de la Metz, nedebarasându-se de semnele de întrebare așezate pentru pretinsa «veselie» a grecilor și a culturii elene; până când, în cele din urmă, în acea lună de încordare deplină, când se vorbea despre pacea de la Versailles, s-a împăcat cu sine și, însănătoșindu-se cu greu după o boală adusă de pe câmpul de luptă, s-a fixat definitiv asupra

Richard Wagner, 1867

«Nașterii tragediei din spiritul muzicii». – Din muzică? Muzică și tragedie? Greci și muzica tragediei? Greci și opera de artă a pesimismului? Cea mai reușită, cea mai frumoasă și mai demnă de invidiat, mai tentantă artă a oamenilor de până acum, grecii – cum? tocmai ei aveau nevoie de tragedie? Mai mult chiar – arta? La ce bun artă elenă?... Se poate deduce ce loc ocupa astfel marele semn de întrebare despre valoarea existenței. Este pesimismul în mod obligatoriu semnul căderii? al distrugerii, al nereușitei, al instinctelor obosite și slăbite?... Există un pesimism al forței? O înclinație intelectuală pentru ceea ce e aspru, înfiorător, rău, problematic pentru existență din cauza sănătății, a sănătății exagerate, a abundenței existenței? Există poate o suferință din cauza abundenței? O vitejie ispititoare a privirii pătrunzătoare care cere ceea ce este groaznic ca și cum ar cere un dușman demn față de care să-și poată dovedi puterea?

Ultimele rânduri, concepute de un Nietzsche ajuns la vârsta maturității, sunt ideologie germană, apreciată mai târziu de Spengler ca fiind «fausticul» esenței germane și atestabilă până în concepțiile fascismului și în filosofia inaugurată de Heidegger. În rest, prefața arată cum se îmbină în această scriere toate elementele vieții lui Nietzsche: din studiul grecilor, preferința pentru muzică și admirația pasionată pentru Schopenhauer, din acest amestec subiectiv de vocație și ocupație de amator rezultă ceea ce mai târziu va avea o mare importanță în istoria spirituală, concepția despre lume a lui Nietzsche.

Nașterea tragediei se ocupă de o serie de teme și probleme foarte diverse. Intenția filologică era de a prezenta dezvoltarea tragediei grecești din dansul ritual al corului antic existent în cultul lui Dionysos, și anume pentru a susține teza conform căreia în tragedie este reprezentată contopirea a două forme de viață diferite. Prin aceasta se încearcă totodată interpretarea antichității clasice într-un nou mod. Mai apoi se dorește, prin această scriere, justificarea și răspândirea operei lui Richard Wagner și, în sfârșit, Nietzsche pornește împotriva a ceea ce el numește *spirit socratic*. Împotriva acestuia apare o nouă concepție despre existență și istorie, pe care mai târziu Nietzsche o va numi mereu *dionisiacă*.

Mai întâi, Nietzsche dezvoltă dualismul *apolinic* și *dionisiac*. Acești doi termeni ocupă un loc-cheie în întreaga sa gândire de mai târziu. Ei pot fi, în oarecare măsură, denumiți categorii fundamentale ale filosofiei sale, în sine atât de nesistematice. Nietzsche își începe lucrarea într-o manieră schopenhauerianã: *Seducătoarea aparență a lumilor de vis, în făurirea cărora orice om este un artist deplin, este premisa tuturor artelor plastice.*[4] În lumea estetică a visului ne apare Apollo:

Această plăcută necesitate a experienței onirice a fost exprimată și ea de greci prin Apollo: ca zeu al tuturor forțelor plastice, Apollo este totodată zeul prevestitor. El, care prin obârșie este zeitatea strălucitoare a luminii, stăpânește de asemenea frumoasa aparență a lumii lăuntrice a fanteziei. Adevărul superior, perfecțiunea acestor stări în opoziție cu realitatea cotidiană, accesibilă doar prin crâmpeie, apoi conștiința adâncă a naturii tămăduitoare în somn și în vis, sunt totodată un analogon simbolic al darului de prevestire și, în

Apollo. Templul lui Zeus, Olympia (Fotografie de Walter Heyer)

general, al artelor prin care viața devine posibilă și demnă de a fi trăită. Dar nici acea linie delicată pe care visul nu o depășește decât cu riscul de a cădea în patologic, și atunci aparența s-ar revela ca o realitate grosolană, nu trebuie să lipsească din imaginea lui Apollo: acea limitare plină de măsură, acea eliberare a pornirilor sălbatice, acea liniște înțeleaptă a zeului plăsmuitor. Ochiul său trebuie să fie «solar», potrivit cu originea sa; chiar și atunci când privește mânios și nemulțumit, harul frumuseții se oglindește în el. Într-un sens cam forțat i s-ar potrivi lui Apollo ceea ce spune Schopenhauer în «Lumea ca voință și reprezentare» despre omul captiv în vălul Mayei: «Așa cum pe marea dezlănțuită și nemărginită care înalță și coboară urlând talazuri, marinarul își pune toată nădejdea în sărmana lui barcă, tot astfel, în mijlocul unei lumi de chinuri, stă liniștit omul singuratic, rezemându-se încrezător pe principium individuationis». Am putea spune că încrederea nezdruncinată în acel principium și seninătatea celui ce trăiește întru el și-au aflat expresia cea mai sublimă în Apollo și l-am putea desemna ca fiind acea minunată imagine divină a acelui principiu al individuațiunii (principii individuationis) din ale cărei atitudini și priviri ne vorbesc toată bucuria și înțelepciunea «aparenței», ca și frumusețea lui.[5]

Din claritatea liniștită a frumuseții răzbate un alt element irațional, când omul devine nesigur din cauza formelor de cunoaștere a fenomenului, o nesiguranță care este denumită groază *nemăsurată:*

Dacă adăugăm acestei groaze extazul dătător de delicii, care se naște din adâncurile omului, ba chiar ale naturii, de câte ori principiul individuațiunii (principii individuationis) este încălcat, aruncăm o privire în esența dionisiacului, pe care ni-l putem închipui cel mai lesne prin analogie cu beția. Înrâurirea băuturii narcotice, despre care vorbesc în imnuri toate popoarele primitive sau sosirea năvalnică a primăverii ce irupe în întreaga natură cu o covârșitoare plăcere, trezește acele instincte dionisiace a căror exacerbare face ca subiectivul să se transforme într-o totală uitare de sine. Și în Evul Mediu german, mulțimi tot mai mari cutreierau ținuturile sub imperiul aceleiași forțe dionisiace, cântând și dansând: în aceste dansuri de Sf. Ioan și Sf. Vitus, recunoaștem corurile bachice ale grecilor, venite din Asia Mică, ba chiar din Babilon, și orgiile «Sacheilor». Există oameni

care, din lipsă de experiență sau din stupiditate, disprețuiesc asemenea fenomene, considerându-le «boli endemice»; ei își bat joc de ele sau le deplâng, mândri de propria lor sănătate: sărmanii! ei nu bănuiesc cât de lividă și de fantomatică apare această «sănătate» a lor, atunci când trece pe lângă ei viața înfocată a exaltaților dionisiaci.

Sub farmecul dionisiacului nu numai că se restabilește legătura dintre om și om: chiar și natura înstrăinată, vrăjmașă sau subjugată își sărbătorește împăcarea cu fiul său rătăcit, omul. Pământul își împarte de bună voie darurile, și fiarele din munți și din deșerturi se apropie pașnic. Carul lui Dionysos e acoperit de flori și cununi: pantera și tigrul sub jugul lui pășesc. Să prefacem «Imnul bucuriei» de

Viziunea lui Nietzsche despre zeul Dionysos

Beethoven într-un tablou, iar fantezia noastră să-și ia total avânt pentru a-și închipui milioane de oameni prosternându-se înfiorați: astfel putem înțelege dionisiacul. Acum sclavul este un om liber, acum cad toate barierele rigide și dușmănoase pe care nevoia, arbitrarul sau «moda obraznică» le-au așezat între oameni. Acum, la propovăduirea evangheliei armoniei universale, fiecare se simte nu numai unit, împăcat, contopit cu aproapele său, ci devenit una cu el, ca și cum vălul Mayei s-ar fi sfâșiat și ar fâlfâi zdrențuit prin fața misteriosului «unic-originar». Cântând și dansând, omul se manifestă ca membru într-o comunitate superioară: s-a dezvățat să umble și să vorbească și este pe cale să-și ia zborul în văzduh, dansând. Gesturile lui exprimă vraja de care e cuprins. Tot astfel cum dobitoacele vorbesc acum și cum pământul dă lapte și miere, tot astfel răsună și în el ceva supranatural: se simte zeu, el însuși pășește atât de extaziat și înălțat, cum a văzut în vis păsind zeii. Omul nu mai este artist, a devenit operă de artă; puterea artistică a întregii naturi se dezvăluie

Dionysos. Vas grecesc din preajma anului 500 î.Chr.

aici, cu fiorii beției, spre suprema încântare a «unicului-originar». Tonul cel mai nobil, marmura cea mai de preț, omul, sunt acum frământate și sculptate, iar loviturile de daltă ale artistului dionisiac universal sunt însoțite de apelul misterelor eleusiene: «Vă prosternați, milioane de oameni? O, lume, îl presimți pe creatorul tău?»[6]

Dualismul apolinic-dionisiac reiese din experiența estetică și prin acesta sunt exprimate forțe artistice. Dar Nietzsche subliniază imediat faptul că este vorba de forțe care izvorăsc din natura însăși *fără mijlocirea artistului uman*, sunt deci forțe iraționale care nu se bazează pe nimic altceva. Dacă în arta apolinică se întrupează principiul apolinic, atunci dionisiacul nu creează de la sine forme frumoase: este, mai mult decât atât, o pornire sălbatică, de neîmblânzit, care-și propune să-și dea sieși o expresie, motorul procesului creator.

Concepția lui Nietzsche este aceea că ar fi existat în cultura greacă timpurie două forme artistice care se subordonau diverselor principii, dar care, în final, s-au contopit în tragedia atică. Extazul dionisiac era legat, în arta elenă, de anumite forme apolinice și astfel era evitat caracterul său efemer. Astfel, pentru Nietszche, tragedia grecilor își are originea în corul dionisiac. Dansul coral extatic, cu alte cuvinte muzica, stă la originea mitului tragic. Mitul însă se transformă în joc tragic, când este reprezentat pe scenă. Trăirea originară dionisiacă a evenimentului tragic, mitic este reprezentată într-o formă apolinică.

Dar tocmai în momentul în care tragedia atică era la apogeu s-a născut, în concepția lui Nietzsche, cel mai mare dușman al ei care, până la urmă, a distrus-o: spiritul critic al filosofiei iluministe grecești care, rațională și șovăielnică fiind, nu a știut să simtă groaza și misterul celei tragice. Începând cu Euripide, tragedia este falsificată, Euripide însă era marcat de umbra lui Socrate. Aporia socratică și problematica științifică ce s-a născut din ea, spiritul analizei pure a problemelor sunt pentru Nietzsche dușmanul de moarte al oricărei culturi:

Tragedia greacă a pierit altfel decât surorile ei, decât toate celelalte specii de artă anterioare: ea a murit prin sinucidere, în urma unui conflict insolubil, deci în chip tragic, pe când toate celelalte au murit la bătrânețe de o moarte frumoasă și senină. Să părăsești viața fără

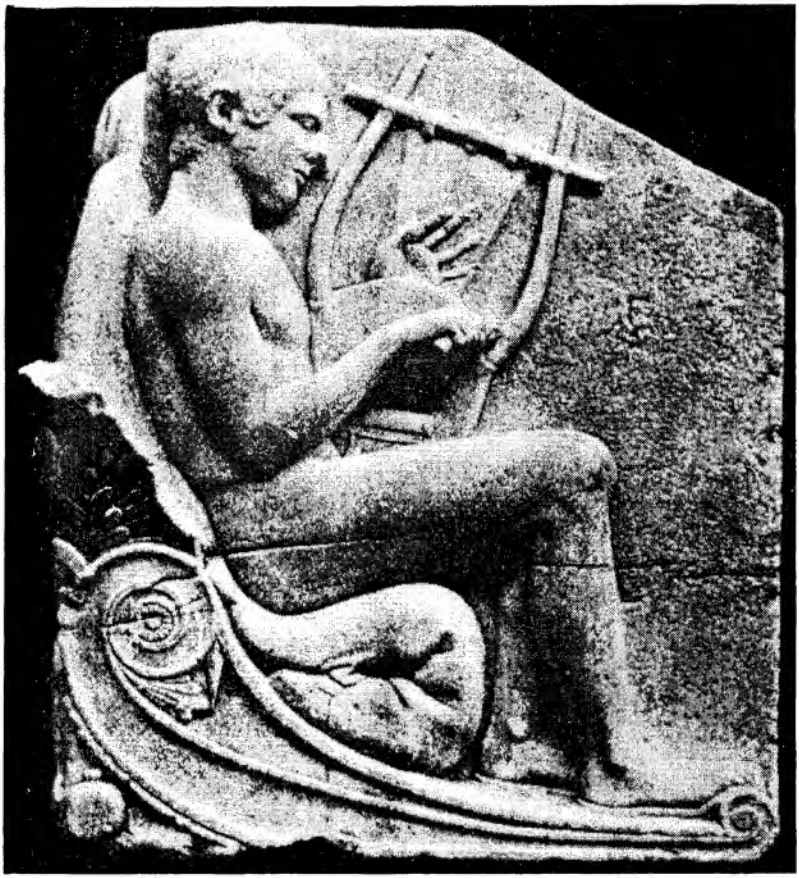

Tânăr cântând din liră. Museum of Fine Arts, Boston

să te zbați și lăsând urmași demni de admirație, pare a fi privilegiul unor naturi favorizate; acele specii artistice mai vechi au avut acest noroc; ele se scufundă încet și, sub privirea lor ce se stinge, se și înalță o posteritate mai frumoasă decât ele care își înalță capul nerăbdătoare și mândră. Moartea tragediei grecești a lăsat un gol uriaș, simțit pretutindeni; așa cum odinioară, pe vremea lui Tiberiu, marinarii greci, trecând pe lângă o insulă părăsită, au auzit țipătul sfâșietor: «Marele Pan a murit!», tot așa lumea elină răsună acum de lamentații jalnice: «A murit tragedia!»... Dionysos fusese izgonit

Socrate.
British Museum, Londra

de pe scena tragică, și anume de o putere demonică ce împrumutase glasul lui Euripide. Euripide însuși, într-un anumit sens, nu era decât o mască: zeitatea ce vorbea prin el nu era nici Dionysos, nici Apollo, ci un demon nou născut, numit Socrate. Acesta este noul antagonism: caracterul dionisiac și cel socratic, iar tragedia elină, ca operă de artă, a pierit din pricina lui.[7]

Convingerea lui Nietzsche este însă aceea că eclipsarea socratică a culturii apusene, aplatizarea ei este înlocuită de o concepție despre lume determinată științific, de o nouă artă. Muzica – se referă bineînțeles la muzica lui Wagner – va fi capabilă să însuflețească din nou mitul tragic. Ea va învinge de asemenea îngâmfarea filistină, cât și superstiția creștinismului și va conduce omul spre o nouă formă a existenței. În paragraful 24 din *Nașterea tragediei*, Nietzsche atacă cu dușmănie, pentru prima oară în mod public, biserica creștină; el vorbește despre preoți și ministranți ca despre *pigmei răuvoitori* și vede în creștinism o altă creație a spiritului socratic. În timp ce o întâmplare tragică provoacă milă

Nietzsche considera frăția „Franconia" „plebee și respingătoare". Studentul (stânga, deasupra butoiașului) a părăsit frăția și a fondat la Leipzig „Asociația filologică"

în conștiința creștină, iar necreștinul Schopenhauer a fost condus de la ideea tragicului la cea de renunțare, la Nietzsche conștiința tragică provoacă bucurie și jubilare: plăcerea puterii instinctelor, a delirului-originar dionisiac, a haosului diform, considerat baza din care ia naștere tot ce este creație. Lumea nu are o justificare morală, ci una estetică, ea nu poate fi înțeleasă decât ca expresie a puterii lui Dionysos. Aici, gândirea lui Nietzsche se înrudește cu teoria artei lui Richard Wagner.

Înfrângerea

Wagner a fost cel care i-a scris imediat lui Nietzsche: «Ceva mai frumos decât cartea Dumneavoastră nu am citit niciodată!», iar la 18 ianuarie 1872, la două săptămâni după apariție, Cosima scria: «Ați invocat în această carte spirite, despre care credeam că sunt

îndatorate doar maestrului nostru». De asemenea, primul soț a Cosimei, Hans von Bülow, și prietenii Rohde, von Gersdorff Burckhardt și Overbeck au aprobat această carte.

Colegii lui Nietzsche însă nu erau de aceeași părere. Reacți lumii erudite, care s-a simțit bruscată de concepțiile lui Nietzsche a fost de reținere și tăcere rece. În curând tânărul profesor avea să resimtă acest lucru. Într-o scrisoare către Ritschl din 30 ianuarie Nietzsche încearcă să rupă tăcerea:

Mult stimate domnule consilier, sper că nu-mi veți lua în nume de rău mirarea că nu am aflat nici un cuvințel la adresa cărții mele recent apărute și nici francheța cu care-mi exprim această mirare. Pentru că această carte este un fel de manifest și ultimul lucru pe care îl cere este tăcerea. Poate vă mirați, dacă vă spun ce impresie am presupus că va face asupra Dumneavoastră: credeam că această carte va fi un lucru plin de speranță în viața Dumneavoastră, promițător pentru știința antichității, pentru felul de a fi al germanilor, chiar dacă din cauza ei vor pieri câțiva indivizi.

Însă Ritschl notase, încă înainte de sfârșitul lunii, în jurnalul său: «Cartea lui Nietzsche Nașterea tragediei (= beție de cuvinte)». «Foaia literară centrală» (Litterarisches Centralblatt) a respins o recenzie a lui Rohde la această carte. În sfârșit, în luna mai a apărut o scriere polemică a lui Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff cu titlul: «Filosofia viitorului! O replică la Nașterea tragediei de Friedrich Nietzsche» (Zukunftsphilosophie! Eine Erwiderung auf Friedrich Nietzsches Geburt der Targödie). Wilamowitz, care va deveni unul din cei mai importanți filologi germani, pe atunci în vârstă de 24 de ani, a fost educat de asemenea la liceul Pforta și tocmai obținuse titlul de doctor la Berlin. Cu temperament și hotărâre el a apărat știința antichității, privită de Nietzsche cu atâta dispreț:

«Cea mai înălțătoare idee este pentru mine dezvoltarea rațională, plină de viață a lumii, conform legilor; privesc recunoscător către marile spirite care i-au dobândit misterele păsind treaptă cu treaptă în această lume; încerc să mă apropii admirativ de lumina veșnicei frumuseți, pe care o emană arta și fiecare apariție în felul său; iar în știință, care îmi umple viața, mă străduiesc să urmez calea celor eliberați de judecata mea, arătân-

du mă binevoitor: aici am văzut tăgăduită dezvoltarea mileniilor; aici s-a stins revelația filosofiei și a religiei, pentru că un pesimism spălăcit să se strâmbe dulce-amar în pustiu; aici s-au născut imaginile divine, prin care poezia și arta plastică populează cerul nostru, pentru a se închina idolului Richard Wagner în praful lăsat în urmă».

Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff

Wilamowitz nu atacă însă numai concepția filosofică a lui Nietzsche, ci și cunoștințele filologice ale acestuia. Afirmă chiar că Nietzsche nu este la curent cu cercetări deschizătoare de drumuri din domeniul său. Pe Gottfried Hermann și Karl Lachmann i-a citit și i-a înțeles la fel de puțin cum a înțeles scrierile lui Winckelmann. În afară de asta, Nietzsche a încurcat unele lucruri, n-a luat în considerare unele date istorice și a atribuit, în mod eronat, texte din perioada posthomerică perioadei prehomerice.

Toate acestea au însemnat pentru Nietzsche o înfrângere. N-a ajutat la nimic sfatul lui Rohde de a nu răspunde la pamflet pentru că acest lucru nu era de demnitatea sa. N-a folosit la nimic faptul că în «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» Wagner a intervenit în favoarea lui Nietzsche sub forma unei scrisori deschise: Wagner nu a avut de reproșat criticii întemeiate științific nimic esențial. Rohde a scris, de aceea, o replică erudită la adresa lui Wilamowitz care a apărut în octombrie 1872 cu titlul «Pseudo-filologie»

(Aphterphilologie). Rohde și-a apărat prietenul printr-un atac masiv îndreptat împotriva lui Wilamowitz, pe care l-a acuzat de prostie și neadevăr; de asemenea i-a reproșat lipsa de respect și prezentarea eronată a intențiilor lui Nietzsche. În replica sa, la începutul lui 1873, Wilamowitz susține că Rohde i-ar fi dat în sinea lui dreptate, că lucrarea sa ar constitui doar o dovadă majoră a prieteniei pe care o nutrea Rohde față de Nietzsche.

Polemica s-a încheiat astfel, din punct de vedere oficial. Curând însă, Nietzsche și-a dat seama că nu a obținut o victorie. Filologii susțineau, în esență, punctul de vedere al lui Wilamowitz. Urmările avea să le resimtă Nietzsche foarte curând. Și-a pierdut dintr-o dată reputația de filolog, iar studenții care frecventau cursurile sale nu s-au mai prezentat în semestrul de iarnă 1872/73 la Universitatea din Basel. El însuși remarca: *Cu greu am realizat un curs despre retorica grecilor și a romanilor, cu doi auditori, adică un germanist și un jurist.* Chiar dacă, după un timp, studenții s-au întors, Nietzsche nu-și va recăpăta vechea reputație de om de știință. El însuși a resimțit acest lucru cu durere. Zece ani mai târziu scria: *Zarathustra nu mai este un erudit.*

Vila lui Richard Wagner din Tribschen, lângă Lucerna

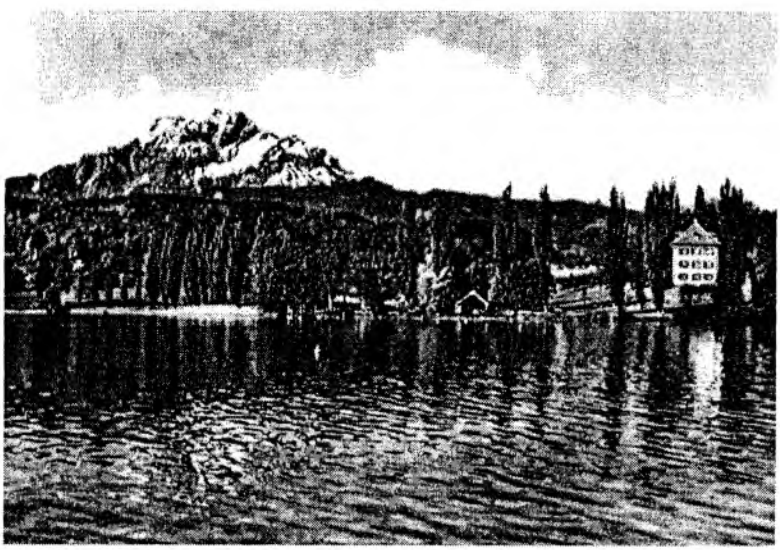

Nașterea tragediei apăruse deja, dar furtuna criticii indignate, descrisă în capitolul anterior, nu se dezlănțuise încă, atunci când activitatea lui Nietzsche la Basel a atins un ultim punct culminant. La invitația «Societății Academice» (Akademische Gesellschaft) a ținut în perioada 16 ianuarie – 23 mai 1872 cinci prelegeri *Despre viitorul instituțiilor noastre de învățământ* (*Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten*) care sunt importante din două motive. Mai întâi din punct de vedere formal. Nietzsche, care în *Nașterea tragediei* folosise un stil adesea confuz, greu de înțeles, experimentează aici, de altfel nu foarte convingător, forma dialogului platonic. Un filosof, purtând trăsăturile lui Schopenhauer, împreună cu însoțitorul său mai tânăr, probabil Nietzsche însuși, discută pe o bancă lângă Rolandseck, pe malul Rinului, în timp ce sunt pândiți de alți doi tineri, dintre care unul este din nou Nietzsche, celălalt însă ar putea fi o combinație între Krug, Pinder, Deussen și Rohde. Aceștia au fugit pe malul Rinului pentru a sărbători aniversarea anuală a înființării unei asociații care nu este numită, în care, cel care cunoaște biografia de până acum a lui Nietzsche, recunoaște ușor «Germania»; filosoful și adeptul său, în schimb, așteaptă un filosof mai important care însă nu apare. În cadrul acestei scene pe malul Rinului, decorată aproape folcloric, are loc dialogul, o dezbatere pe tema «educației», de fapt un atac împotriva gimnaziilor și a universităților germane. Nietzsche, la cei 27 de ani și jumătate, totuși un profesor tânăr, a ales această formă de prelegere, pe care nu o va mai practica niciodată, pentru a camufla propria sa critică ce trebuia să-i atace ca filistini pe colegii săi mai vârstnici, folosind masca unei autorități, a unui spirit experimentat, echilibrat. Pe de altă parte însă, este de remarcat faptul că Nietzsche apare aici pentru prima dată public în calitate de critic al culturii germane și totodată creează o imagine a spiritului german care îl arată pe filosoful din Basel ca precursor al acelor idei populiste care vor juca în secolul nostru un rol atât de funest.

În ce privește forma acestor prelegeri, este de remarcat, în afara faptului că dialogul nu constituie o necesitate interioară, ci mai degrabă o motivație tactică, faptul că toate accesoriile folosite au

fost luate din propria experiență de viață a lui Nietzsche: participanții sunt idolatrizatul Schopenhauer, prietenii și, bineînțeles, el însuși. Gimnaziul umanist criticat ar putea fi liceul Pforta cu toată activitatea științifică ce se desfășura aici, iar amplasarea scenei pe malul Rinului include și Bonnul, unde Nietzsche a fost foarte nefericit.

Din punct de vedere al conținutului, aceste prelegeri se situează cu un pas înainte față de *Nașterea tragediei* și pot fi înțelese ca o concretizare parțială a unor gânduri doar sugerate acolo. *Nașterea tragediei* se îndrepta împotriva spiritului iluminismului. În seria de prelegeri *Despre viitorul instituțiilor noastre de învățământ*, Nietzsche se îndreaptă împotriva a ceea ce poate fi atacat de acest iluminism în secolul său: împotriva științei stricte și a specializării

Nietzsche, împreună cu Carl von Gersdorff (centru) și Erwin Rohde (dreapta)

mai profunde, a cercetării legate de aceasta. Totodată el se ridică împotriva jurnalismului ca formă de comunicare a societății industriale a timpului care devenea tot mai puternică.

Diviziunea muncii în cadrul științei urmărește de fapt, în mod conștient, același scop pe care îl au din când în când religiile: și anume o diminuare a educației, chiar o distrugere a acesteia. Ceea ce este însă o cerință cât se poate de îndreptățită pentru unele religii, conform originii și a istoriei lor, ar putea însemna pentru știință odată și-odată autodistrugerea.... În cadrul jurnalisticii... cele două direcții merg mână-n mână: dezvoltarea și diminuarea educației își dau aici mâna; jurnalul înlocuiește educația, iar cine mai are pretenții de educație, chiar și ca erudit, se lovește de acea cleioasă clasă de mijloc care chituiește încheieturile dintre toate formele de viață, toate clasele sociale, toate artele și științele și care este atât de închegată și demnă de încredere cum obișnuiește să fie hârtia pentru jurnale. În jurnal culminează intenția educațională proprie prezentului: tot așa cum jurnalistul, sclavul momentului, a trecut în locul marelui geniu, al conducătorului tuturor timpurilor, al celui care ne eliberează de moment.

Revine interpreților lui Nietzsche să sublinieze aici nuanța agreată de fiecare în parte. Fiece dezbatere pe teme de educație se ridică, până în ziua de azi, împotriva filistinismului specializat într-un domeniu, împotriva pericolelor specializării, prin care se poate pierde conștiința legăturii întregii cunoașteri și a cercetării. Pericolele unui iluminism ce se privează singur de roadele lui le-a intuit Nietzsche bine, fără îndoială; el era cu decenii înaintea criticii de azi cu privire la viața culturală care, în final, duce doar la o semi-educație barbară. Totuși, ca un punct pretins a fi pozitiv, a indicat un răspuns care se va dovedi în viitor elementul negativ al ideologiei germane, viziunea unui spirit german prin care să se însănătoșească acel timp bolnav și care să facă posibilă apariția unui conducător carismatic. Dacă în *Nașterea tragediei* ideea conform căreia cultura germană, așa cum este reprezentată mai cu seamă în opera lui Richard Wagner, este potrivită pentru a depăși starea dominantă de barbaria socratică și pentru a inaugura o nouă epocă a spiritului apolinic-dionisiac, dacă această idee a fost evocată aici doar nedefinit și speculativ, atunci deja a doua prelegere se declară dispusă la tonuri mai deschise, având în vedere mizeria educațională:

Cu atât mai mult stăruim în acel spirit german care ni s-a revelat în timpul Reformei și prin muzica germană și care a demonstrat prin imensa vitejie și rigoare a filosofiei germane și prin devotamentul soldatului german, arătat de curând, acea putere potrivnică oricărei aparențe, de la care putem aștepta și o victorie asupra acelei pseudo-culturi moderniste a «prezentului». A atrage în această luptă adevărata școală educațională și, mai ales, a trezi interesul tinerei generații din gimnaziu pentru ceea ce este cu adevărat german, aceasta este activitatea de viitor pe care o așteptăm de la școală: acolo își va găsi în sfârșit locul meritat și unicul punct de plecare așa-numita educație clasică.

Desigur, Nietzsche este și împotriva lui Hegel și deci împotriva tendinței statului de a încuraja educația, acesta având prea mare putere asupra instituțiilor de învățământ. Distanța crescândă pe care o ia față de statul germano-prusac care tocmai s-a constituit la Versailles îl face să respingă *statul ca stea călăuzitoare a educației*. Ca mai târziu toți populiștii germani, Nietzsche este orb și în privința necesității unei comunități pluraliste. Ideile estetice ale lui Spengler, George și Jünger își au aici, cu toate diferențele de rigoare, punctul de plecare comun:

Orice educație începe cu opusul a ceea ce este lăudat astăzi ca libertate academică, cu ascultare, cu subordonare, disciplină, supunere. Și așa cum marii conducători au nevoie de însoțitori, astfel au și cei care urmează să fie conduși nevoie de un conducător: aici domnește, în ordinea spiritelor, o predispoziție reciprocă, chiar un fel de armonie prestabilită.

Această viziune arată aproape toate rudimentele unei Weltanschauung romantice. Ce lipsește este conceptul de popor care ar trebui introdus împotriva statului și a culturii sale moderne. Ceea ce se adaugă, ca o nouă coordonată, în concepția despre lume a lui Nietzsche la ideile din *Nașterea tragediei*, este deplasarea accentului argumentării din planul estetic în cel mai mult istoric, actual: omul câștigă în importanță în cadrul istoriei, față de marele artist; în orizontul lui Nietzsche apare viziunea marelui om. Influența lui Burckhardt poate să fi jucat aici un rol decisiv. Pentru că Nietzsche a audiat prelegerile acestuia «Despre măreția istorică» (Über die historische Größe) și le-a discutat deseori cu autorul

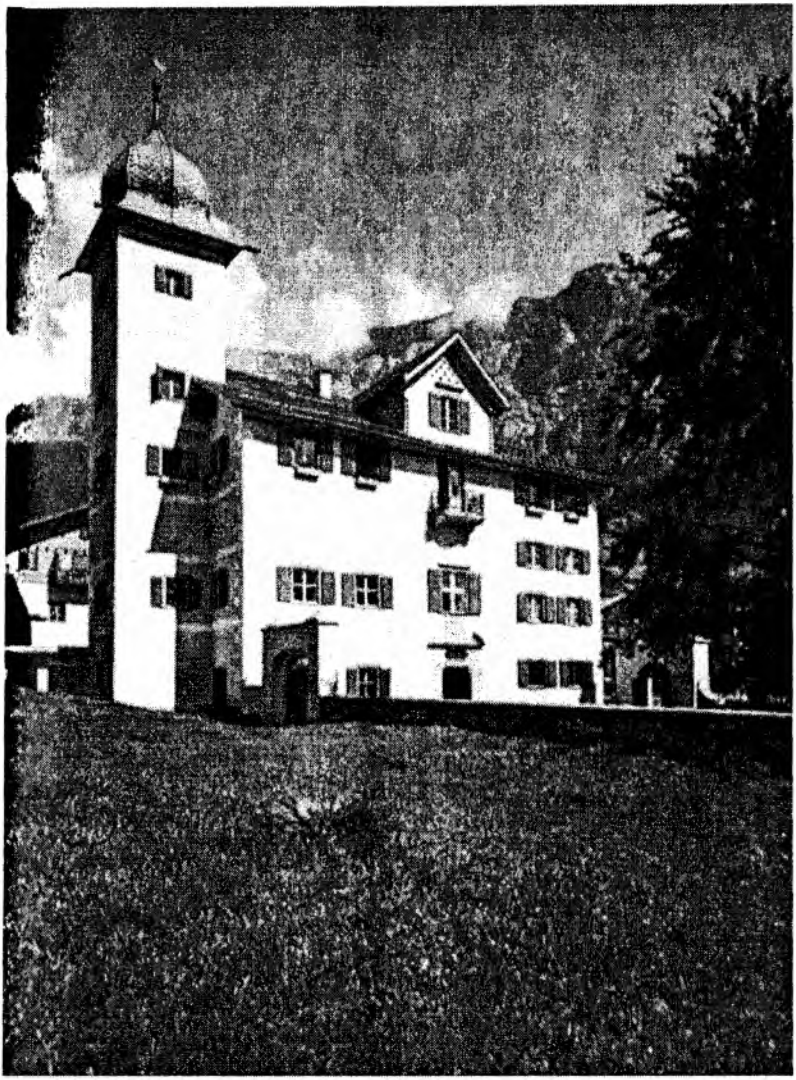

Stațiunea elvețiană Flims

însuși. Provincială, ca și proveniența lui Nietzsche, este însă imaginea bunului spirit german vechi, care apare ca speranță pentru geneza unei noi culturi tragice.

Prelegerile au avut un mare succes, se pare că burgheziei educate din Basel i-au plăcut atât forma prezentării, cât și aspectele legate de concepția despre viață ale acestei filosofii educaționale. Deoarece în acele săptămâni era în dezbatere și amintita numire la Greifswald, Nietzsche s-a hotărât atunci să rămână la Basel; primăvara lui 1872 a devenit o perioadă plină de succes în cariera sa profesorală.

Întorsăturile nefavorabile ce au urmat și care, condiționate de receptarea nefavorabilă a cărții sale, îl descalificau ca filolog nu i-au zdruncinat convingerile. Dacă *Nașterea tragediei* se îndrepta împotriva lui Socrate și a spiritului științei ce începe odată cu el, atunci modelul culturii grecești nu trebuie căutat numai în tragedia atică mai veche, ci în general și la gânditorii presocratici. În mod corespunzător, Nietzsche a ținut mai multe prelegeri despre filosofi preplatonici, în 1872, 1873 și 1876 care, în medie, erau frecventate de zece auditori. Se poate spune că Martin Heidegger, în perioada târzie a creației sale, prin înclinația spre presocratici, are în Nietzsche un precursor, cum de altfel opera lui Heidegger se poate referi la Nietzsche, pe bună dreptate, și într-o măsură în care nu i s-a acordat până acum prea multă atenție.

Filosoful în devenire Nietzsche se ocupă de Thales, Anaximandru, Heraclit, Parmenide, Anaxagora, Empedocle, Democrit într-un mod neistoric, dar legitim din punct de vedere filosofic: el îi așează pe acești gânditori deasupra caracterului condiționat istoric și care ține de istoria spirituală și îi pune să dialogheze, o mică elită în imperiul spiritului pur, solitară și cu mult deasupra poporului grec și a tuturor urmașilor tradiției. Nietzsche constată: *Alte popoare au sfinți, grecii au înțelepți. S-a spus, pe drept cuvânt, că un popor nu se caracterizează atât prin oamenii mari pe care îi are, ci mai mult prin felul în care îi recunoaște și îi stimează pe aceștia. În alte vremuri, filosoful este un drumeț solitar, întâmplător, care se strecoară sau răzbate cu pumnii strânși în mediul cel mai dușmănos cu putință. Doar la greci filosoful nu este întâmplător.* Nietzsche este de părere că cercetarea scrierilor presocratice dezvăluie mai mult din elenism decât studiul istoriei grecești: *Chiar dacă interpretăm corect întreaga viață a poporului grec, totuși am găsi reflectată aici doar imaginea care strălucește în culori luminoase prin geniile cele mai înalte.*

Asemenea idei sunt captivante. Partea lor slabă constă însă în caracterul fragmentar al tradiției presocratice. S-au păstrat doar fragmente și acestea adesea completate sau falsificate prin adăugiri ulterioare. Cea mai importantă operă păstrată, «Poemul despre natură» (Lehrgedicht über die Natur) al lui Empedocle, este un fragment de 350 de versuri dintr-un întreg care probabil cuprindea aproximativ 2000 de versuri. Nu dăunează imenselor realizări filologice în acest domeniu să constatăm că fragmentele presocraticilor, mai mult decât alte mărturii ale tradiției filosofice, conduc la interpretări speculative în sensul propriei gândiri. Astfel, poate tocmai presocraticii au întărit conștiința filosofică de sine a lui Nietzsche. Nu e vorba de reconstrucția gândirii acestor înțelepți, exactă din punct de vedere istoric, ci mai mult de impulsuri pentru propriile sale concepții. Acest lucru este legitim, mai ales pentru un gânditor care nu vede în filosofie o știință ce poate fi dovedită. Cu atât mai mult pentru Nietzsche care vede în obiectivitatea și în imparțialitatea omului de știință doar filistinism neghiob. Filosofia, ca și concepția despre lume, este doar o chestiune subiectivă, în cadrul căreia trăirea fiecăruia și realizarea sa activă, vitală are prioritate în fața maximelor teoretice ale rațiunii. Problema adevărului obiectiv apare într-o nouă lumină. Și astfel este logic ca în anul 1873 Nietzsche să scrie un scurt studiu *Despre adevăr și minciună în sens extramoral* (*Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne*), în care observă:

Ce este deci adevărul? O oaste mișcătoare de metafore, metonimii, antropomorfisme, pe scurt, o sumă de relații umane care au fost înălțate, transmise, împodobite poetic și retoric și care, după o îndelungată întrebuințare, i se par unui popor stabile, canonice și obligatorii: adevărurile sunt iluzii, de care am uitat că ar fi așa ceva, metafore care și-au pierdut imaginea și care sunt considerate acum metal, și nu monedă.

Ca întotdeauna în cazul lui Nietzsche este vorba de două aspecte. Aici, ca și la Marx, în cercetarea ageră asupra punctului de vedere al întregii noastre cunoașteri sunt exprimate idei care vor juca un rol important în secolul următor, în domeniul sociologiei și al filosofiei, în cercetarea problemei cunoașterii. Totodată însă, într-o consecvență riguroasă, adevărul este înțeles ca o convenție

înșelătoare, ba chiar, în sens moral, este denumit o minciună obligatorie. Nietzsche a îndepărtat oamenii și pe sine însuși de posibilitatea unui adevăr «în sine». Este o premisă esențială a gândirii sale subiective și a tuturor filosofilor care-l urmează și care se raportează la el. Lăsând la o parte consecințele care dau de gândit, o astfel de poziție rămâne de înțeles ca reacție la credința plată în progresul științific a secolului al XIX-lea. Aceasta era forma, în spiritul timpului, a unui iluminism încremenit care s-a dedicat în general optimismului orb. Nietzsche însă se pregătea să devină un filosof inactual.

NIETZSCHE LA BAYREUTH

Dacă se pune un accent deosebit pe anul 1872, atunci acest lucru se întâmplă nu pentru că acesta ar avea semnificația unei schimbări în viața lui Nietzsche. Nici în acest an nu există vreun eveniment covârșitor, ca de altfel în nici un moment din viața sa, dar el este caracteristic pentru o perioadă de tranziție, de neliniște extremă. Se adună multe lucruri care înlesnesc înclinația lui Nietzsche de a se risipi și care influențează deosebit de mult constituția sa fizică slabă. Este ultimul an când Nietzsche este oarecum sănătos («Din 1873 este permanent bolnav, într-un fel sau altul», K. Jaspers), când durerile de cap cunoscute încă din copilărie par suportabile, durerea de ochi și de stomac, apărută în urma dizenteriei din război, de asemenea. Este însă și anul triumfului și al înfrângerii lui Nietzsche ca profesor. În primăvară, Wagner se mută de la Tribschen la Bayreuth, casa prietenilor, în care Nietzsche s-a simțit atât de fericit, este deodată departe, un motiv în plus pentru călătoriile încolo și-ncoace în pauzele dintre obligațiile profesorale. La începutul lui aprilie, Nietzsche se gândește pentru prima oară să renunțe la postul de profesor la Basel, pentru a se dedica ideii de a pleca într-un turneu de conferințe la Bayreuth. De Paști se află împreună cu vechiul său prieten Pinder și cu medicinistul Immermann din Basel pe malul lacului Geneva, unde compune *Meditația lui Manfred (Manfred-Meditation)*. Între 25 și 27 aprilie are loc ultima vizită la Tribschen: în timp ce Wagner plecase deja,

Nietzsche o ajută pe Cosima la împachetat cărți, scrisori și manuscrise. În semestrul de vară, Nietzsche ține două prelegeri, cea despre presocratici, de care am amintit și una despre Choephorele lui Eschil. Audiază conferința lui Burckhardt despre «Istoria culturii grecești» (Griechische Kulturgeschichte) care începe la 6 mai. La 22 mai, Nietzsche participă la așezarea pietrei de temelie a teatrului de festivaluri din Bayreuth, după care urmează, seara, prezentarea «Simfoniei a IX-a» de Beethoven. Sunt prezenți și von Gersdorff și Rohde. Aici, la Bayreuth, Nietzsche o cunoaște pe domnișoara Malwida von Meysenbug, căreia îi va cere ospitalitate mai târziu la Sorrento, în toamna lui 1876, când Nietzsche și Wagner se vor întâlni pentru ultima oară. Pe parcursul întregii veri, sora lui Nietzsche, Elisabeth, va fi la Basel. La sfârșitul lui iunie, Nietzsche pleacă, împreună cu Carl von Gersdorff și Malwida von Meysenbug, pentru a asculta «Tristan» sub bagheta lui Bülow. Nietzsche este încântat: *Mi-ați deschis cea mai înălțătoare impresie artistică a vieții mele,* îi scrie el lui Bülow și îi trimite totodată compoziția sa *Manfred,* pe care Bülow o apreciază deosebit de critic, lucru pentru care Nietzsche îi mulțumește într-o scrisoare surprinzătoare cu o cordialitate obiectivă. La sfârșitul lui iulie Deussen vine în vizită la Basel. Însă, cei doi prieteni nu s-au simțit bine împreună. Iar, la sfârșitul lui august, domnișoara von Meysenbug este în vizită la Nietzsche, împreună cu niște prieteni francezi. În octombrie, încercarea de a face o călătorie în Italia eșuează. Nietzsche face cale întoarsă la Bergamo din cauza unei aversiuni împotriva Italiei. În noiembrie se întâlnește cu Richard și Cosima Wagner la Straßburg. Vacanța de Crăciun și-o petrece la mama și la sora sa, la Naumburg; cântă împreună cu vechiul său coleg de școală Gustav Krug, pleacă la Weimar, unde audiază pentru prima dată «Lohengrin», și îl vizitează pe Ritschl la Leipzig. În timpul acestor luni intervine și încărcătura nervoasă datorată criticii filologilor la adresa *Nașterii tragediei.*

Astfel, Nietzsche duce viața unui călător neliniștit, mânat în mereu același cerc de prieteni, relativ restrâns, duce existența unui erudit și, totuși, nu este un erudit care să cerceteze, un spirit intuitiv, un muncitor științific.

În următorii ani, Nietzsche trece de la filologia clasică la critica timpului său. Fără îndoială că a fost atras dintotdeauna de actuală angajare ideologică. Critica la adresa germanilor o găsim deja în scrisoarea despre Hölderlin a tânărului Nietzsche; admirația juvenilă pentru problema prusacă a provocat mai apoi scepticism, toate criticile la adresa situației din Germania erau însă doar reflexul unei iubiri profunde pentru ceea ce venera el la spiritul german și pentru ceea ce se manifesta în primul rând în muzica germană de la Bach până la Wagner. Dar, în timp ce până acum, pe lângă studiile clasice contiue, exprimările critice nu constituiau o regulă, de acum raportul se răstoarnă. Izolarea în care se afla ca om de știință începând din 1872 se pare că a favorizat această schimbare. Se poate spune că Nietzsche nu arăta nici o ambiție de a lupta în continuare pentru convingerile sale în domeniul filologiei clasice – a ales un alt drum. Faptul că starea sănătății sale s-a înrăutățit se poate să fi contribuit la alegerea acestui drum. Bolile lui au devenit cea mai apăsătoare problemă a vieții sale. Între 1873 și 1876 a scris *Considerațiile inactuale (Unzeitgemäße Betrachtungen),* patru scrieri care au apărut consecutiv în ediții separate și care nu se numără printre cele mai puternice mărturii ale creației lui Nietzsche, dar care poartă însemnele schimbării și ale noii orientări. Aceste scrieri sunt însemnate doar din perspectiva fundalului biografic. În această perioadă se schimbă și relația sa cu Richard Wagner. La sfârșitul acesteia stă înstrăinarea care va duce, în final, la despărțirea de maestrul din Bayreuth.

Prima *Considerație inactuală* poartă titlul *David Strauß, prozelitul și scriitorul (David Strauß, der Bekenner und Schriftsteller).* Aceasta începe cu un pasaj care nu și-a pierdut nici până astăzi din prospețimea sa:

Opinia publică din Germania pare să interzică să se vorbească despre urmările grave și periculoase ale războiului, îndeosebi ale unui război încheiat cu o victorie: cu atât mai docil vor fi ascultați acei scriitori care nu cunosc o opinie mai importantă decât cea publică și care, de aceea, sunt neobosiți în a elogia războiul și a urma jubilând fenomenele puternice ale implicațiilor lui asupra moralității, culturii

și artei. Totuși, trebuie spus: o mare victorie este un mare pericol. Natura umană o suportă mai greu decât ar suporta o înfrângere; pare chiar să fie mai ușor să dobândești o asemenea victorie, decât să o suporți astfel încât ea să nu se transforme într-o grea înfrângere. Însă, dintre toate urmările care reies din ultimul război purtat cu Franța, cea mai gravă este o eroare foarte răspândită, chiar generală: eroarea opiniei publice și a celor care se exprimă în public, cum că în acel război a învins și cultura germană, care acum ar trebui împodobită cu coroniță potrivit evenimentelor și succeselor extraordinare. Această eroare este cât se poate de primejdioasă: nu deoarece este o eroare – pentru că există erori utile și binecuvântate – ci pentru că este capabilă să transforme victoria noastră într-o înfrângere totală: în înfrângerea, ba chiar extirparea spiritului german în favoarea «imperiului german».

Malwida von Meysenbug

Prin idei și păreri de acest fel, măreția lui Nietzsche se păstrează și în ipostaza sa de gânditor politic. Motivul este aproape indiferent. În cazul de față motivul a fost un preot protestant care, în felul său, s-a luat la harță cu credința creștină: David Friedrich Strauß. Operei acestuia Nietzsche îi datorează mult în tinerețea sa. «Viața lui Isus» (Das Leben Jesu), scrisă de Strauß la vârsta de 27 de ani, a stârnit multe controverse. Strauß a renunțat la teologie, dar s-a întors mai târziu la ea, odată cu o nouă versiune a operei sale de tinerețe, cu titlul «Viața lui Isus, prelucrată pentru poporul german» (Das Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet). Ceea ce îl entuziasmase cândva pe Nietzsche era critica distructivă la adresa creștinismului, ceea ce îl face acum să fie împotriva lui Strauß este felul religiei înlocuitoare: Strauß crede, în opera sa de maturitate, într-un sentiment de viață optimist, pe baza științei din vre-

mea sa. O concepție conform căreia lumea este rezonabilă și bună trebuie că l-a supărat pe Nietzsche; faptul că Strauß nu-l venera îndeajuns pe Wagner a crescut supărarea sa care s-a transformat în furie. Fără importanță pentru istoria spirituală, această primă *Considerație inactuală*, ca și cea care-i urmează, rămâne primul răspuns al lui Nietzsche la credința trufașă în progres a vremii sale. Filosofia de viață dionisiacă, antimorală și împotriva rațiunii a lui Nietzsche se îndreaptă totodată și împotriva iluminismului și a tradiției umanismului european.

A doua *Considerație inactuală* a urmat la scurt timp după aceea și a apărut la începutul lui 1874 cu titlul *Despre folosul și neajunsurile studiilor istorice (Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben)*. Hegel și Eduard von Hartmann («strengarul strengarilor») sunt criticați dur, dar studiul este în totalitate mai diferențiat și mai obiectiv decât cel despre Strauß. Trei feluri de a face istorie sunt explicate: cel monumental, cel tradiționalist (anticarial) și cel critic. Toate cele trei conțin avantaje și pericole deosebite. Istoria, înțeleasă monumental, înflăcărează și inspiră, dar ca istorie a eroilor conține un mesaj doar pentru mai-marii acestei lumi sau pentru cei care tânjesc după măreție. Mai este însă măreția astăzi posibilă? Acest lucru nu îl dezvăluie istoria. De aceea poate putem trage vreun folos din alt mod de a o privi, cel tradiționalist. Admirația iubitoare și constantă a trecutului poate avea efecte dușmănoase pentru viață. Pentru că istoria nu se poate opri la a privi cu respect trecutul, ea trebuie să spargă și să dizolve ceea ce a fost, în asta constă funcția ei critică, pentru că tot ce se naște merită să și moară. *Mai bine-ar fi, de nu s-ar naște nimic.* Dar și această istorie critică are neajunsurile ei: *Pentru că suntem rezultatele semințiilor mai vechi, suntem totodată și rezultatele rătăcirilor, pasiunilor și greșelilor, ba chiar ale delictelor lor; este imposibil să ne rupem pe deplin de acest lanț.* Soluția lui Nietzsche este o recomandare pentru cei puțini, pentru elita ce va veni, o primă generație a cărei viziune îl va preocupa tot mai mult:

Dăruiți-mi mai întâi viață, apoi vă voi crea o cultură! – așa strigă fiecare individ al acestei prime generații și toți se vor recunoaște între ei prin acest strigăt. Cine le va oferi această viață?

Nici un Dumnezeu și nici un om: doar propria lor tinerețe: descătușați-o și odată cu ea veți elibera și viața. Pentru că aceasta stătea doar ascunsă, prizonieră, încă nu s-a vestejit și nu a pierit – vedeți voi înșivă cum stau lucrurile!

Dar, această viață descătușată este bolnavă și trebuie vindecată. Ea suferă de atâtea nenorociri și nu numai din cauza amintirii jugului – suferă de boala istoriei, ceea ce ne interesează aici pe noi. Excesul de istorie a atacat forța modelatoare a vieții și nu mai știe cum să se folosească de trecut ca de o hrană substanțială. Răul este cumplit, și totuși! dacă tineretul nu ar avea darul profetic al naturii atunci n-ar ști nimeni că este vorba de un rău și că un paradis al sănătății a fost pierdut. Același tineret ghicește însă prin instinctul tămăduitor al aceleiași naturi cum se poate recuceri acest paradis; el cunoaște elixirurile și doctoriile împotriva bolii istoriei, împotriva exagerării istoriciste: cum se numesc aceste doctorii?

Să nu ne mire, sunt denumirile unor otrăvuri: numite antidoturi împotriva istoricității – anistoricul și supraistoricul.[8]

Anistorică numește Nietzsche puterea de a putea uita, *supraistorică* însă privirea spre eternitate și spre ceea ce are aceeași însemnătate, spre artă și religie așa cum le înțelege Nietzsche. Cine poate astfel să se elibereze de constrângerile a ceea ce a fost și să dezvolte o a doua natură încrezătoare în sine, ar putea găsi alinare în convingerea că prima sa natură a fost odată o a doua – un produs dizolvabil al istoriei. Această soluție rămâne neclară și tulbure. Protestul lui Nietzsche împotriva educației istorice a omului modern, împotriva constrângerii de a împărți încă din tinerețe totul descriind istoria, se pare că a reușit, dar neajunsul constă în faptul că nu există o posibilitate de aplicare. De aceea, cea de-a treia *Considerație inactuală* va oferi un exemplu de personalitate puternică, omogenă, atât cât putea fi posibil în condițiile ce dominau atunci. Astfel, în primăvara și vara anului 1874, ia naștere tratatul despre *Schopenhauer ca educator (Schopenhauer als Erzieher)*. În această scriere, Nietzsche este încă adeptul și admiratorul lui Schopenhauer, chiar dacă în acea perioadă se detașase aproape definitiv de filosofia acestuia. Ceea ce îl atrăgea la Schopenhauer și dorea să preia de la acest maestru din tinerețea

sa, era o imagine a filosofului așa cum dorea el să fie înțeleasă: pentru el, Schopenhauer se distingea prin sinceritate, veselie și statornicie. Optimismului naiv al lui Strauß i se opune acum *veselia care înveselea cu-adevărat* a lui Schopenhauer, calmul unui om care a cunoscut mizeria vieții și prin asta s-a găsit pe sine. Această veselie și statornicie îi lipseau lui Nietzsche: se înțelege deci, de ce portretul lui Schopenhauer poartă contururile unui ideal. În afară de asta, această considerație îi dă lui Nietzsche prilejul să-și exprime din nou predispoziția pentru o concepție eroică a istoriei: *Omul eroic disprețuiește prosperitatea și nenorocirea sa, virtuțile și viciile sale și, în general, măsurarea lucrurilor după dimensiunile sale; nu mai speră nimic de la sine și vrea să vadă lucrurile în profunzime, până la această esență fără de speranță.* Dar Nietzsche nutrea speranța ascunsă că cel care caută pretutindeni doar neadevărul și care este pe urma minciunii se va lovi în final totuși de o esență salvatoare a experienței pozitive de viață. Posibilitatea concretă a acestei experiențe de viață rămâne neexprimată. De aceea este simplu pentru un interpret al acestei opere să sublinieze aici apropierea lui Nietzsche de ideile «experienței existențiale», cum se găsește ea la Kierkegaard sau Jaspers.

Distanțarea de Wagner

A patra *Considerație inactuală* cu titlul *Richard Wagner la Bayreuth (Richard Wagner in Bayreuth)* exprimă cel mai bine schimbarea petrecută cu Nietzsche și stă mărturie pentru stinghereala de a dori să-l prețuiască pe Wagner în mod public ca și înainte, cu toate că Nietzsche însuși a adoptat între timp o atitudine critică față de arta lui Wagner. Ca de obicei în cazul lui Nietzsche, motive personale au contribuit și de data aceasta la schimbarea concepției sale. Contactul apropiat, familiar cu familia Wagner nu mai putea să continue în vechea formă atunci când Wagner a plecat la Bayreuth și a intervenit distanța în spațiu între cei doi prieteni. S-au întâlnit la festivitățile de deschidere din mai 1872 de la Bayreuth, iar toamna târziu s-a întâlnit cu Richard și Cosima la Straßburg. Dar o invitație primită de la Wagner în vacanța de iarnă din 1872/73

a fost refuzată de Nietzsche, iar Wagner s-a arătat destul de supărat. Nietzsche, la fel de vulnerabil ca și Wagner, era îngrijorat și a recuperat această vizită în vacanța de Paști, împreună cu Rohde. Dar atmosfera cunoscută din Elveția nu se instala nicidecum. Nietzsche sperase să poată discuta despre manuscrisul său, pe jumătate terminat, despre *Filosofia în perioada tragică a grecilor (Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen)*, în loc de asta însă discuțiile s-au purtat pe tema grijilor pe care le avea Wagner: întreaga acțiune de la Bayreuth suferea atât din cauza lipsei de bani cât și a lipsei de interes din partea publicului. Nietzsche a fost dezamăgit ca un copil pentru că maestrul nu arăta interes pentru gânditorii antici greci, mai mult chiar era dezamăgit de a găsi un cu totul alt Wagner. Nu mai era poetul și muzicianul care trăia în exil, cu care puteai împărți bucurii spirituale, ci era dintr-o dată un om care lupta activ pentru realizarea muncii sale de o viață. Nietzsche era derutat. Nesiguranța sa reiese din rândurile trimise lui Wagner la 18 aprilie 1873:

Mult stimate maestre, trăiesc amintindu-mi mereu de zilele petrecute la Bayreuth și ceea ce am învățat și am aflat într-un timp atât de scurt se așterne într-o abundență tot mai mare în fața mea. Dacă nu ați părut mulțumit de mine la sosire, înțeleg foarte bine, fără a putea schimba ceva, pentru că eu învăț și percep foarte încet. Trăiesc la Dumneavoastră, în fiecare moment, ceva la care nu mă gândisem niciodată și ceva ce aș dori să îmi însușesc eu însumi. Știu prea bine, scumpe maestre, că o asemenea vizită nu poate fi pentru Dumneavoastră o recreere, ba poate fi chiar insuportabilă. Îmi dorisem deseori cel puțin aparența unei mari libertăți și independențe, dar în zadar. Destul, eu vă rog, luați-mă doar ca elev, pe cât posibil cu penița în mână și cu caietul în față.... Este adevărat, devin pe zi ce trece mai melancolic, când simt cât de mult aș dori să vă ajut, să vă fiu de folos și cât de neputincios sunt pentru asta, astfel încât nu pot contribui cu nimic nici măcar la amuzamentul și înveselirea Dumneavoastră.

Scrisoarea pare o declarație puțin prostească a unui iubit care cu greu își poate ascunde gelozia. Și totuși, în acest moment, dependența lui Nietzsche față de Wagner nu mai era atât de mare pe cât ar părea. Cu puține săptămâni înainte Nietzsche îi scria lui

Jacob Bruckhardt

Gersdorff că îi este fidel lui Wagner *în principalele puncte*, dar că trebuie să-și păstreze libertatea *în puncte mai mici, nesemnificative și într-o oarecare abținere necesară pentru mine, aproape «sanitară», de la întâlniri personale prea dese.* Admirația pentru maestru intrase în conflict cu înclinația sa de a nu se supune și de a juca rolul de conducător în orice relație și chiar într-o prietenie. Probabil că sentimentele de rivalitate i-au deschis lui Nietzsche ochii, astfel că îl vedea altfel pe Wagner și îi

Bayreuth. Teatrul de festivaluri

privea opera cu un ochi mai critic. Aceste sentimente au determinat ca iubirea entuziastă să se transforme într-o iubire cu ură, mai întâi aproape neobservat, dar totuși de nestăvilit. Poate a fost și iubirea cu ură a muzicianului stânjenit care a fost Nietzsche – multe lucruri necântărite de acest fel au fost aici în joc.

Sora lui Nietzsche, Elisabeth

Și totuși, prietenia nu pare să fi fost periclitată în mod serios. Scrisoarea lui Nietzsche către Wagner la a 60-a aniversare a acestuia, în mai 1873, era de o amabilitate sinceră, iar în toamnă Nietzsche a avut ocazia să-i vină în ajutor prietenului. Comitetul teatrului de festivaluri l-a rugat pe Nietzsche să conceapă un apel pentru a-i determina pe oameni să semneze pentru niște donații. Nietzsche a scris un pamflet, nu prea potrivit în acest scop, cu titlul *Avertisment către germani (Mahnruf an die Deutschen)* în care se adresa iritat celor care până atunci au fost indiferenți la arta lui Wagner. La adunarea delegaților Asociațiilor Wagner, care a avut loc la Bayreuth între 30 octombrie și 3 noiembrie, scrierea lui Nietzsche, inițial acceptată de Wagner, a fost însă respinsă și înlocuită cu una mai blândă a unui alt autor. Nietzsche nu putuse să ofere în acest caz un ajutor practic acțiunii periclitate. Dar, în vara lui 1876, exact la timp, înainte de începerea primelor festivaluri de la Bayreuth, va interveni încă o dată public în favoarea lui Wagner prin a patra *Considerație inactuală*.

Richard Wagner la Bayreuth

Primele opt capitole ale acestei a patra *Considerații inactuale* le-a scris Nietzsche deja în 1875, dar în octombrie s-a oprit din lucru și doar faptul că festivalul a avut într-adevăr loc l-a determinat să

încheie *Considerația* în primăvara anului 1876. Scrierea *Richard Wagner la Bayreuth* mai degrabă dezvăluie ceva din schimbarea petrecută cu Nietzsche decât aduce ceva nou în legătură cu Wagner. Ea dezvăluie un Nietzsche care este convins de măreția artei lui Wagner, dar admirația este reținută, lipsește exuberanța entuziastă, fenomenul Wagner se pretează deodată unei analize, omul, muzicianul și scriitorul Wagner sunt analizați pe rând. În primul capitol, Nietzsche schițează o imagine a lui Wagner corectă din punct de vedere psihologic, o imagine a importanței, a greutăților și a luptei sale temerare. Wagner este prezentat ca o mare personalitate, nu lipsește comparația cu antichitatea clasică și cu atât mai puțin atacul la rațiunea iluministă, la influența dușmănoasă a gândirii față de viață. După o critică a situației actuale, pervertite a culturii, urmează, în capitolele șase și șapte, pasaje imnice care par o revenire la *Nașterea tragediei* și care îl elogiază pe Wagner ca fiind un scriitor dramatic ditirambic. Dar este vorba deja și de o *rivalitate misterioasă*, spre care este împins cel care observă o asemenea personalitate. Dacă scrierea începe cu impresia că ideea de la Bayreuth este încă amenințată, în schimb ultimele capitole sunt scrise cu încredere în vara de festivaluri ce va urma. Premisele se schimbaseră între timp și aceasta ar putea fi cauza pentru care această considerație este atât de neunitară și de contradictorie. Mai serios era însă faptul că Nietzsche, în această perioadă, și-a pierdut încrederea în Wagner. O ușoară apologetică nu poate ascunde deci critica de la sfârșitul scrierii. Astfel, spre exemplu, atunci când Nietzsche își povățuiește cititorii:

Dar mai ales trebuie ca nimeni care meditează la Wagner, poetul și modelatorul limbii, să nu uite că nici una din dramele lui Wagner nu este destinată a fi citită și deci să nu fie incomodat de cerințele pe care le impune o dramă a cuvintelor.

Aici se află, hotărâtă, mărturisirea că limba lui Wagner este insuficientă. Wagner, în totalitate, are ceva din Demostene:... *groaznica seriozitate a problemei și puterea meșteșugului.* Această afirmație sună ca o glorificare și totuși este o critică: Wagner nu posedă veselia degajată pe care i-o atribuia Nietzsche lui Schopenhauer și pe care o prețuia atât de mult. Iar în continuare se spune despre Wagner, scriitorul, că ar arăta strâmtorarea omului viteaz

căruia i s-a tăiat mâna dreaptă și care acum se duelează cu stânga: *El este mereu un suferind, atunci când scrie, pentru că este privat printr-o necesitate de nedepășit un timp de justa comunicare, așa cum obișnuia el să o facă, sub înfățișarea unui exemplu strălucitor și biruitor.* În final, Nietzsche se întreabă ce va însemna Wagner pentru acest popor și găsește un răspuns critic în fraza de încheiere: – *ceva ce nu poate însemna pentru noi toți, și anume nu vizionarul unui viitor, așa cum ar putea să ne apară, ci interpretul acestuia și anume un interpret care transfigurează trecutul.* Prin asta, Nietzsche s-a detașat de Wagner în seara dinaintea primului festival de la Bayreuth. Wagner nu este un vizionar al viitorului – darul profeției dorea Nietzsche să-l păstreze pentru sine. Astfel, o lucrare care la prima vedere apare ca scriere festivă pentru Bayreuth ne dezvăluie în realitate faptul că Nietzsche este pe cale de se despărți de multe lucruri. El se dezice și de concepția din *Nașterea tragediei* conform căreia arta ar putea elibera viața. Artistul ditirambic nu se mai află pe primul loc, arta redă mereu o imagine simplificată a vieții încâlcite.

Într-adevăr, ultima *Considerație inactuală* a fost scrisă dintr-o distanță personală tot mai accentuată față de Wagner. Anul 1873 a adus primele dezamăgiri ale prieteniei: Wagner era supărat în ianuarie din cauza absenței lui Nietzsche, iar în aprilie era Nietzsche cel care, în urma vizitei la Bayreuth, era deprimat. Toamna, *Panegiricul* său a fost respins. Nietzsche a refuzat, în primăvara lui 1874, o deosebit de amabilă invitație din partea familiei Wagner, pentru a putea pleca într-un sat din Alpi și a încheia eseul despre Schopenhauer. În august, Nietzsche, împreună cu sora sa, a mers totuși la Bayreuth, spre bucuria lui Richard și a Cosimei Wagner. Dar Nietzsche era mai curând un oaspete retras care pare să fi vrut cu tot dinadinsul să-l irite pe Wagner. La 8 și 9 iunie, Nietzsche audiase Brahms la Basel și și-a procurat o partitură de pian a «Cântecului triumfal» (Triumphlied). Cu această partitură a venit la Bayreuth pentru a-l provoca pe Wagner, care era împotriva muzicii lui Brahms. Wagner a explodat: «Am observat că Nietzsche voia să ne spună prin asta: vedeți, mai este cineva care poate crea ceva de valoare. – Na, și într-o seară am izbucnit, și încă cum!» Două firi orgolioase și vulnerabile au ajuns astfel să se ciocnească.

Dar, în timp ce furia lui Wagner s-a stins aproape în același moment, Nietzsche s-a simțit ofensat încă mult timp după aceea. Nietzsche a revenit la Bayreuth, după această vizită eșuată, abia la repetițiile pentru festivalul din iulie 1876, deci aproape doi ani nu s-a întâlnit cu Wagner.

În schimb Richard și Cosima își dădeau toată silința pentru prietenul lor. Au elogiat eseul despre *Schopenhauer ca educator* și s-au arătat serios preocupați de starea sa. Nietzsche însă nu avea atunci nicidecum de gând, după eseul despre Schopenhauer, să încheie *Considerațiile inactuale* cu un elogiu la adresa lui Wagner. A început să lucreze la un manuscris cu titlul *Noi, filologii (Wir Philologen)* în care a formulat din nou idei mai vechi, deja cunoscute despre elenism și educație. Interesul a scăzut însă curând, iar scrierea nu a fost niciodată terminată. Și acest lucru poate fi privit ca un semn al schimbării, al nesiguranței și al crizei în care se afla Nietzsche. Legătura socială mai puternică cu un cerc de tineri colegi din Basel i-a adus în toamnă puțină destindere. Dar, la cumpăna dintre ani, Nietzsche era într-o stare atât de apăsătoare, încât Wagner l-a implorat, într-o scrisoare plină de o sinceră și intensă prietenie, să-și schimbe modul de viață:

«Scrisoarea Dumneavoastră ne-a produs multă îngrijorare în ce vă privește. Soția mea vă va scrie mai pe larg zilele acestea. Tocmai am un al doilea sfert de oră liber dintr-o zi de sărbătoare, pe care vreau să vi-l dedic, poate spre supărarea Dumneavoastră, pentru a vă povesti ce am discutat noi despre Dumneavoastră. Printre altele am descoperit că o companie masculină cum a fost cea a Dumneavoastră în serile petrecute la Basel nu am mai avut niciodată: dacă sunteți cu toții ipohondri, atunci nu merită.... Eram de părere atunci că trebuie să vă căsătoriți sau să compuneți o operă; și una și cealaltă vă vor ajuta la fel de mult sau la fel de puțin. Căsătoria cred însă că e o soluție mai bună.

Deocamdată pot să vă recomand un paliativ; dar vă amenajați mereu farmacia în așa fel, încât nu se poate introduce în ea un produs nou. De exemplu, noi aici ne aranjăm în așa fel casa etc., încât vă pregătim și Dumneavoastră un adăpost, așa cum mie nu mi-a fost oferit nici în cele mai grele momente ale vieții; aici ați putea să petreceți, împreună cu noi, întreaga vacanță de vară. Dar

anunțați-ne în prealabil, la începutul iernii, dacă v-ați hotărât să petreceți vacanța de vară la munte în Elveția, undeva destul de sus și solitar! Nu sună ca o apărare grijulie în fața unei eventuale invitații din partea noastră? Am putea însemna ceva pentru Dumneavoastră; de ce respingeți asta cu atâta insistență? – Gersdorff și toată șleahta ar putea să se bucure de timpul petrecut aici...

Ca să nu mai vorbesc de Dumneavoastră, pentru că tot nu ajută la nimic!

Ah, Dumnezeule! Căsătoriți-vă cu o femeie bogată! De ce trebuie tocmai Gersdorff să fie bărbat! Apoi călătoriți și îmbogățiți-vă cu minunatele experiențe care îl fac pe Hillebrand[9] atât de multilateral și de demn de invidiat (în ochii Dvs.), și – compuneți opera care însă cu siguranță va fi greu de reprezentat. – Care Satană v-a făcut pedagog!»

În ianuarie 1875, Cosima Wagner îi scria lui Nietzsche, rugându-l ca sora lui, Elisabeth, să aibă grijă la Bayreuth de casă și de copii, cât timp ei sunt plecați într-o călătorie. Nietzsche a consimțit imediat; ideea că astfel își asumă o obligație față de prietenii săi, fără a se angaja personal, era binevenită. Totuși, în această perioadă au existat mereu momente de entuziasm față de Wagner. De Paști, în anul 1875, Nietzsche și-a cumpărat partitura de pian a «Amurgului zeilor» (Götterdämmerung) și a scris despre această muzică: *Este cerul pe pământ*. A început, de asemenea, eseul despre *Wagner la Bayreuth*, cu intenția de a face ceva pentru Wagner. În luna august a aceluiași an, când Nietzsche se afla pentru o cură la Steinbad, în Pădurea Neagră, îi scria lui Rohde: *Și nu sunt la Bayreuth!... Aproape că nu înțeleg. Și totuși, mai mult de trei sferturi din zi sunt cu gândul acolo și mă învârt ca o fantomă în jurul Bayreuthului. Nu trebuie să te temi să-mi spui că am sufletul senzual, povestesc doar puțin cam mult, dragă prietene, dirijez în timpul plimbărilor părți întregi din muzica pe care o știu pe de rost și bombăn.* Dar două luni mai târziu, într-o altă scrisoare către Rohde, scrie: *Considerația mea cu titlul «Richard Wagner la Bayreuth» nu va fi tipărită, este aproape gata, dar sunt cu mult în urmă față de ceea ce mi-am propus; și astfel are doar pentru mine valoarea unei noi orientări despre cel mai dificil punct al evenimentelor trăite de noi până acum. Nu mă situez deasupra ei și recunosc*

că eu însumi nu am reușit să mă orientez – să nu mai vorbim de a-i ajuta pe alții!

Nietzsche era conștient de propriul său eșec în fața lui Wagner ca fiind cel mai dificil punct din viața sa. Totodată, lucrarea, așa cum știm între timp, a fost terminată în primăvara lui 1876, iar în iulie a fost dată la tipar. Nietzsche a trimis două exemplare la Bayreuth. Dar nu se simțea bine în pielea lui: *Cum veți aprecia aceste mărturisiri; nici nu pot să-mi imaginez.* Dar teama era nefondată: Wagner, suprasolicitat de munca sa, nu a observat nici schimbarea în concepția lui Nietzsche, nici săgețile criticii. Pentru că răspunsul suna în felul următor: «Prietene! Cartea Dvs. este colosală! – De unde ați avut experiența în ce mă privește? – Veniți în curând și obișnuiți-vă prin repetiții cu impresiile».

Acestei invitații, Nietzsche i-a dat curs foarte curând. La sfârșitul lui iulie a venit la Bayreuth, dar după câteva zile i se

Ghețarul Rosenlaui

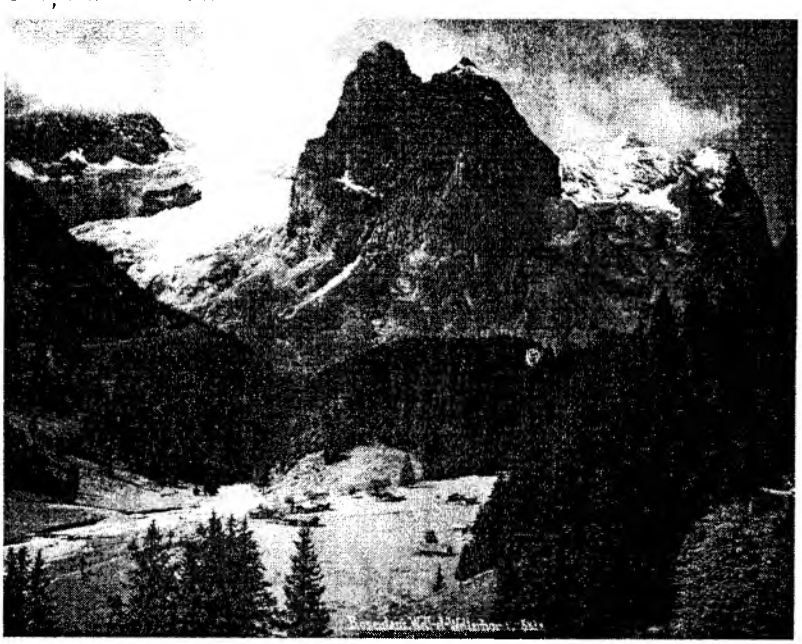

plângea surorii sale: *Duc dorul altui loc... Mi-e groază de fiecare din aceste lungi seri artistice. M-am săturat.*

Pe lângă indispoziția estetică a intervenit și o rapidă înrăutățire a stării sănătății sale. Încă înainte de prima repetiție generală, Nietzsche a plecat de la Bayreuth în Pădurea Bavareză. Aici a făcut primele notițe la *Omenesc prea omenesc (Menschliches Allzumenschliches)*; nimic nu arată mai clar cât de mult s-a îndepărtat de toată agitația din jurul lui Wagner. După zece zile s-a întors, la rugămintea surorii sale, la Bayreuth, pentru a asista la prima reprezentație la «Aurul Rinului» (Rheingold). A rămas la Bayreuth, dar nu a participat la celelalte reprezentații ale «Inelului».

Nietzsche a rupt în sinea sa legătura cu Wagner. 12 ani mai târziu va da socoteală încă o dată despre acest proces în scrierea *Nietzsche contra Wagner: Încă în vara lui 1876, tocmai în timpul primului festival, mi-am luat în sinea mea rămas bun de la Wagner. Nu suport nimic ambiguu; de când Wagner a venit în Germania, consimțea pas cu pas la tot ceea ce eu disprețuiam – chiar și antisemitismul... Atunci era timpul să-mi iau adio: în curând am avut și dovada. Richard Wagner, aparent cel mai victorios, în realitate un decadent devenit putred și îndoielnic, s-a prăbușit deodată, neajutorat și dărâmat, în fața crucii creștine...* Ultima întâlnire a avut loc în toamna aceluiași an la Sorrento. Nietzsche și-a petrecut acolo toată iarna la Malwida von Meysenbug; faptul că și familia Wagner și-a petrecut vacanța la Sorrento între 5 octombrie și 5 noiembrie se poate să fi fost o simplă coincidență. Într-una din ultimele zile ale șederii sale acolo, în timpul unei plimbări, Wagner a povestit despre «Parsifal», la care tocmai începuse să lucreze. Vorbea cu acea vitalitate și fantezie narativă pe care odinioară Nietzsche le apreciase la el atât de mult. A declarat și cât de serios se ocupa de realizarea motivelor specific creștine în materialul pentru Parsifal. Nietzsche a căzut într-o tăcere rece, s-a scuzat apoi brusc și a dispărut în amurg. Cei doi bărbați nu s-au mai văzut de atunci niciodată.

Astfel a luat sfârșit cea mai importantă prietenie pentru Nietzsche. Epilogul personal care va face publică despărțirea va avea loc abia în 1878. În ianuarie, Wagner, fără să bănuiască nimic și fără ură împotriva lui Nietzsche, i-a trimis acestuia un exemplar din «Parsifal». Nietzsche nu s-a exprimat în nici un fel față de

În timpul șederii la Basel, Nietzsche punea mult preț pe îmbrăcămintea elegantă.

Wagner, dar în cercul de prieteni nu înceta să-l critice. În luna mai a expediat cartea pe care tocmai o terminase, *Omenesc prea omenesc*, cu o dedicație stupidă adresată lui Richard și Cosimei Wagner. Dar atacurile destul de fățișe împotriva lui Wagner, care în această operă este apostrofat doar ca *artistul*, îi rănesc pe bună dreptate pe prietenii din Bayreuth. Ei s-au închis în tăcere și abia în numărul din august al «Foilor din Bayreuth» (Bayreuther Blätter), Wagner schița, în eseul «Public și popularitate» (Publikum und Popularitär), critica ironică a concepțiilor lui Nietzsche. În rest, Wagner, cunoscut pentru ticăloșiile față de prieteni, s-a comportat moderat. Sora lui Nietzsche nu a avut succes în încercarea de a interveni la Bayreuth: ruptura a fost definitivă.

BOALA

Sunt la sfârșitul celui de-al 35-lea an din viață; «jumătatea vieții», se spunea timp de o jumătate de mileniu despre această perioadă; Dante a avut viziunea sa proprie în această privință și vorbește despre acest lucru încă de la începutul poemului său. Acum, la jumătatea vieții, sunt atât de «înconjurat de moarte», încât poate să mă ia oricând; la modul suferinței mele trebuie să-mi imaginez o moarte bruscă, prin spasme (cu toate că aș prefera o moarte lentă, lucidă, să mai pot vorbi cu prietenii, chiar dacă ar fi mai dureroasă). În această privință mă simt ca și cel mai bătrân om, dar asta și pentru că am realizat opera vieții mele. O bună picătură de ulei s-a scurs pentru mine, știu asta, și asta nu mi se va uita. În fond, am realizat repetiția în vederea contemplării vieții: mulți o vor mai face încă. Spiritul meu nu e încă la pământ prin sufe-

Peter Gast

1882, Lou Salomé, împreună cu admiratorii ei, Paul Reé și Nietzsche

rințele continue și penibile de până acum, mi se pare chiar că mă simt mai vioi și mai bine-dispus decât m-am simțit în întreaga mea viață: cui îi datorez această reacție întremătoare și ameliorantă? Desigur, nu oamenilor, pentru că, cu excepția câtorva, toți s-au supărat «din cauza mea» în ultimii ani și nu s-au sfiit să mă lase să observ acest lucru.

Prietenii și planuri de căsătorie

Nietzsche, care îi scria aceste rânduri la 11 septembrie 1879 din St. Moritz prietenului său Peter Gast, era, în perioada prezentată în capitolul anterior, deja un om grav bolnav. La câteva suferințe trupești care l-au însoțit aproape permanent de-a lungul vieții și care au devenit tot mai puternice și mai perfide, se adaugă și suferința din pricina lumii, dificultatea în relațiile cu oamenii, pretențiile exagerate pe care le avea de la prieteni. Nu numai Wagner s-a «supărat» pe Nietzsche. Înclinația pentru Nietzsche a profesorului și prietenului său patern Ritschl, care a murit în 1876, se stinsese de mult, relația cu Rohde, care avea o catedră la Jena, s-a răcit. Ruptura cu Gersdorff s-a petrecut când acesta se pregătea să se căsătorească cu o tânără italiancă, iar Nietzsche a găsit de cuviință să se amestece pentru a-i scoate prietenului său din cap căsătoria. Sigur că în locul prietenilor pierduți au apărut noi prieteni: astfel Malwida von Meysenbug, Paul Reé și, mai cu seamă,

Heinrich Köselitz, care, în lucrările referitoare la Nietzsche, este cunoscut cu numele său de artist, Peter Gast.

Tânărul muzician Peter Gast a venit la Basel în 1875 pentru a-l cunoaște pe Nietzsche. Dacă, în urma lecturilor din operele lui Nietzsche, Gast era deja foarte impresionat, întâlnirea personală cu Nietzsche, ale cărui cursuri le frecventa, a născut o atât de mare admirație, încât Gast a rămas un admirator supus al lui Nietzsche. Acesta, la rândul său, a fost atras de muzicianul și omul Gast și, dintr-un motiv de ordin practic, noul prieten a devenit curând indispensabil. Peter Gast avea un scris de mână foarte frumos și citeț. Putea să scrie pentru Nietzsche după dictare, iar mai apoi să realizeze, înainte de tipar, transcrierea pe curat. Astfel și-a câștigat nu numai merite, dar și deplina încredere din partea lui Nietzsche. Un an mai târziu – după Bayreuth – a început prietenia cu pictorul și scriitorul Reinhard von Seydlitz. Din cauza bolii care progresa, Nietzsche avea nevoie nu numai de un prieten care să se sacrifice, așa cum o făcea Gast, ci și de o îngrijire permanentă. Numai această situație ar putea explica faptul că sora lui Nietzsche, Elisabeth, s-a impus tot mai mult în viața sa și a putut să preia multe din afacerile sale. Începând cu luna august 1875, aceasta locuia împreună cu fratele ei într-o locuință din Basel. Însă, deoarece ea trebuia să o îngrijească și pe mama lor, la Naumburg, ajutorul și îngrijirea ei au rămas sporadice, chiar dacă Nietzsche era nevoit să apeleze tot mai des la ea. Astfel, viața sa, ca formă de existență, a rămas neliniștită, mereu între Basel și multe localități din Germania, Italia, Elveția, șederi la prieteni sau în scopuri curative, o fugă de durerile ce deveneau tot mai insuportabile, schimbând mereu clima. Nietzsche era în căutarea unui mediu ambiant suportabil din punct de vedere fizic și psihic.

În 1876 și 1877 a încercat să rezolve problema într-un mod pe care i-l recomandase Wagner la începutul lui 1875: Nietzsche se gândea la căsătorie, pentru a-și tempera viața sa atât de agitată. În martie și aprilie 1876 se afla pe malul lacului Geneva, în una din multiplele sale călătorii de odihnă. Gersdorff îl însoțea și citeau împreună «Logodnicii» de Manzoni. În timpul acestei perioade a cunoscut-o pe Mathilde Trampedach, o tânără olandeză, pe care după câteva zile, în urma unei plimbări de patru ore, a cerut-o în

Elisabeth Nietsche

căsătorie. Bineînțeles, cererea a fost făcută în scris, în seara dinaintea plecării sale. Nietzsche, pe care acest pas îl inhiba, s-a simțit totuși înviorat de faptul că domnișoara Trampedach citise «Excelsior» de Longfellow, în care își găsise concepția sa de viață. Astfel s-a hotărât să scrie următoarele rânduri, formulate politicos, dar care sunau stângaci și obraznic:

Geneva, 11 aprilie 1876

Domnița mea! Dumneavoastră scrieți în această seară ceva pentru mine, doresc să scriu și eu ceva pentru Dumneavoastră.

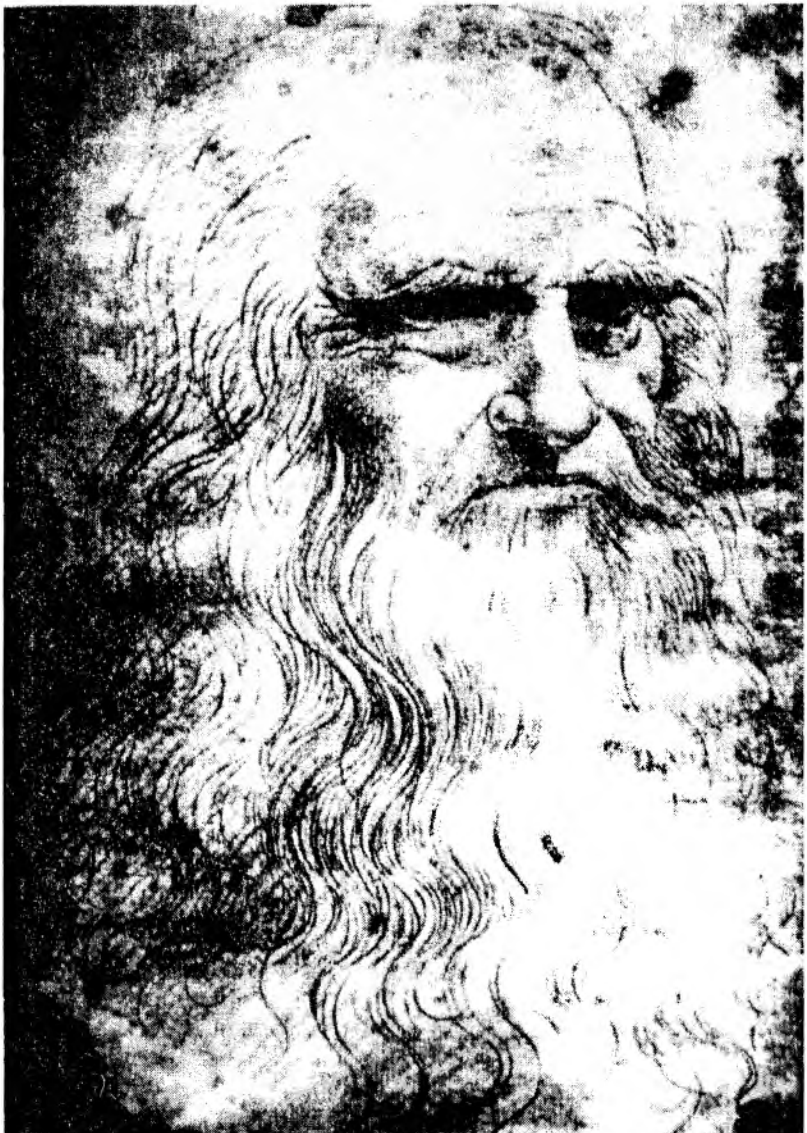

O reproducere a autoportretului lui Leonardo da Vinci, la vederea căreia Nietzsche a exclamat: „Ah! Dar acesta este Zarathustra!"

Adunați-vă tot curajul pe care-l aveți, pentru a nu vă speria de întrebarea pe care vreau să v-o adresez: Vreți să fiți soția mea? Vă iubesc și am impresia că deja îmi aparțineți. Ca să nu mai vorbim despre înclinația mea bruscă! Nu există nici o vină, deci nu trebuie să ne cerem scuze pentru nimic. Dar, ce doresc eu să știu este dacă Dumneavoastră simțiți la fel și anume că nu am fost nici o clipă străini unul față de celălalt! Nu credeți și Dumneavoastră că într-o relație fiecare din noi ar deveni mai liber și mai bun decât fiecare din noi separat, deci excelsior? Vreți să cutezați să mergeți cu mine, ca și cu unul care tânjește din inimă după eliberare și dorește să devină mai bun? Pe toate cărările vieții și ale gândirii? Fiți sinceră și nu-mi ascundeți nimic. Despre această scrisoare și cerere a mea nu știe decât prietenul nostru comun, von Senger. Mâine la ora 11 plec la Basel cu acceleratul, trebuie să mă întorc acolo; adresa mea din Basel o anexez la scrisoare. Dacă puteți răspunde cu Da! cererii mele, îi voi scrie numaidecât mamei Dumneavoastră, a cărei adresă vă rog să mi-o trimiteți. Dacă reușiți să vă hotărâți repede pentru Da! sau Nu – atunci un cuvânt în scris de la Dumneavoastră poate să ajungă la mine până mâine la ora 10 la Hotel garni de la Poste.

Toate cele bune și binecuvântate vă dorește

Friedrich Nietzsche

Este o cerere bruscă, dar plină de temperament, care dezvăluie câte ceva din adevăratele sentimente ale lui Nietzsche și care, totodată, arată cu atât mai clar inhibarea sa: îndrăgostitul își anunță în același timp plecarea și cere un răspuns în scris. Abia mai târziu, după ce a cunoscut-o pe Lou Salomé, se va mai gândi atât de serios la căsătorie. La Sorrento însă, Malwida von Meysenbug a fost cea care i-a propus să se căsătorească. În legătură cu acest fapt îi scrie surorii sale la 25 aprilie 1877:

Nimic mai vesel decât scrisoarea ta, dragă soră, care în multe privințe a nimerit la fix. Mi-a mers atât de rău! În decurs de 14 zile am stat 6 zile la pat, având 6 crize, din care ultima a fost exasperantă. M-am ridicat eu, apoi a stat D-șoara v. Meysenbug la pat din cauza reumatismului: Cu toată profunzimea durerii noastre, am râs împreună, când am citit unele pasaje din scrisoarea ta. – Planul pe care D-șoara v. M. îl consideră definitiv de avut în vedere și la a cărui realizare trebuie să contribui și tu este următorul: Ne-am

În august 1881, aflându-se în Engadin,
a avut viziunea veșnicei reîntoarceri a aceluiași lucru.

că existența mea la Universitatea din Basel nu este ceva de durată, că aș putea s-o duc cel mult pe spezele tuturor proiectelor mele mai importante și totuși cu prețul total al sănătății mele. Desigur, iarna următoare va trebui să o petrec în aceste condiții tot acolo, dar de Paștile din anul 1878 trebuie să se sfârșească, în caz că va reuși cealaltă combinație, mă refer la căsătoria cu o femeie ce mi se potrivește, dar care, în mod necesar, să fie înstărită. «Bine, dar să fie bogată», cum spunea D-șoara v. M., la care «dar» am râs copios. Cu o asemenea femeie aș putea trăi în anii ce urmează la Roma, loc care este potrivit pentru sănătatea mea, datorită societății de acolo, și pentru studiile mele. În această vară ar trebui să se realizeze în Elveția acest proiect, astfel încât în toamnă să vin căsătorit la Basel. În Elveția sunt invitate diverse «ființe», printre care multe nume necunoscute ție, de exemplu Elise Bülow din Berlin, Elisabeth Brandes din Hanovra. În ce privește calitățile spirituale, găsesc că cele mai potrivite sunt firile naturale. Prin idealizarea micuței Köckert la Geneva ai realizat mult! Laudă, stimă și glorie! Dar totuși dă de gândit; și avere?

Astfel se prezenta situația lui Nietzsche la acea vreme. Faptul că din punct de vedere burghez consimte la o căsătorie din interes, nu se prea potrivește cu imaginea omului izolat care era Nietzsche, dar ne oferă o imagine a suferinței sale trupești. În luna iunie a aceluiași an, scrie: *Căsătoria, cu toate că ar fi de dorit, – este cel mai improbabil lucru, știu asta foarte bine!*

Renunțarea la profesorat

Bolile și durerile nu mai conteneau în această perioadă. Nietzsche era mereu nevoit să-și ia concediu. Și pentru că a renunțat la planurile de căsătorie, a mai rămas doar celălalt drum, deja amintit, renunțarea la profesorat. Se adaugă și faptul că viața devenise mai grea pentru Nietzsche în vara anului 1878: la sfârșitul lunii iunie s-a destrămat gospodăria din Basel, pentru că sora sa s-a întors definitiv la mama lor, la Naumburg. La începutul lui 1879, starea sa s-a înrăutățit și mai tare, accesele durerilor de cap și de ochi, însoțite de vărsături, deveniseră regulă. Astfel, Nietzsche s-a văzut obligat să scrie o cerere de demisie, la 2 mai, către președin-

iele guvernului din Basel. Șase luni mai târziu a fost pronunțată eliberarea sa din funcție, Universitatea s-a despărțit de el regretând sincer. În ciuda tuturor dificultăților, realizările lui Nietzsche au fost apreciate. I s-a acordat o pensie de 3000 de franci pe an. Ultimele două prelegeri din semestrul de iarnă 1878/79 se refereau la *Liricii greci* (*Griechische Lyriker*) și la *Introducere în studiul lui Platon (Einleitung in das Studium Platons)*. Nietzsche a călătorit împreună cu sora sa la castelul Bremgarten de lângă Berna; când Elisabeth a trebuit, la scurt timp după aceea, să se întoarcă la mama lor, soacra lui Overbeck din Zürich a preluat îngrijirea lui Nietzsche. La sfârșitul lui iunie, Nietzsche se afla pentru prima oară în Oberengadin și aici a simțit imediat o oarecare ușurare:

Poate St. Moritz este totuși locul potrivit. Mă simt de parcă aș fi în țara făgăduinței.... pentru prima dată, sentimente de ușurare.... Face bine. Aici vreau să rămân mult timp. Și două săptămâni mai târziu: *Sunt adesea bolnav, am stat deja patru zile în pat și fiecare zi are povestea ei nenorocită, și totuși! Suport mai bine decât oriunde altundeva. Este ca și cum aș fi căutat mult timp și în sfârșit am găsit. Nici nu mă mai gândesc la o ameliorare, la însănătoșire nici atât. Dar a putea suporta este mare lucru.*

Istoria bolii

Istoria bolii lui Nietzsche a incitat de-a lungul deceniilor pe mulți autori la cercetări ale căror rezultate, în parte, diferă foarte mult. Karl Jaspers a oferit, în biografia sa despre Nietzsche, un rezumat precaut al teoriilor existente și a arătat că foarte multe lucruri trebuie lăsate în suspensie. Teza unanim recunoscută, conform căreia prăbușirea psihică a lui Nietzsche, care devine clară la sfârșitul anului 1888, ar fi simptomul unei paralizii, a dus la înțelegerea întregii istorii a bolii lui Nietzsche începând cu acest punct final. Astfel, toate posibilele dureri din anii anteriori au fost privite ca un stadiu preliminar al acestei paralizii. Originea bolii s-ar situa astfel în perioada studenției, când, probabil, Nietzsche a fost victima unei infecții sifilitice. Deussen relatează în «Amintiri despre Nietzsche» (Erinnerungen an Nietzsche) cum, în timpul

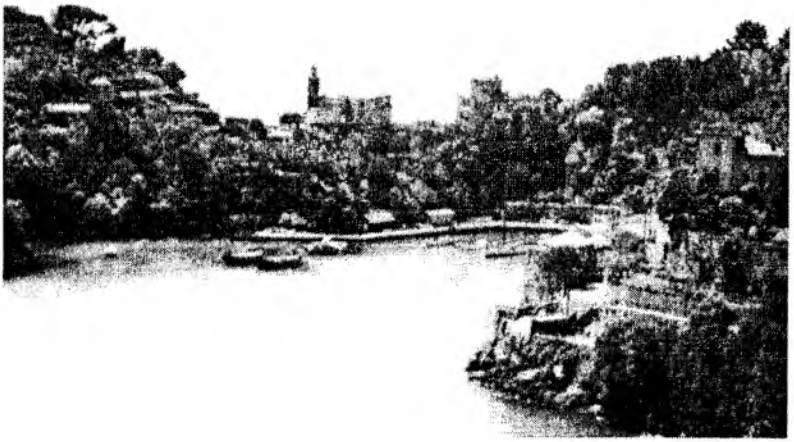

Imagine din Portofino

unei vizite la Köln, Nietzsche a fost dus, se pare din greșeală, de către un servitor într-un bordel. Conform relatării lui Deussen, Nietzsche i-a povestit în ziua următoare despre acest eveniment și mai ales despre fuga sa din cercul fetelor ușoare, pe un ton melodramatic. Chiar dacă relatarea este demnă de încredere, rămâne sub semnul întrebării dacă a existat într-adevăr o infecție și dacă, în acest caz, trebuie căutată aici cauza îmbolnăvirii cerebrale. Există o teorie controversată care presupune că Nietzsche a declanșat boala prin consumul necorespunzător de otrăvuri și medicamente, alții cred că apariția bolii, începând din 1873, este legată de un proces psiho-nevrotic declanșat de despărțirea interioară de Richard Wagner. Speculații de acest fel nu aduc nimic, ele devin doar prostești atunci când din ele se trage concluzia că întreaga creație a lui Nietzsche, începând cu 1866, este opera unui alienat mintal. Boala și opera se află în oarecare relație una cu cealaltă în viața lui Nietzsche, dar această relație rămâne «misterioasă», doar pentru că știm prea puțin despre cauzele bolii sale. Trebuie să reținem faptul că simptome specifice ale bolii lui Nietzsche și-au făcut apariția încă din copilărie. Astfel, încă din vara lui 1856 i s-a acordat un concediu de la gimnaziul domului din cauza frecventelor dureri de cap și de ochi. În 1862, la Pforta, revin durerile puternice de cap. În registrul de boală de la Pforta, Nietzsche este

Podul Rialto din Veneția

descris ca fiind «un om suculent, îndesat, cu o privire fixă, ciudată, miop și chinuit deseori de dureri de cap trecătoare». Durerile de cap și de ochi se întețesc în anii 70, transformându-se în accese de migrenă. Independent de acestea, mai este și rana la piept în urma căzăturii de pe cal din timpul stagiului militar (martie 1868) și îmbolnăvirea în timpul războiului din septembrie 1870: dizenterie și difterie a faringelui. Dizenteria poate să fi fost cauza durerilor de abdomen ce au urmat. În 1879 starea generală a lui Nietzsche s-a înrăutățit atât de tare, încât la sfârșitul anului pare să fi atins punctul cel mai de jos. Crizele generaseră uneori chiar pierderi ale conștiinței. Dacă la începutul lui 1880 Nietzsche credea într-adevăr că sfârșitul îi este aproape, acest lucru rămâne în suspensie după ce Karl Schlechta a dovedit că scrisorile de adio din 31.12.1879 și 16.01.1880 sunt falsuri ale surorii sale. Sigur este că în anii 80 crizele se împuținează, apar stări de euforie, perioade de creație de cel mai înalt extaz, cărora le urmează perioade de gol și indispoziție. Jaspers a subliniat faptul că simptomele despre care vorbește Nietzsche sunt, în această perioadă, altele decât cele din anii 70. De fapt, înainte de sfârșitul anilor 80 nu ar trebui să vorbim despre Nietzsche ca despre un bolnav psihic. Pe de altă parte, este de înțeles faptul ca, la un om care din tinerețe suferă de diverse simptome, reacțiile și obiceiurile sale să fie influențate de boală. Dacă unii exegeți afirmă că despărțirea de Wagner a dus la dereglări nevrotice care au zdruncinat sănătatea lui Nietzsche, atunci se poate argumenta, pe drept cuvânt, și că starea sănătății catastrofale a lui Nietzsche din acei ani a contribuit la ruptură, deoarece Nietzsche, devenit prea sensibil și irascibil din cauza bolii, reacționa prea dur.

Omenesc prea omenesc

În timp ce sănătatea lui Nietzsche se înrăutățea necontenit, a luat naștere scrierea *Omenesc prea omenesc (Menschliches Allzumenschliches)*. Însemnările, începute în 1876, în zilele plecării din Bayreuth, au fost publicate în 1878. Au urmat completări: în 1879 *Păreri și aforisme diverse (Vermischte Meinungen und Sprüche)*, iar în 1880

Drumețul și umbra sa (Der Wanderer und sein Schatten), care, în 1886, au fost adunate și publicate ca al doilea volum din *Omenesc prea omenesc*. Întinderea acestei scrieri (conform ediției Schlechta, aproape 600 de pagini!) arată că, în ciuda bolii și a vieții sale neliniștite din acei ani, Nietzsche a scris aproape continuu.

Indiferent că se afla la Basel, Sorrento sau Bad Ragaz, Naumburg, Bad Bex (cantonul Waadt), la Chur, Riva, pe malul lacului Garda, sau la Veneția, pe care o vizitase pentru prima oară împreună cu Peter Gast în primăvara lui 1880 și pe care de atunci a iubit-o deosebit de mult – Nietzsche trebuie să fi fost mereu preocupat de manuscrisele sale. Tehnica de lucru trebuia să se adapteze acestui stil de viață. Din cauza bolii și a permanentelor călătorii nu exista o prelucrare continuă la masa de lucru. În loc de aceasta, făcea mereu scurte însemnări, notițe, aforisme și eseuri fragmentare. Astfel, s-a adunat un material vast din care Nietzsche putea oricând să aleagă și, la momentul potrivit, să-l prelucreze și să-i dea o formă finală.

Multiplele călătorii nu erau în sine lipsite de dureri, chinuri și supărări. În ce privește întoarcerea de la Sorrento în Elveția, Nietzsche i-a scris Malwidei von Meysenbug o relatare completă, la 13 mai 1877, din Lugano, care nu lasă deloc de dorit prin claritatea ei:

Nenorocirea umană într-o călătorie pe mare este groaznică și totuși ridicolă, cam așa cum mi se pare mie uneori durerea de cap, în timpul căreia te poți afla într-o stare trupească înfloritoare – pe scurt, astăzi sunt din nou în dispoziția «invalidității vesele», în timp ce pe vapor aveam cele mai negre gânduri și, în privința sinuciderii, aveam doar nelămuriri privind locul unde marea e mai adâncă, pentru a nu fi adus imediat la suprafață și a mai trebui să plătești salvatorilor drept mulțumire o cantitate imensă de aur. De fapt, cunoșteam cea mai rea stare a răului de mare de pe vremea când făceam parte din frăție și mă chinuia o durere de stomac cumplită, împreună cu durerea de cap: era «amintirea timpurilor pe jumătate trecute». Dar s-a adăugat și neplăcerea de a schimba poziția de trei până la opt ori pe minut și așa zi și noapte; apoi faptul de-a avea în preajmă mirosurile și discuțiile unei companii dezgustătoare. În portul Livorno era noapte, ploua: totuși doream să ies afară; dar promisiunile indiferente ale

căpitanului m-au făcut să renunț. Totul pe vapor se mișca încolo și-ncoace, provocând mult zgomot, oalele săreau și păreau pline de viață, copiii țipau, furtuna urla; «veșnica insomnie era soarta mea», ar spune poetul. Debarcarea a însemnat noi suferințe; chinuit de durerile îngrozitoare de cap, purtam ore în șir cei mai tari ochelari și nu aveam în nimeni încredere. Dogana a trecut acceptabil, dar eu am uitat esențialul, și anume să-mi înscriu bagajul pentru tren. A urmat o călătorie spre minunatul hotel National, cu doi ștrengari pe capra trăsurii care voiau să mă lase cu tot dinadinsul într-un restaurant îngrozitor: bagajul meu era mereu în alte mâini, un bărbat gâfâia în fața mea, cărându-mi geamantanul. De câteva ori m-am enervat și l-am intimidat pe vizitiu, celălalt bărbat a luat-o la sănătoasa. Știți cum am ajuns la Hotel de Londres? Eu nu știu, în sfârșit, a fost bine; doar la intrare a fost groaznic, pentru că o serie de haimanale voiau să fie plătite: acolo m-am întins imediat în pat, suferind foarte tare! Vineri, pe o vreme întunecată și ploioasă, mi-am făcut curaj pe la prânz și m-am dus la Galeria de la Palazzo Brignole; și, în mod surprinzător, aceste portrete de familie au fost cele care m-au scos din starea în care mă aflam și am fost cuprins de entuziasm; un Brignole pe cal, iar în privirea acestui puternic cal de luptă se citea toată mândria acestei familii – asta făcea bine umanității mele deprimate! Eu personal îi consider pe Van Dyck și pe Rubens mai presus de orice alt pictor din lume. Celelalte tablouri nu m-au impresionat, cu excepția unuia de Guercino reprezentând-o pe Cleopatra murind. Astfel, m-am întors la viață și în restul zilei am stat liniștit în hotel. În ziua următoare a avut loc alt eveniment vesel. Întreaga călătorie de la Genova la Milano am făcut-o alături de o tânără balerină de la teatrul din Milano; Camilla era molto simpatica, o, să fi auzit cum vorbeam italiana! Dacă aș fi fost pașă, aș fi luat-o cu mine la Pfäfers, unde ar fi putut să danseze, atunci când îndeletnicirile intelectuale eșuau. Sunt, din când în când, puțin supărat că n-am rămas cel puțin câteva zile la Milano. Astfel, mă apropiam de Elveția și prima parte a drumului am mers, de la Como la Lugano, pe Gotthardbahn, unde tocmai se terminaseră lucrările. Cum am ajuns la Lugano? N-am prea vrut să ajung, dar am ajuns. Când am trecut granița cu Elveția, pe o ploaie torențială, a fulgerat și a tunat îngrozitor. Am considerat asta de bun augur și, nu vreau să ascund

faptul că, cu cât mă apropiam mai mult de munți, cu atât starea mea era mai bună. La Chiasso, bagajul meu s-a despărțit în două trenuri diferite, o harababură îngrozitoare, și mai era și Dogana. Chiar și cele două umbrele au urmat două impulsuri diferite. Atunci m-a ajutat un bun hamal, vorbea în dialectul elvețian al limbii germane; imaginați-vă că eram oarecum mișcat, auzindu-l. Mi-am dat seama deodată că îmi place mai mult să trăiesc printre germano-elvețieni, decât printre germani.

Ce peripeții și ce chinuri! Și chiar dacă Nietzsche, ca un călător obișnuit, o scotea la capăt cu astfel de dificultăți, chiar dacă înregistra totul cu plăcere, tot ce-i ofereau călătoriile din punct de vedere al desfătării și al veseliei, totuși oboseala mare la care era expus acest om bolnav arată sub ce presiune neobișnuită se afla creația lui Nietzsche. În acest climat se naște *Omenesc prea omenesc*.

Nietzsche și-a subintitulat scrierea *O carte pentru spirite libere (Ein Buch für freie Geister)*. Această carte poate fi privită ca o încercare singulară a lui Nietzsche de a-și reveni și de a se debarasa de imaginile ce-l chinuiau. Această realizare i-a reușit în dublu sens: Nietzsche, gânditorul, a descoperit o nouă concepție de viață, iar Nietzsche, scriitorul, forma potrivită de exprimare, și anume stilul predominant aforistic. E inutil să subliniem faptul că scrierea este, în multe privințe, autobiografică. Dar pentru noul mod de a privi lucrurile pot fi indicați și câțiva nași. Este, mai întâi, noul prieten al lui Nietzsche, Paul Reé, care în 1875 a editat «Considerațiile psihologice» (Psychologische Betrachtungen). Reé a subliniat, într-un mod deloc original, însemnătatea iubirii de sine în comportamentul uman. Nietzsche a fost impresionat. Ceilalți nași sunt moraliștii și epigramiștii francezi: Montaigne, La Rochefoucauld, La Bruyère, Chamfort și Stendhal. Aici și-a găsit Nietzsche modelele pentru un stil șlefuit, pentru o exprimare aforistică a ideilor, pentru un mod distant de a privi lucrurile, în orice împrejurare, sceptic și cu dispreț. Tot ce crease Nietzsche până atunci avea doar un caracter de preludiu, cu această carte însă începe opera de maturitate a lui Nietzsche. O carte pentru spirite libere! Pentru oameni liberi de orice superstiție și idealism. Pentru Nietzsche asta însemna eliberarea de Schopenhauer și de iluziile metafizicii, așa cum se eliberase odinioară de dogmatica creștină,

eliberarea de concepțiile estetice datorate lui Wagner. Scrierea arată în nenumărate rânduri faptul că exemplul spiritului liber și-l atribuie Nietzsche lui însuși. Astfel, se spune: *Sunt pasionat de independență, sacrific orice pentru ea – probabil fiindcă am sufletul cel mai dependent și sunt chinuit mai tare de cele mai mici sfori decât sunt alții chinuiți de lanțuri.*

Are loc o schimbare: chiar dacă, sub influența moral-filosofică a lui Schopenhauer și sub cea gnoseologică a lui Kant, Nietzsche a recunoscut că lumea nu este așa cum ne apare, ba chiar că fenomenele și reprezentările noastre sunt false el credea, totuși, că realitatea are *în sine* un sens mai profund. Acum însă își dă seama că realitatea nu are o semnificație proprie. Ea există și are o ființă, dar nu are un sens care să provină din interiorul ei: *Poate recunoaștem ... că lucrul în sine este demn de un râs homeric: că totul este aparență și este de fapt gol, lipsit de sens.* Totuși nu există o lume metafizică, nu există o realitate «propriu-zisă» în spatele lucrurilor, respectiv în spatele fenomenelor superficiale, nu există un conducător universal care să dea legi și nu există un dincolo. În concluzie și categoriile tradiționale moral-filosofice sunt lipsite de sens: bine și rău nu există în sine. Așa-numitele acțiuni malefice sunt cele provenite din motive de autoconservare, binele se bazează pe convenții: *Toate acțiunile «malefice» sunt motivate prin instinctul de conservare sau, mai exact, prin intenția individului de a face plăcere și de a evita neplăcerea; motivate ca atare, dar nefiind malefice. «În sine, a provoca durere» nu există decât în mintea filosofilor, la fel de puțin există și «a provoca plăcere în sine» (milă, în sensul dat de Schopenhauer). Moralității îi premerge constrângerea, ea însăși este o constrângere căreia i te supui pentru a evita neplăcerea. Mai târziu va deveni obicei, apoi supunere și, în sfârșit, aproape instinct: apoi, ca orice lucru natural și cu care te-ai obișnuit de mult timp, este legată de plăcere – și se numește virtute.*

Dar și arta și-a încheiat rolul conducător. În capitolul al IV-lea, intitulat *Din sufletul artiștilor și al scriitorilor (Aus der Seele der Künstler und der Schriftsteller)*, Nietzsche își revizuiește propria imagine dionisiacă, conform căreia arta ar putea să salveze viața. Își ia rămas bun de la Wagner, care aici este denumit mereu «artistul» și care aparține deja *Amurgului artei (Abendröte der Kunst)*:

Curând, artistul va fi privit ca o rămășiță glorioasă și i se va acorda onoare, ca unui străin admirabil de a cărui putere și frumusețe se leagă fericirea timpului trecut, o onoare care nu ne este permisă celor ca noi: ce e mai bun în noi este probabil moștenit din sentimentele timpurilor trecute, la care acum abia dacă mai putem ajunge pe cale nemijlocită; soarele a apus deja, dar cerul vieții noastre arde și strălucește încă, chiar dacă nu-l mai putem vedea.

Nouă este la antiiluministul Nietzsche și atracția pentru o raționalitate sceptică. Prăbușirii iraționalismului dionisiac, respingerii transcendenței metafizice îi urmează chemarea la o *libertate a rațiunii. Omul singur cu sine* poată fi văzut doar ca un drumeț al pustiului realității care se distanțează mereu de sine; doar această drumeție fără țel garantează deschiderea spre lume și, prin aceasta, libertatea. În §638, ultimul al primei cărți, Nietzsche a descris incomparabil această stare și, totodată, cu o frumusețe a limbii care trimite deja către *Zarathustra*:

Drumețul. – Cine a atins chiar și numai în parte libertatea rațiunii nu se poate simți pe pământ altfel decât un drumeț, – chiar dacă nu ca și călător spre ultimul țel: pentru că acest țel nu există. Dar el vrea să observe și să-și atintească ochii asupra a tot ceea ce se petrece de fapt în lume; de aceea nu-și poate permite să se implice prea tare sufletește; trebuie să existe în el ceva călător, care să se bucure de schimbare și de vremelnicie. Bineînțeles că pentru un asemenea om vor veni nopți groaznice, când se va simți obosit și va găsi închisă poarta orașului care ar fi trebuit să-i ofere găzduire. În afară de asta se poate, precum în Orient, ca deșertul să ajungă până în poartă; animalele de pradă să urle când mai departe, când mai aproape; vântul să se ridice; hoții să-i răpească animalele de tracțiune. Atunci groaznica noapte se lasă ca un al doilea deșert asupra deșertului, iar inima sa obosește de atâta drumeție. Când i se arată soarele de dimineață, arzând ca o zeitate a furiei, porțile orașului se deschid și atunci vede pe chipurile celor ce trăiesc aici poate chiar mai mult deșert, mai multă mizerie, minciună, nesiguranță decât în fața porților – iar ziua este chiar mai rea decât a fost noaptea. Asta i se putea întâmpla odată drumețului; dar apoi, ca răsplată, urmează diminețile pline de încântare ale altor ținuturi și zile, când, încă în cenușiul luminii, vede dansând prin fața sa mulțimea muzelor în

ceața muntelui, când se plimbă liniștit, cu uniformitatea sufletului dinainte de prânz, pe sub copaci, din ale căror vârfuri și ascunzișuri ale frunzișului sunt azvârlite fel de fel de lucruri bune și luminoase, darurile tuturor acelor spirite libere, care se simt acasă la munte, în pădure și în singurătate și care, asemeni lui, în felul lor când vesel, când meditativ, sunt drumeți și filosofi. Născuți din misterele dimineții, ei meditează asupra următoarei probleme: cum se face că ziua, între al zecelea și al doisprezecelea ceas, poate avea o înfățișare atât de curată, de luminoasă, transfigurat-veselă: – ei caută filosofia dimineții.

Amurgului artei îi urmează aurora filosofiei, a cărei sarcină este de a schimba toate valorile existente până atunci.

Continuările, *Păreri și aforisme diverse* și *Drumețul și umbra sa*, care au constituit mai apoi cel de-al doilea volum, variază noul cerc tematic într-un mod și mai nesistematic. Ele câștigă în concizie aforistică și concretețe, cum ar fi ideile despre viitorul creștinismului, dar, mai cu seamă, multiplele remarci la adresa germanilor, a spiritului german, a însușirilor și obiceiurilor germane. După Heinrich Heine, Nietzsche devine prin această scriere cel mai clarvăzător critic al germanilor din secolul al XIX-lea. Multe părți din scrierile sale sunt pline de prospețime și nu și-au pierdut până astăzi nimic din adevărul pe care-l exprimă. Exemplificator în acest sens este aforismul 324 din *Păreri și aforisme diverse*:

Un străin care călătorea prin Germania a displăcut și a plăcut datorită câtorva afirmații făcute în funcție de zona în care se afla. Toți șvabii care sunt spirituali – obișnuia el să spună – sunt cocheți. Ceilalți șvabi însă afirmă că Uhland ar fi poet și Goethe ar fi fost imoral. – Cel mai bun lucru la romanele germane, cunoscute acum, ar fi acela că ele nu trebuie citite: sunt deja cunoscute. – Berlinezul ar părea mai binevoitor decât germanul din sud, pentru că ar fi zeflemist și de aceea suportă ca cineva să-și bată joc de el: ceea ce nu se poate spune despre germanii din sud. – Spiritul germanilor ar fi inferior din cauza berii și a ziarelor lor: el le-ar recomanda ceai și pamfiete, ca o cură, bineînțeles. -... Cele mai periculoase zone din Germania ar fi Saxonia și Thuringia: nicăieri nu ar exista mai multă hărnicie și cunoaștere a oamenilor, pe lângă atitudinea de liber-cugetători, și nicăieri totul nu ar fi ascuns atât de modest în limba urâtă și în zelul de muncă al acestei populații, încât abia s-ar observa că

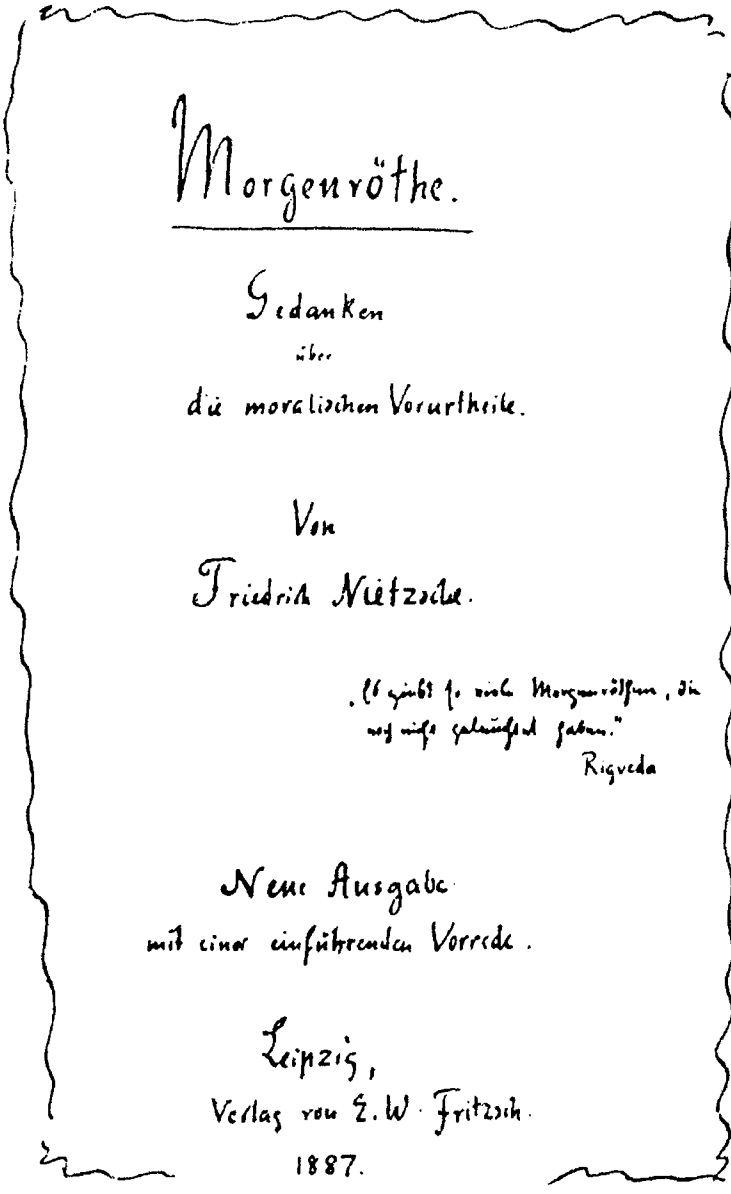

Proiect de titlu pentru noua ediție a „Aurorei", 1887

avem de-a face aici cu plutonierii spirituali ai Germaniei și cu instructorii ei în bine și în rău. – Trufia germanilor din nord ar fi ținută în frâu prin înclinația lor de a asculta, cea a celor din sud prin înclinația lor spre comoditate. – I se pare că bărbații germani au neveste casnice, neîndemânatice, însă foarte convinse de ele însele: acestea vorbesc atât de insistent de bine despre ele însele, încât aproape că au convins lumea și, în orice caz, pe soții lor, de virtutea casnică specifică a femeilor germane. – Atunci când discuția se referea la politica internă și externă a Germaniei, obișnuia să povestească – el numea asta: să divulge – că cel mai mare om de stat al Germaniei nu crede în oamenii mari de stat. – Viitorul Germaniei îl vedea amenințat și amenințător: pentru că germanii s-au dezvățat de a se bucura (lucru la care italienii se pricep foarte bine), dar s-au obișnuit cu emoțiile provocate de marele joc al hazardului datorat războaielor și revoluțiilor dinastice; în concluzie, germanii se vor confrunta într-o bună zi cu o răscoală. Pentru că aceasta este cea mai puternică emoție pe care o poate avea un popor. – Socialistul german este, tocmai de aceea, cel mai periculos, pentru că nu este condus de un necaz anume; suferința lui ar fi aceea de a nu ști ce vrea; astfel, el se va usca de lăcomie, chiar dacă obține ce vrea, asemeni lui Faust, dar probabil un Faust plebeu. În final strigă: «Pe diavolul-Faust, de care erau atât de chinuiți germanii culți, l-a exorcizat Bismarck: acum însă, diavolul a dat iama-n ogradă și chiar mai rău decât oricând înainte!»

Odată cu publicarea acestei scrieri, Nietzsche nu și-a dobândit prieteni noi. Este cunoscut faptul că *Omenesc prea omenesc* a pecetluit ruptura de Wagner, dar și Rohde a fost nemulțumit de carte; aceasta îi dezvăluia un alt Nietzsche, pe care nu-l înțelegea și pe care-l respingea. Faptul că Nietzsche nega responsabilitatea omului pentru faptele sale într-o lume în sine fără sens l-a mâniat deosebit de tare: «Nimeni nu mă va determina vreodată să cred într-o asemenea învățătură, nici chiar tu».

Nietzsche știa și el că s-a schimbat. Și, cu toate că boala l-a purtat atunci până la granița suportabilului, el vedea în această operă primul pas spre însănătoșire. Acest proces l-a descris cu scrupulozitate în prefața din 1886. Privilegiul spiritului liber de a trăi experimentând și voința de sănătate sunt la fel de bine subliniate ca și lucrul propriu-zis nou pe care-l întâlnește drumețul în deșert:...

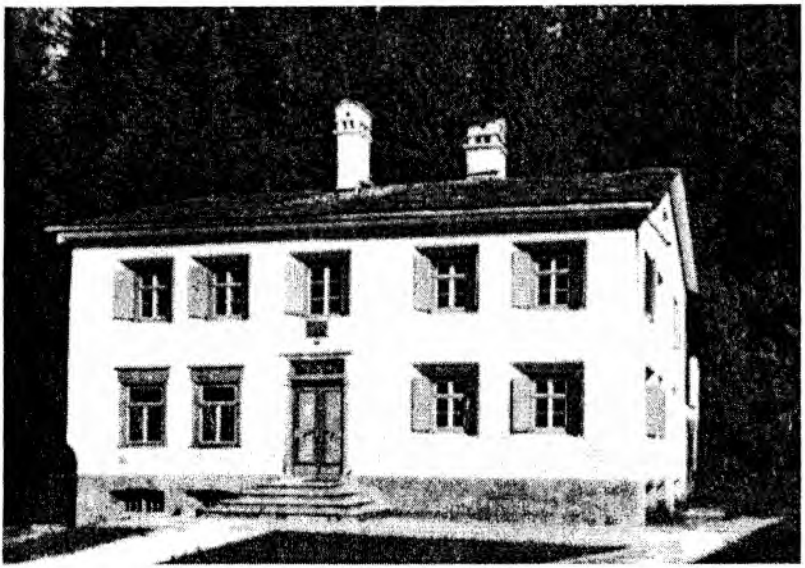

Casa în care a locuit la Sils

Semnul de întrebare al unei curiozități tot mai periculoase. Nu se pot întoarce toate valorile? și binele este, poate, rău? Este totul, în ultimă instanță, greșit? Și dacă suntem noi cei mințiți, nu suntem prin asta și mincinoși? Nu trebuie să fim mincinoși? Toate acestea ca și cum, prin aceste întrebări, Nietzsche ar denumi busola care îi indică pe viitor calea în drumeția sa plină de descoperiri. *Aurora, gânduri asupra prejudecăților umane* (*Morgenröte, Gedanken über menschliche Vorurteile*) se adaugă aforismelor din scrierea *Omenesc prea omenesc*. Delicatesele noii libertăți stilistice sunt pe deplin savurate, tema se rafinează, este tratată cu mai multă ușurință, fără să intervină de fapt concepții noi. Și cea de-a treia carte de aforisme *Știința voioasă* (*Die fröhliche Wissenschaft*), se încadrează în acest context. Sunt opere care se bazează pe același material format din multiplele însemnări din acei ani, fiecare în parte fiind comori superbe, în totalitate însă de o monotonie tematică ce lasă să pară că pot fi schimbate între ele. *Știința voioasă* este însă totodată preludiul la *Zarathustra*. Nietzsche se credea, prin această operă, însănătoșit.

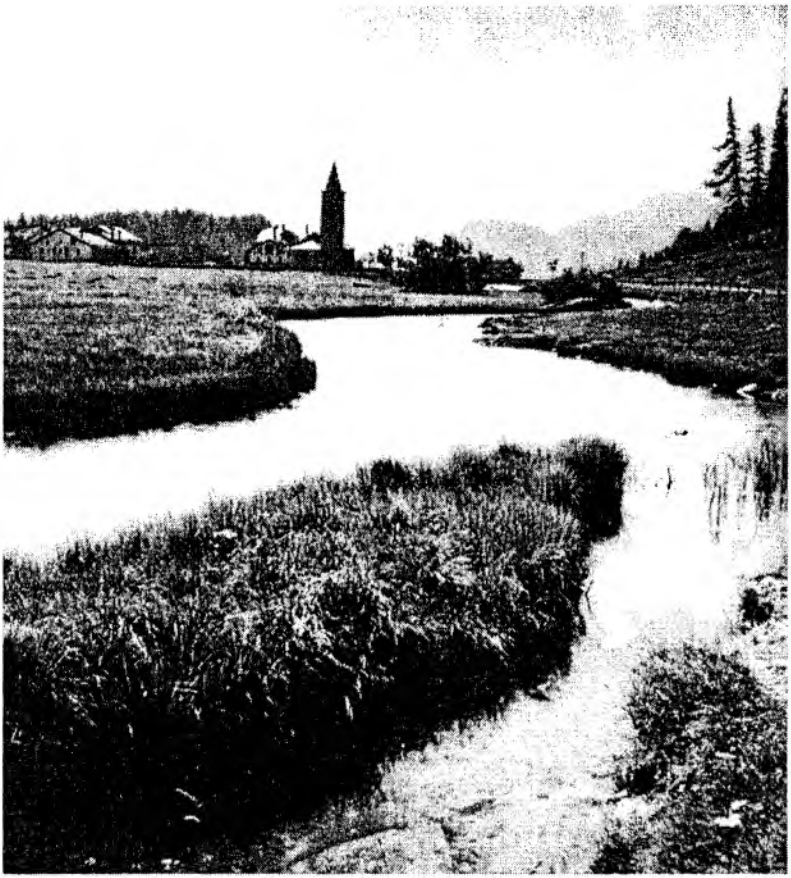

Drumul spre Sils

SPRE TĂRÂMUL LUI ZARATHUSTRA

În primăvara anului 1880, Nietzsche călătorea, însoțit de Peter Gast, pentru prima dată de la Naumburg la Veneția. Starea sănătății se îmbunătățea treptat. Nietzsche citise «Vara târzie» (Nachsommer) de Stifter și, după punctul limită de la sfârșitul anului, a început treptat să lucreze din nou. Când căldura de la sfârșitul lui iunie a devenit insuportabilă, s-a mutat la Marienbad, în Engadin,

le-a vizitat pe sora și pe mama sa la Naumburg, în septembrie. La întoarcerea în sud s-a întâlnit cu Overbeck la Basel, a petrecut luna octombrie la Lago Maggiore și a călătorit apoi mai departe spre Genova pentru a petrece acolo iarna. Starea sănătății sale s-a îmbunătățit din nou. Pe cât de mult a îndrăgit, temporar, singurătatea mansardei din Genova, pe atât de rău i-a mers în această primă iarnă petrecută în sud. Nu avea sobă și suferea permanent de dureri de cap. Totuși, în ianuarie 1881, a definitivat manuscrisul la *Aurora*. Primăvara a petrecut-o în mica stațiune muntoasă Recoaro, lângă Vicenza, împreună cu Gast. Dar abia vara, când s-a întors la Engadin, starea sa s-a îmbunătățit considerabil. Printr-o întâmplare a descoperit peticul Sils-Maria din Inntal, cel mai frumos loc, situat în una din cele mai frumoase văi alpine din lume, unde lumina sudică se frânge în gravitatea festivă a munților. Nietzsche îi scria încântat lui Peter Gast:

În schimb, consider ca o recompensă faptul că acest an mi-a adus două lucruri care mi se potrivesc și-mi stau la inimă: muzica Dumneavoastră și acest peisaj. Nu este nici Elveția, nici Recoaro, ci cu totul altceva, în orice caz ceva mult mai sudic – ar trebui să mă duc pe plaiurile înalte ale Mexicului, la Oceanul Pacific, pentru a întâlni ceva asemănător (de exemplu Oaxaca) și acolo, firește, cu vegetație tropicală. Oricum, voi încerca să-mi păstrez acest Sils-Maria.[10]

Un nou sentiment înălțător îl cuprinse. Acasă trimite vești liniștitoare în ce privește starea sa: *Niciodată nu a existat un om pentru care s-ar fi potrivit mai puțin cuvântul «dărâmat»... Și în afară de asta arăt foarte bine, musculatura mea, ca urmare a marșurilor permanente, este asemeni celei a unui soldat, stomacul și abdomenul sunt în regulă. Sistemul nervos este minunat, având în vedere activitatea enormă pe care trebuie s-o depună.*

Poate aceste rânduri sunt puțin exagerate, deoarece câteva zile mai târziu i se plânge lui Overbeck, într-o scrisoare, că starea sănătății sale nu este cea sperată: *Și aici o vreme de excepție! Veșnică modificare a condițiilor atmosferice! – asta m-ar izgoni și din Europa! Îmi trebuie un cer senin luni în șir, altminteri nu pot să fac nimic. Până acum am avut crize foarte grele, șase la număr, de câte două și trei zile!*[11]

Nietzsche era o persoană căreia îi plăcea să scrie scrisori. În acei ani s-a folosit pentru corespondență chiar de o mașină de

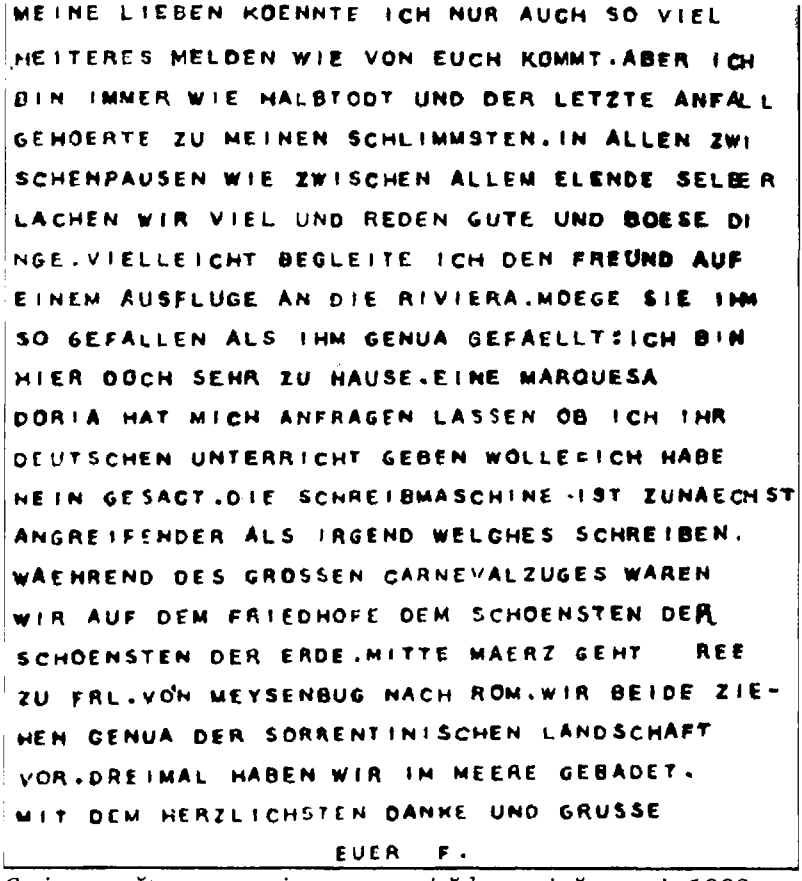
MEINE LIEBEN KOENNTE ICH NUR AUCH SO VIEL
MEITERES MELDEN WIE VON EUCH KOMMT. ABER ICH
BIN IMMER WIE HALBTODT UND DER LETZTE ANFALL
GEHOERTE ZU MEINEN SCHLIMMSTEN. IN ALLEN ZWI
SCHENPAUSEN WIE ZWISCHEN ALLEM ELENDE SELBER
LACHEN WIR VIEL UND REDEN GUTE UND BOESE DI
NGE. VIELLEICHT BEGLEITE ICH DEN FREUND AUF
EINEM AUSFLUGE AN DIE RIVIERA. MOEGE SIE IHM
SO GEFALLEN ALS IHM GENUA GEFAELLT: ICH BIN
HIER DOCH SEHR ZU HAUSE. EINE MARQUESA
DORIA HAT MICH ANFRAGEN LASSEN OB ICH IHR
DEUTSCHEN UNTERRICHT GEBEN WOLLE. ICH HABE
NEIN GESAGT. DIE SCHREIBMASCHINE IST ZUNAECHST
ANGREIFENDER ALS IRGEND WELCHES SCHREIBEN.
WAEHREND DES GROSSEN CARNEVALZUGES WAREN
WIR AUF DEM FRIEDHOFE DEM SCHOENSTEN DER
SCHOENSTEN DER ERDE. MITTE MAERZ GEHT REE
ZU FRL. VON MEYSENBUG NACH ROM. WIR BEIDE ZIE-
HEN GENUA DER SORRENTINISCHEN LANDSCHAFT
VOR. DREIMAL HABEN WIR IM MEERE GEBADET.
MIT DEM HERZLICHSTEN DANKE UND GRUSSE
EUER F.

Scrisoare către mama și sora sa, scrisă la mașină, martie 1882

scris, pentru că scrisul său era urât – ca urmare a durerilor de ochi care-l obligau să țină la scris capul foarte tare aplecat asupra hârtiei. Dar și mașina de scris îi crea deseori dificultăți. Astfel, finalul unei scrisori din 21 martie 1882 către Paul Reé descrie lupta cu năravul acestui obiect: *Pe curând! Mașina de scris nu mai poate, am ajuns la locul unde banda este înnădită.*

Dar, într-un fel necunoscut până acum, este fericit la Sils, aici îl descoperă pe Spinoza și în această primă vară petrecută la Sils are o idee care-l înalță și pe el însuși – eterna reîntoarcere a aceluiași

lucru, cheia pentru *Zarathustra*. Nu știm ce a generat euforia lui Nietzsche care aici s-a manifestat pentru prima oară, fie că într-adevăr se însănătoșea sau că starea sănătății sale era doar în schimbare, fie că procesul spiritual interior al maturizării a atins un anume stadiu sau că vraja din Sils a declanșat toate acestea. În orice caz, în această perioadă Nietzsche nu este atras de prieteni, ba chiar respinge o vizită a lui Paul Reé. Locuiește singur într-o cameră izolată dintr-o casă mică, retrasă, care dă în pădure, umbrită și ferită de lumina pe care o suportau atât de greu ochii săi.

Aici duce existența unui gânditor: plimbându-se liniștit pe malul lacului și prin pădurea de munte, lăsându-se în voia gândurilor, citind cu spor și scriind, închis în sine și retras. Se formează imaginea solitarului Nietzsche, așa cum ne-a fost transmisă deseori. Toate aceste circumstanțe nu folosesc conceperii unei construcții logice și sistematice, ele se încheagă într-o dispoziție; sentimente vagi, nostalgii și probleme ale trecutului: casa părintească și creștinismul, prietenii și întâlniri, opera clasică și muzica lui Wagner, indispoziție în ce privește lumea și suferința propriului trup. Din această atmosferă se înalță viziunea eternei reîntoarceri ca una care se referă la ceva cu totul nou: *În orizontul meu s-au înălțat gânduri pe care nu le-am mai văzut până acum ... Va trebui să mai trăiesc câțiva ani.*

Buna dispoziție pare să rămână constantă, chiar dacă apar oscilații puternice, atunci când începe să lucreze, în iarnă, la *Știința voioasă*. Ascultă fascinat opera «Carmen» de Bizet, iar cea de-a patra carte a *Științei voioase* începe, în mod surprinzător, pozitiv. În finalul acestei scrieri, de Anul Nou 1882, introduce și personajul Zarathustra:

Vreau să învăț tot mai mult să văd drept frumusețe ceea ce este necesar în lucruri – astfel voi deveni unul din cei care înfrumusețează lucrurile. Amor fati: aceasta să fie de-acum încolo ceea ce iubesc! Nu vreau să duc un război împotriva urâțeniei. Nu vreau să acuz, nu vreau să acuz nici măcar acuzatorii. Întoarcerea privirii să fie singura mea negare! Pe scurt și în mare: vreau ca odată și-odată să nu mai fiu decât unul care spune da![12]

Prin aceasta s-a realizat cotitura către o concepție nouă, care afirmă viața, o concepție care înseamnă orice altceva decât un

optimism plat. Anul care urma să înceapă cu această dorință programatică îi va dărui una din cele mai stranii aventuri din viața sa.

Lou Salomé

La sfârșitul lunii martie 1882, Nietzsche s-a îmbarcat, urmând un impuls brusc, la Genova pentru a pleca spre Messina, unde a ajuns suferind de rău de mare. Era atât de fascinat de frumusețea locului și de clima siciliană, încât a vrut să rămână mai mult, dar un siroco l-a alungat în aprilie. De aceea a dat curs invitației lui Reé și a Malwidei von Meysenbug de a merge la Roma. Prietenii i-au prezentat o nouă elevă: era Lou Salomé, o tânără rusoaică, drăguță, poate nu în înțelesul obișnuit al cuvântului, dar foarte atractivă și, în afară de asta, foarte inteligentă. Nietzsche s-a îndrăgostit, ca de altfel și Paul Reé, de această fată și, de data aceasta, era într-adevăr angajat, în comparație cu povestea superficială din urmă cu câțiva ani. Și Lou se simțea atrasă și înlănțuită de Nietzsche. Impresia pe care a făcut-o Nietzsche asupra ei a descris-o mai târziu minunat:

«Solitudine – aceasta era prima puternică impresie prin care te înlănțuie apariția lui Nietzsche. Observatorului fugar nu i se arată nimic demn de a fi remarcat; omul de statură mijlocie, îmbrăcat foarte simplu, dar și foarte îngrijit, cu trăsăturile sale liniștite și cu părul castaniu pieptănat simplu pe spate, putea trece ușor neobservat. Liniile gurii, fine și deosebit de expresive, erau acoperite aproape în întregime de o mustață mare, pieptănată în față; avea un râs silențios, un fel nezgomotos de a vorbi și un mers atent, gânditor, aplecându-se puțin din umeri; cu greu îți puteai imagina această figură într-o mare de oameni – ea purta pecetea izolării, a singurătății. Neasemuit de frumoase și nobil sculptate, astfel încât atrăgeau fără să vrea privirea asupra lor, erau mâinile sale... O semnificație asemănătoare acorda el urechilor sale nespus de mici și fin modelate, despre care zicea că ar fi adevărate «Ohren für Unerhörtes» (urechi pentru auzit lucruri nemaiauzite).

Foarte expresivi erau, de asemenea, ochii. Pe jumătate orbi, totuși nu aveau nimic dintr-o privire iscoditoare, nu mijea ochii, nu avea o privire nevoit pătrunzătoare, așa cum o au de obicei miopii;

Lou Salomé

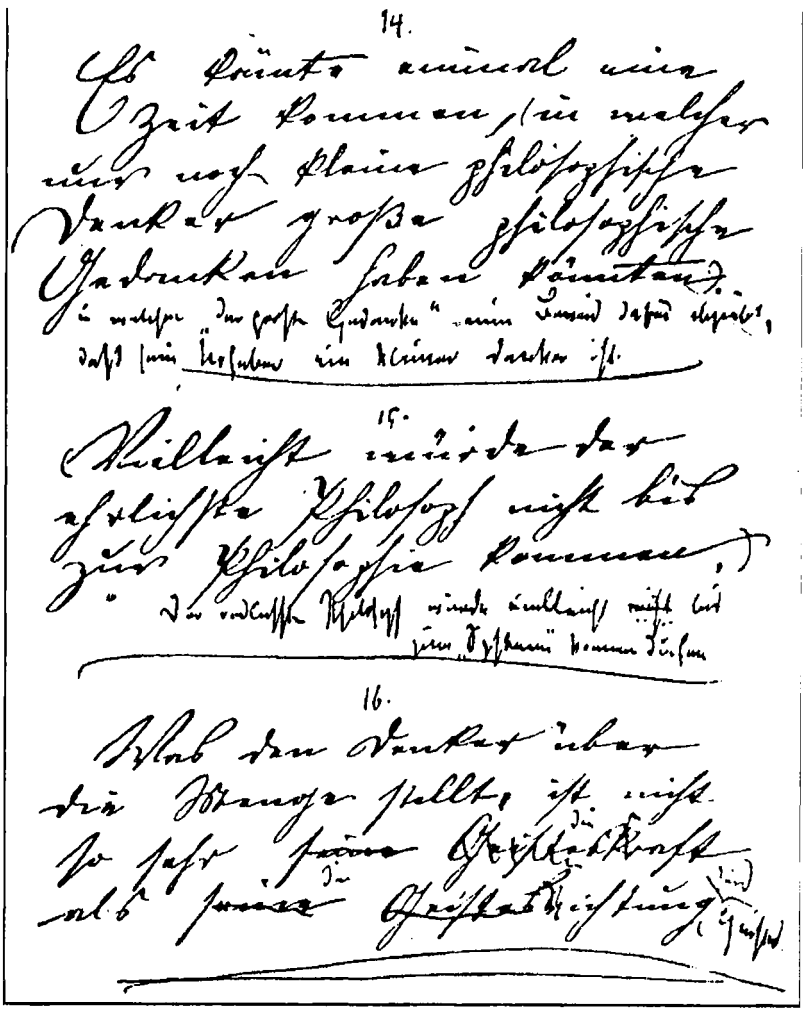

Aforisme scrise de Lou Salomé și corectate de Nietzsche

mai degrabă arătau ca niște paznici și păstrători ai propriilor comori, ai misterelor mute pe care nu avea voie să le atingă nici o privire nechemată... Dacă se arăta vreodată așa cum era de fapt, într-o conversație palpitantă în doi, atunci putea apărea și dispărea în ochii lui o luminiță; – dacă însă se afla într-o dispoziție proastă,

atunci din ochii lui vorbea solitudinea, sumbru, aproape amenințător, ca din străfunduri misterioase.

O impresie asemănătoare a felului său misterios și tăcut de a fi o lăsa și comportamentul lui Nietzsche. În viața de zi cu zi era de o mare politețe și de o blândețe aproape feminină, de o bunătate constantă, binevoitoare – se bucura de maniere elegante și punea preț pe ele. Dar în asta se ascundea mereu o bucurie a travestiului, – înveliș și mască pentru o viață interioară nedezvăluită. Îmi amintesc că, atunci când am vorbit prima oară cu Nietzsche – era într-o zi de primăvară, în Catedrala Sf. Petru din Roma –, în primele minute m-a frapat și m-a înșelat perfecțiunea intenționat voită. Dar acest solitar nu putea să te înșele pentru mult timp, își purta masca totuși atât de stângaci, ca unul care vine din pustiu și din munți și care poartă haina oamenilor obișnuiți.»

Nietzsche era atras de noua prietenie care a început într-un moment fericit, pentru că redactarea *Științei voioase* era încheiată. Gânduri legate de *Zarathustra* îi treceau atunci prin minte, dar intenția lui era de a nu mai scrie câtva timp, ba chiar poate de a începe din nou studii regulate. Zilele petrecute la Roma se scurgeau rapid și în luna mai Nietzsche călătorea deja, împreună cu Lou, cu mama acesteia și cu Reé spre Lucerna cea atât de plină de amintiri pentru el. Nietzsche a vizitat, împreună cu Lou, Tribschen, îi povestea prietenei despre zilele de imensă fericire petrecute în casa lui Wagner, îi relata și despre tinerețea sa și îi dezvăluia înțelegătoarei eleve cele mai ascunse idei filosofice aflate încă în formare. În ea i se părea să fi întâlnit un om care îi trezea speranța că viața sa desrămată se poate închega din nou. Fără îndoială, Nietzsche, drumețul solitar, s-a îndrăgostit și îl preocupau tot felul de planuri de care e capabil un îndrăgostit. Dar vechea lui inhibiție l-a oprit să-i explice lui Lou direct și deschis ce simțea. L-a rugat pe Reé să o pețească pentru el. Lou însă a refuzat – atracția sa pentru Nietzsche și interesul pentru ideile acestuia nu erau de așa natură, încât să și-l fi dorit ca soț.

Astfel s-a instalat o situație complicată, chiar funestă, de care Nietzsche se făcea vinovat prin sfiala sa nefericită de a se adresa direct și sincer lui Lou. Situația nu a fost deloc ușoară, mai ales datorită faptului că și Paul Reé era îndrăgostit de fată. Și chiar

dacă și cererea în căsătorie a lui Reé însuși a fost respinsă, totuși prietenul a devenit un rival care, în afară de asta, cunoștea toate dorințele intime ale lui Nietzsche în această problemă. Ce folos că Lou i-a asigurat că în ce privește prietenia ei nu se va schimba nimic! Afirmații convenționale de acest fel ascund cu greu cât de dificil este să transformi din nou o dragoste, în cazul acesta fiind și neîmpărtășită, într-o relație amicală între profesor și elevă. Situația nu s-a îmbunătățit nici atunci când s-au adunat prietenii lui Nietzsche, sora sa și Lou Salomé la Bayreuth pentru a-l vizita acolo după zilele Festivalului. Pentru Nietzsche era de la sine înțeles să nu meargă la Bayreuth și totuși conștientiza dureros această excludere voită din cercul wagnerienilor. Lui Lou i-a scris că este mulțumit că nu trebuie să fie la Bayreuth: *și totuși, dacă aș putea fi fantomatic în preajma Dumneavoastră, să șușotesc una-alta la urechea Dumneavoastră, atunci chiar și muzica la Parsifal mi s-ar părea suportabilă.* Într-o scurtă vizită la Naumburg nu a ezitat să o pregătească pe sora sa cu privire la «Parsifal»: *Recunosc: sunt, cu groază, din nou conștient, cât de aproape mă aflu de fapt de Wagner,* îi relata lui Gast. Rănile de la Bayreuth, pe care și le-a provocat el însuși, nu se vindecaseră nicidecum și îi vor cauza mereu dureri.

Într-adevăr, Lou și Elisabeth au venit la Tautenburg. Nietzsche își continua discuțiile filosofice cu Lou și se simțea înțeles și aprobat de prietena și eleva sa, nu în ultimul rând datorită unei poezii pe care a scris-o aceasta și căreia Nietzsche i-a conferit poate o importanță exagerată, pentru că însuși Gast a crezut la început că e vorba de una din poeziile lui Nietzsche.

Sentimentele lui Nietzsche pentru ea au fost puternice; pentru Lou întâlnirea cu drumețul solitar a însemnat mai mult decât o trăire profund spirituală, atât cât poate fi o tânără fată impresionată de o prietenie care naște admirație și respect. Gelozia lui Elisabeth față de această prietenie a fratelui cu o femeie mai tânără și mai inteligentă decât ea se deșteptase de mult și se transformase într-o furie răutăcioasă. Intrigilor ei, vorbelor răspândite de ea, mai ales remarcilor în ce o privește pe Lou nu le mai făcea față nici unul din cei implicați. După ce, la sfârșitul lunii august, Lou pleacă la Tautenburg, se dezlănțuie scandalul între frați. A urmat apoi ruptura lui Nietzsche nu numai cu sora, dar și cu mama sa.

Nietzsche încerca să ignore vorbăria surorii sale, dar nu prea reușea. La sfârșitul lui septembrie, când Nietzsche se afla la Leipzig, ultima oară împreună cu Paul Reé și cu Lou, a intervenit și neînțelegerea cu Lou, din cauză că Nietzsche a început să-l vorbească de rău pe Reé. De acum încolo, sarcina surorii sale posesive devenise ușoară. Amestecului ei necontenit îi datorează Nietzsche faptul că, deja în toamnă, prietenia sa cu Lou și de asemenea cu Paul Reé era distrusă. Un schimb de scrisori oribil și lipsit de demnitate, care s-a întins până în anul următor și a cărui penibilitate și nedreptate le simțea foarte bine Nietzsche, astfel încât își exprimase odată dorința de a repara ceva în ce-i privește pe Lou și pe Reé, a încheiat definitiv episodul. Nietzsche era mai singur și mai nefericit ca niciodată. Chiar dacă nu a putut evita la nesfârșit încercările de apropiere agasantă ale surorii sale și, după o vreme, s-a ajuns la o împăcare formală, totuși Elisabeth nu a mai beneficiat probabil niciodată de deplina încredere a lui Nietzsche. Ea a relatat multă vreme lumii o cu totul altă poveste. (Abia după moartea ei, în 1935, au fost cunoscute treptat toate intrigile și falsificările ei.)

În noiembrie 1882 Nietzsche a plecat spre Genova, iar apoi spre Rapallo, unde a petrecut iarna. Din nou i se înrăutățește atât de tare starea sănătății, încât îi vorbește lui Gast despre *cea mai rea iarnă din viața mea*; îl chinuiau insomniile și melancolia. Însă în ianuarie și februarie 1883 se instalează deodată acea euforie cunoscută din prima vară petrecută la Sils. O maree de mari idei îl scoate din letargie, și Nietzsche scrie în zece zile prima parte din *Zarathustra*. Anticipând, să spunem că și următoarele două părți ale operei au fost scrise în perioade la fel de scurte, într-un sentiment al vieții ajuns pe culmi: a doua parte în iunie și iulie 1883 la Sils-Maria, iar a treia parte în ianuarie și februarie 1884. Numai ultima parte a scris-o cu întreruperi în iarna din 1884/85 la Zürich, Mentona și Nisa.

O carte pentru toți și pentru nici unul

Nietzsche a relatat, în 1888, în *Ecce Homo*, ultima mare dare de seamă autobiografică înainte de prăbușire, câte ceva despre istoria genezei acestei opere:

Concepția fundamentală a operei, Gândul Eternei Reîntoarceri, suprema formulă a Acceptării, cea mai înaltă care poate fi atinsă vreodată – aparține lunii august 1881: este aruncată pe o hârtie, purtând inscripția: «La 6000 de picioare mai presus de om și de timp». În ziua aceea am mers prin pădure până la lacul Silvaplana; m-am oprit lângă un uriaș bloc piramidal de stâncă nu departe de Surlei. Acolo mi-a venit acest gând. – Dacă socotesc de la acea zi câteva luni în urmă, găsesc drept semn prevestitor o bruscă și, până în cele mai adânci profunzimi, hotărâtoare schimbare a gustului meu, mai ales în ce privește muzica. Poate că am avea voie să socotim întreaga carte a lui Zarathustra sub semnul muzicii; – sigur e că faptul că se putea auzi o renaștere în artă era o premisă pentru carte. Într-o mică localitate balneară nu departe de Vicenza, Recoaro, unde mi-am petrecut primăvara lui 1881, am descoperit, împreună cu maestro și prietenul meu Peter Gast, de asemenea un «renăscut», că pasărea

Rapallo

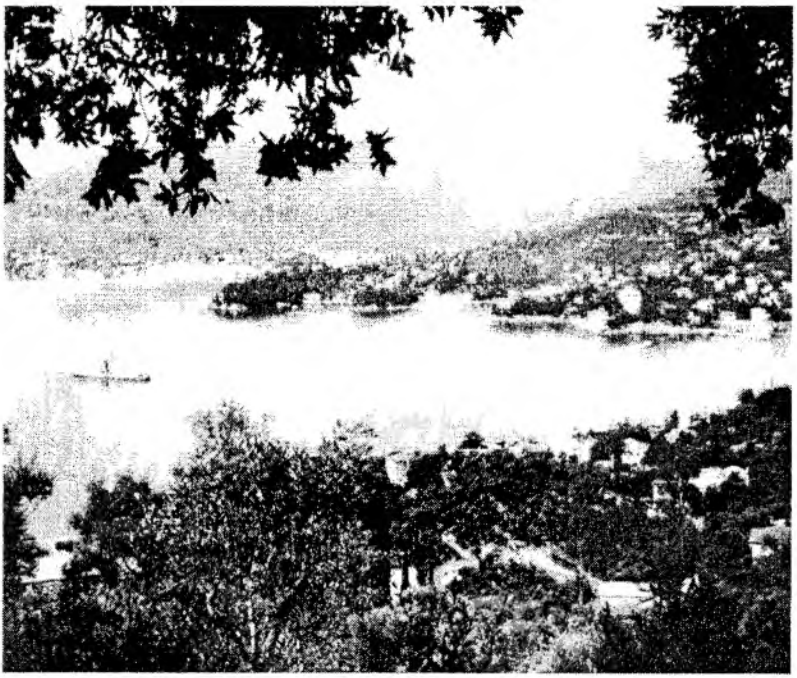

Phoenix a muzicii, cu pene mai ușoare și mai strălucitoare decât oricând, zburase deasupra noastră. Dacă însă socotesc de la acea zi înainte, până la nașterea neașteptată și survenind în împrejurările cele mai improbabile, din februarie 1883 – partea de încheiere, din care am citat câteva fraze în cuvântul înainte, și-a găsit sfârșitul exact în ceasul sfânt în care Richard Wagner murea la Veneția – atunci ies optsprezece luni pentru această sarcină.[13]

Zarathustra, privită de mulți ca apogeu în creația lui Nietzsche, este, prin forma sa, o operă nouă și unică. Din punct de vedere al conținutului reia desigur aproape toate ideile de până atunci pentru a le orienta spre noi modele: ideea supraomului și gândul eternei reîntoarceri. De aceea este greșit, din punct de vedere al conținutului, a-l situa pe *Zarathustra* pe o culme singulară. Nietzsche însuși a subliniat clar că precedentele cărți de aforisme conțineau deja multe din gândurile lui Zarathustra:

Citind «Aurora» și «Știința voioasă» am constatat că nu există aproape nici un rând care să nu poată servi drept introducere, pregătire și comentariu la amintitul Zarathustra. Este un fapt că am făcut comentariul înaintea textului.

În toamna lui 1887 Nietzsche a locuit la acest hotel din Ruta (lângă Portofino).

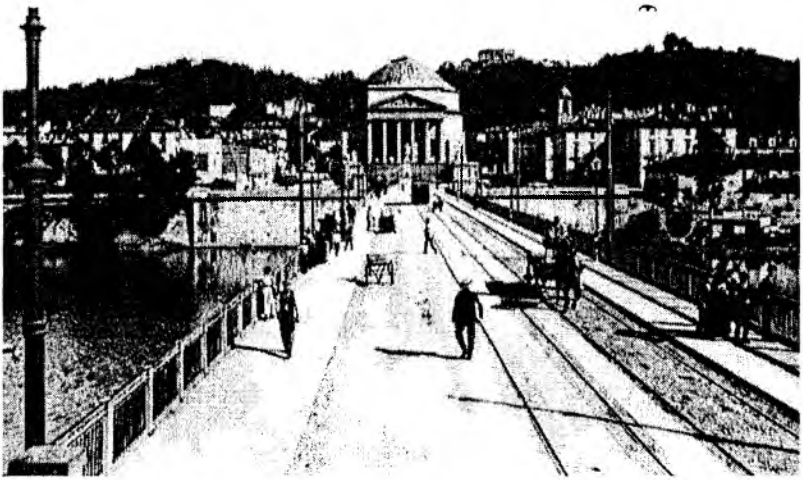

Pod în Torino

Ideea, deseori atribuită abia lui *Zarathustra*, conform căreia Dumnezeu ar fi doar o «presupunere» și că toți zeii sunt morți, se găsește în formularea sa clasică încă în *Știința voioasă:*

Cel mai mare și mai nou eveniment – și anume că «Dumnezeu e mort», că credința în Dumnezeul creștin a devenit neverosimilă – începe deja să-și arunce primele umbre asupra Europei.

Este de luat în seamă faptul că Nietzsche se vrea, prin această formulare, exclusiv un diagnostician, el constată moartea și nu afirmă că prin ea a murit și Dumnezeu. De aceea Ernst Bertram nu are dreptate când scrie că Nietzsche ar fi cel care l-a ucis pe Dumnezeu.

De neegalat sunt desigur forma în care se înfățișează și nivelul lingvistic. Chiar dacă e concepută cu intenție filosofică, opera este scrisă ca o creație literară. Textul este codificat prin parabole și are efectul unui tratat religios. Nietzsche însuși l-a numit odată *a cincea Evanghelie.* Noua înțelepciune de viață este gândită ca anti-religie, ea trăiește din aluzii la dogmatica creștină și anunță chiar în mod ditirambic o nouă filosofie dionisiacă. Parabolele și întâmplările simbolice sunt îmbinate liber printr-o atitudine adesea foarte retrasă. Întoarcerea către un nou sentiment de viață dionisiac, către marele Zarathustra care spune «da», a însemnat totodată

o creștere considerabilă a voinței estetice de creație. De asemenea, este inclus în context și peisajul: singurătatea munților înalți și regiunea premuntoasă de pe malul lacului joacă și ele un rol important; în *Zarathustra*, Nietzsche a omagiat cele două peisaje preferate, Oberengadin și regiunea Portofino, care înconjoară golful Rapallo.

Cartea nu începe, în mod curios, cu gândul eternei reîntoarceri, cu toate că acesta îl preocupase serios pe Nietzsche. În loc de aceasta, în prima parte este tratat un nou motiv: «*Vă învăț ce este Supraomul. Omul este ceva, ce trebuie depășit. Voi ce-ați făcut pentru a-l depăși?» «Supraomul este sensul pământului. Voința voastră să spună: sensul pământului să fie Supraomul!*

Vă conjur, frați ai mei, rămâneți credincioși pământului și nu dați crezare celor ce vă vorbesc despre speranțe suprapământești! Otrăvitori sunt aceștia, c-o știu sau nu.

Sunt oameni care disprețuiesc viața, muribunzi și intoxicați la rândul lor, de care pământul e sătul: pot să dispară așadar!

Odinioară, sacrilegiul era cea mai cumplită nelegiuire, dar Dumnezeu a murit, și morți asemeni lui sunt nelegiuiții. Cel mai cumplit lucru este acum să hulești pământul, iar măruntaielor necunoscutului să le acorzi mai multă atenție decât sensului pământului!

Odinioară, sufletul privea spre trup plin de dispreț: și atunci, acest dispreț era lucrul suprem – el, sufletul, voia un trup slab, oribil, lihnit. În felul acesta se gândea să scape de el și de pământ.

Ce poate fi cel mai însemnat în viața voastră? Este ora marelui dispreț.»

Aceasta este ora când oamenii ar trebui să înceapă să se ridice deasupra lor înșiși, când fericirea, rațiunea, virtutea, dreptatea și mila nu mai înseamnă nimic. Trăsăturile principale ale noii Evanghelii făgăduiesc o împărăție în această lume fără transcendență; deoarece Dumnezeu e mort, omul poate aspira doar la o înălțare a lui însuși. O religie dionisiacă fără Dionysos.

Acest lucru poate fi posibil numai printr-o confirmare vitală a propriei vieți. Astfel, contrar eticii creștine, sunt proslăvite bucuriile cărnii, ba chiar importanța întregii existențe fizice. Ceea ce trebuie

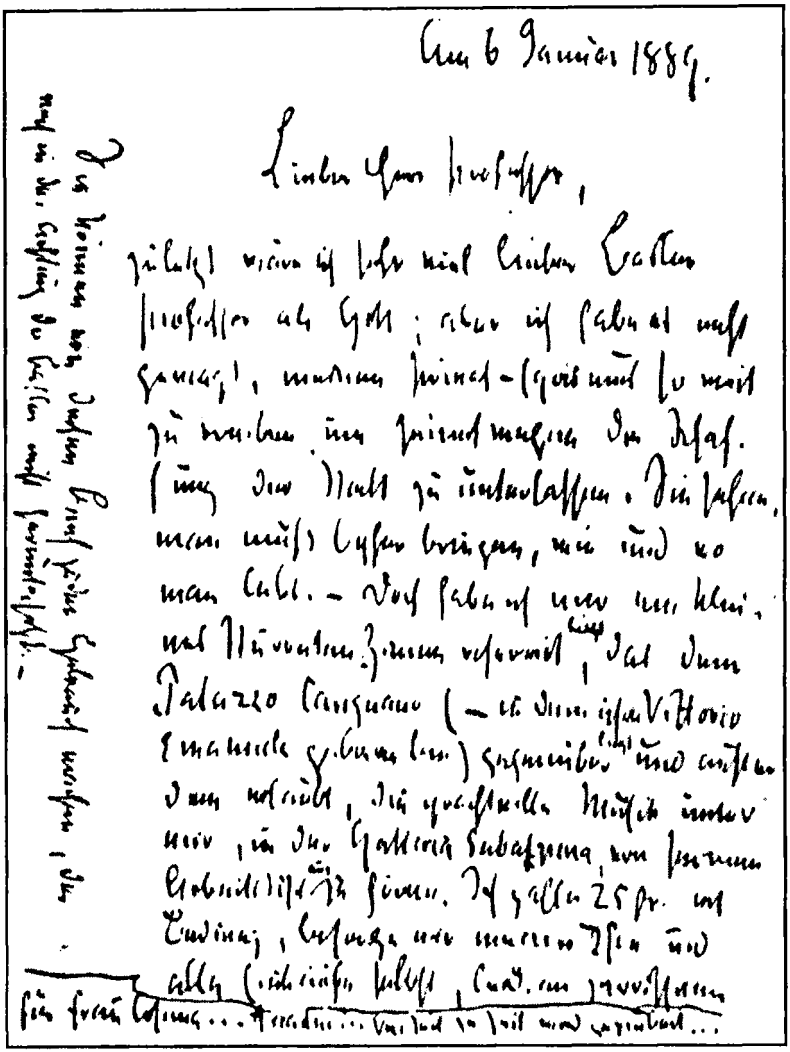

Scrisoare către Jacob Bruckhardt:
„Mai bine aș fi fost profesor la Basel decât Dumnezeu!"

negat în mod pesimist este de fapt actuala formă a speciei omenești. Faptul că ființa umană dionisiacă nu este încă nicăieri realizată întemeiază pesimismul necesar al lui Zarathustra, critica a ceea

ce există deja pentru făgăduința viitorului. – Nu putem să insistăm aici asupra dificultăților și neajunsurilor acestei religii-surogat individualiste și trebuie să ne mulțumim să schițăm pe scurt derularea operei în continuare.

Adevăratele virtuți ale Supraomului sunt cele ale războinicului și soldatului. Idealul nu este eruditul meditativ, dornic de cunoaștere, solitar, puțin sociabil și sensibil, ci o natură puternică, vitală și stăpânită totodată. Nietzsche, altfel atât de dornic de libertate, are deodată acea viziune încântătoare a puterii care disciplinează. El, care nu a putut face față nici divergențelor cu sora sa, care, ca soldat, a eșuat din punct de vedere fizic și care a iubit fără noroc, îl pune pe Zarathustra să predice: *Bărbatul trebuie crescut pentru război și femeia pentru întremarea războinicului: orice altceva e numai sminteală.* Și, de asemenea, recomandarea: *Te duci la femei? Să nu-ți uiți biciul!* devine destul de limpede pe fundalul unei vieți care a fost împinsă la limita disperării, poate chiar a sinuciderii, prin refuzul lui Lou, intrigile lui Elisabeth și prostia mamei sale. Trăsăturile autobiografice nu sunt nici în *Zarathustra* mai puține decât în celelalte opere.

Nietzsche creează opera vieții sale pentru a se convinge de sine însuși. El poartă în mod exemplar în sine problema artistului ca pe o problemă a unei existențe individualiste, subiective, așa cum a determinat-o estetica epocii romantice până aproape către mijlocul secolului al XX-lea. Și, prin aceasta, realizează pasaje care, în mare parte, aparțin celor mai măreț lucruri care s-au scris vreodată în limba germană. Așa, spre exemplu, *Cântecul de noapte (Nachtlied)*, scris la Roma, din a doua parte a lui *Zarathustra*:

E noapte; acum vorbesc mai tare toate fântânile care țâșnesc. E noapte; abia acum se trezesc toate cântările îndrăgostiților... Un dor de dragoste e în mine, care vorbește chiar limba dragostei... Eu nu cunosc bucuria celor care primesc... O foame crește din frumusețea mea.

Unui asemenea limbaj literar îi corespunde și caracterul aristocrat pe care îl conferă Nietzsche viziunii sale despre Supraom. Gândul elitist formulat încă de pe când era preocupat de greci se încadrează de la sine în această concepție. Acest gând însă este de fapt moștenire apolinică: omul de elită nu trebuie să fie numai

puternic și plin de viață, ci și generos. Și totuși: puterea este de fapt țelul vieții: *Acolo unde am găsit plinătatea vieții, am găsit voința de putere; și chiar în voința celui ce slujește am întâlnit voința de a fi stăpân.*

Abia în partea a treia a operei își anunță Zarathustra și își desfășoară teologia sa, dogma despre eterna reîntoarcere a aceluiași lucru. Această învățătură, care l-a cuprins pe Nietzsche atât de stringent la Sils în august 1881, se dezvolta mult mai anevoie decât ar fi crezut Nietzsche inițial. Poate erau chiar ezitări științifice ce țineau de acest lucru, în vremea în care, după încheierea *Științei voioase*, și-a exprimat dorința să studieze din nou. Gândul eternei reîntoarceri este dezvoltat la început în imagini groaznice. În capitolul *Despre viziune și enigmă* (*Vom Gesicht und Rätsel*), Zarathustra, care a prins curajul de a-și exprima cele mai dificile gânduri ale sale, se adresează unui pitic care ar putea fi o recuzită wagneriană din «Inelul Nibelungilor»: *Piticule! Tu! Ori eu!,* iar în continuare se spune: *Curajul este de fapt ucigașul cel mai bun... Curajul care atacă: el omoară chiar și moartea, căreia îi spune: «A c e a s t a a fost viața? Ei bine! S-o luăm de la început!»* Însă, imaginea șarpelui negru care i-a intrat în gură unui cioban ce dormea și de care există doar o scăpare, dacă e să urmăm sfatul lui Zarathustra pe cât de disperat, pe atât de dezgustător, să-i muște capul, indică faptul că nu a fost deloc ușor pentru Nietzsche să suporte gândul eternei reîntoarceri. Pentru că: – *Ah, omul se reîntoarce mereu! Micul om se reîntoarce mereu!*

Nu este întreaga concepție în sine deosebit de contradictorie? Pe de o parte, omul trebuie să-și depășească condiția și să se ridice spre Supraom, pe de altă parte, domină certitudinea că toate acțiunile sunt determinate și se desfășoară precum timpul, în cerc, că totul ar trebui să se repete mereu dintr-o necesitate fatală. Nu sunt deci cele două idei principale ale cărții în realitate incompatibile?

Nietzsche s-a folosit de o idee dialectică ce amintește în mod mijlocit de Hegel. În contradicție se împacă cele două teze: principiul reîntoarcerii și cerința omului superior. Reîntoarcerea înseamnă posibilitatea creșterii și desăvârșirii vieții; prin reîntoarcere lumea se îmbogățește prin ea însăși. Prin urmare, ceea ce este

trecător este suprimat în favoarea viitorului, și anume în dublu sens al procesului, sens care mai apare înainte la Hegel. Pregătirea lui Zarathustra în vederea unui autosacrificiu tragic ajunge de aceea să triumfe: *Pe cei care se prăbușesc îi iubesc cu toată dragostea mea: pentru că ei trec dincolo.* – Și de aceea poate să recunoască: *Căci ah! eu te iubesc eternitate!*

Cartea, cu bogăția sa uimitoare, se încheie de fapt cu partea a treia. Și Nietzsche a fost la început de această părere. În curând însă a început să aibă în vedere și alte părți, din care însă a fost realizată, cu întreruperi, doar o parte a patra. Aceasta a apărut în puține exemplare, în 1885, în ediție privată. Publicului i-a fost accesibilă abia câțiva ani mai târziu (după moartea spirituală a lui Nietzsche). De vină au fost greutățile cu editorul său. Astfel privită, *Zarathustra* este o operă neîncheiată. *Marea-amiază (Der große Mittag)*, viziunea ultimă a părții a patra care anunță un nou motiv, nu este încheiată.

Conștiința de sine a lui Nietzsche a cunoscut, în finalul părții a treia, o intensificare însemnată. În februarie 1884 îi scria lui Rohde:

... – îmi imaginez că prin acest Z. am adus limba germană la desăvârșire. După Luther și Goethe mai era necesar un al treilea pas – vezi și tu, vechiul meu camarad de suflet, dacă vreodată au coexistat în așa măsură în limba noastră forța, supletea și armonia sonoră.[14]

Puțină laudă de sine măsurată și comparații însemnate: pasajul este ca un fulger difuz care anunță perioada târzie a lui Nietzsche. Odată cu *Zarathustra* începe autoapoteoza lui Nietzsche – *prin aripi proprii în ceruri proprii* –, o soluție disperată a unei vieți care a eșuat în fața lumii.

Experiențe neplăcute

Viața lui Nietzsche nu a fost mai ușoară și mai fericită nici în timpul desăvârșirii lui *Zarathustra*. Sănătatea lui s-a înrăutățit din nou treptat și lumea înconjurătoare i-a prilejuit noi supărări. Tipărirea lui *Zarathustra* întârzia. Editorul său, Schmeitzer, nu avea deloc încredere în succesul acestei cărți, și astfel a apărut, în sfârșit, ca un copil născut mort; din partea a patra, Nietzsche a lăsat să se

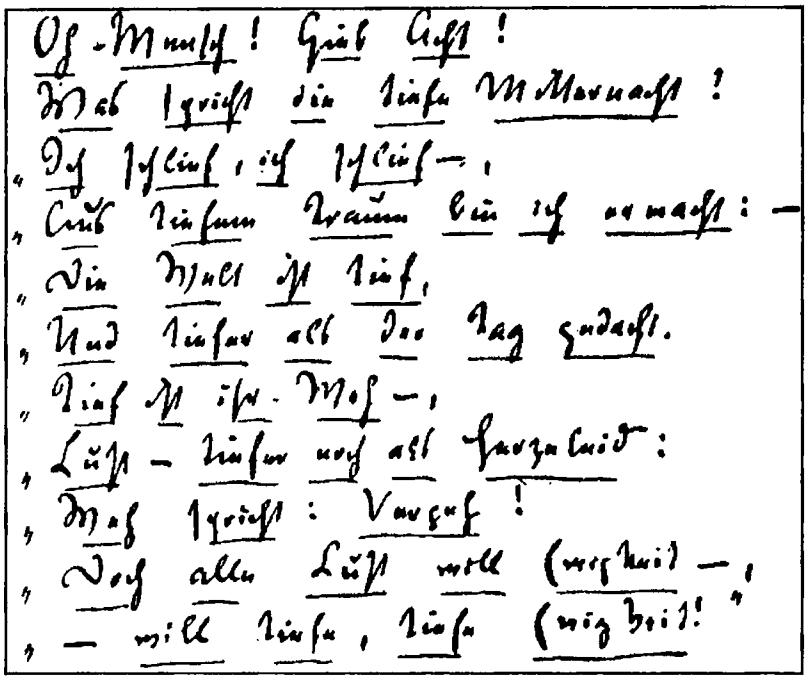

„Cântecul beat" din ultima parte din „Zarathustra"

tipărească în 1885, în ediție privată, 40 de exemplare, pentru a evita alte greutăți cu Schmeitzer. Heinrich Freiherr von Stein, un posibil nou adept al filosofiei lui Nietzsche, care în 1884 se afla la Sils, s-a înstrăinat de Nietzsche – acesta nu l-a iertat pentru faptul că Stein a rămas în continuare wagnerian.

Neînțelegerile cu sora și cu mama sa nu mai conteneau. După împăcare urmau noi tensiuni. În 1883 îi scria lui Overbeck: *Nu o suport pe mama, iar vocea surorii mele îmi displace; am fost mereu bolnav, stând împreună cu ele.* Un an mai târziu îi scria aceluiași prieten: *Trebuie să scap de problemele cu rudele mele – timp de doi ani m-am epuizat în cele mai binevoitoare încercări de a face ordine și de a mă liniști, dar în zadar.*

Mama și sora sa îl constrâng, în vara lui 1883, să se întoarcă la universitate. Nietzsche s-a lăsat, ca de atâtea ori, influențat și s-a interesat la Leipzig de eventualele șanse. Despre informația amară

pe care o primise îi relatează lui Gast: *Heinze, actualul rector al Universității, mi-a spus clar că cererea mea nu are sorți de izbândă la Leipzig (și probabil la nici una din universitățile germane). Facultățile nu vor îndrăzni să mă propună Ministerului – din cauza poziției mele față de creștinism și față de reprezentările în legătură cu Dumnezeu. Bravo! Acest punct de vedere mi-a redat curajul.* Dar hotărârea de la Leipzig însemna desigur și o nouă dezamăgire, o nouă confirmare a singurătății sale.

Cel mai neplăcut însă din toate aceste necazuri a fost supărarea legată de logodna lui Elisabeth Nietzsche cu un profesor berlinez wagnerian, dr. Bernhard Förster, care era un antisemit politic și care a renunțat la catedra sa de la gimnaziu din cauza agitației pe care o provocase. Elisabeth a început să-și maltrateze fratele cu scrisori antisemite. Nietzsche era cu atât mai furios, cu cât Förster nu era străin de intrigile surorii sale împotriva lui Lou Salomé. Faptul că mânia sa s-ar fi potolit, atunci când ar fi aflat sigur că, după trei sferturi de an de la căsătoria ce a avut loc în mai 1885, Bernhard și Elisabeth Förster vor emigra în Paraguay, unde Förster credea că a găsit o slujbă ca și «colonizator» german, era o minciună sfruntată a surorii lui Nietzsche. Între timp este dovedit faptul că toate afirmațiile lui Nietzsche din scrisori pe această temă au fost falsificate, mai mult sau mai puțin, de sora sa și de aceea nu le vom cita aici. Poziția lui Nietzsche în problema evreiască era diferențiată, critică și suverană. În scrierile sale predomină afirmațiile de înaltă considerație

Paul Deussen

înaltă considerație față de evrei. Și chiar dacă unele din celelalte idei ale sale trebuie menționate, din cauza efectului lor, ca preistorie spirituală a fascismului, totuși Nietzsche a fost orice altceva decât un antisemit. Faptul că tocmai sora sa s-a legat de un asemenea om l-a rănit profund. În acest context ar trebui privită și însemnătatea cuvintelor scrise în perioada prăbușirii, în ultima scrisoare către Burckhardt:... *toți antisemiții trebuie desființați.*

ULTIMA PERIOADĂ ȘI PRĂBUȘIREA

Ultimii ani înaintea prăbușirii conțin de fapt puține evenimente exterioare. Nietzsche pare să-și fi găsit propriul ritm: vara o petrece la Sils, iarna în Italia, mai ales la Nisa, în 1888 însă și la Torino. S-a înstrăinat puțin de Gast, a cărui creație muzicală încearcă să o încurajeze, fără prea mult succes însă. Mai gravă însă era neînțelegerea nemotivată cu Rohde – semn al zdruncinării tot mai accentuate a sănătății, al singurătății spirituale și al irascibilității ce decurg de-aici.

În septembrie 1887, Deussen, care tocmai ocupase o catedră de filosofie, îi face, împreună cu soția sa, o vizită lui Nietzsche la Sils. Nietzsche a numit această vizită, scriindu-i lui Gast, *ciudată și emoționantă,* dar era plin de înaltă considerație și prietenie față de Deussen, pe care nu-l mai văzuse de atâta timp. Deussen nu a realizat doar un desen în peniță a lui Nietzsche, ci a redat mai târziu, în amintirile sale, impresia pe care i-o făcuse atunci Nietzsche și modul de viață al acestuia în Sils:

«Într-o superbă dimineață de toamnă», relatează Deussen, «am coborât cu soția mea, venind dinspre Chiavenna, peste trecătoarea Maloja și, în curând, am zărit Sils-Maria unde, cu inima bătând de emoție, am pășit în fața prietenului meu și l-am îmbrățișat emoționat după o despărțire de 14 ani. Dar ce schimbări s-au petrecut cu el în acest timp! Nu mai avea ținuta mândră, mersul elastic, vorbirea curgătoare de altădată. Doar cu greu, și umblând puțin într-o parte, părea să se târâie, iar vorbirea lui devenea adesea greoaie și plină de întreruperi. Poate nu era într-o zi bună. <Dragă prietene> a spus trist, arătând spre niște nori care treceau, <trebu-

ie să am cer albastru deasupra mea, când e să-mi adun gândurile>. Apoi ne-a condus spre locurile sale preferate. Mi s-a întipărit foarte bine în amintire o porțiune cu iarbă, aproape de o prăpastie, sus, deasupra unui pârâu de munte ce se scurgea înspre adâncuri. <Aici>, a zis el, <stau cu plăcere și îmi vin cele mai bune gânduri>. Am coborât spre modestul hotel Alpenrose, unde Nietzsche obișnuia să ia prânzul care consta de obicei dintr-un cotlet simplu sau ceva asemănător. Acolo ne-am retras, soția mea și cu mine, pentru o oră, pentru a ne odihni. Abia a trecut această oră că prietenul nostru era din nou la ușă, interesându-se îngrijorat dacă mai suntem obosiți, cerându-și scuze dacă a venit prea curând etc. Amintesc acest lucru deoarece o astfel de îngrijorare și atenție nu îi stăteau în fire și mi s-au părut semnificative pentru starea sa actuală. În dimineața următoare m-a condus în locuința sa sau, cum spunea el, vizuina sa. Era o odaie simplă într-o casă țărănească, la trei minute de șoseaua principală: Nietzsche a închiriat-o pentru tot sezonul cu un franc pe zi. Amenajarea era cea mai simplă cu putință. Pe o parte stăteau cărțile sale, dintre care pe majoritatea le știam dinainte, urma o masă țărănească cu cești de cafea, coji

1889. Bolnavul, împreună cu sora sa Elisabeth

Bolnavul, întins pe divan. Desen de Hans Olde

de ou, manuscrise, lucruri de toaletă într-o dezordine groaznică. Masa se prelungea peste o trăgătoare de cizme cu cizmele în ea până la patul încă nefăcut. Totul arăta un personal de serviciu delăsător și un stăpân răbdător și resemnat. După-amiază am plecat și Nietzsche ne-a condus până în următorul sat, o oră în josul apei. Aici ne-a vorbit despre acele sumbre presimțiri ce, din păcate, aveau să se adeverească. Când ne-am luat rămas bun avea lacrimi în ochi, așa cum nu-l mai văzusem niciodată.»

Creația ultimei perioade

Cel care se apropie de opera târzie a lui Nietzsche se vede în fața divergențelor exegeților săi. Nici chiar o descriere a drumului vieții lui Nietzsche care, așa cum o dorește și încercarea de față, nu nutrește nici intenții filologice, nici filosofice, nu poate să nu se refere măcar pe scurt la acest aspect. Catalogul operelor ce au urmat după *Zarathustra*, în ultimii patru ani de creație, este de netăgăduit: *Dincolo de bine și rău (Jenseits von Gut und Böse)* –

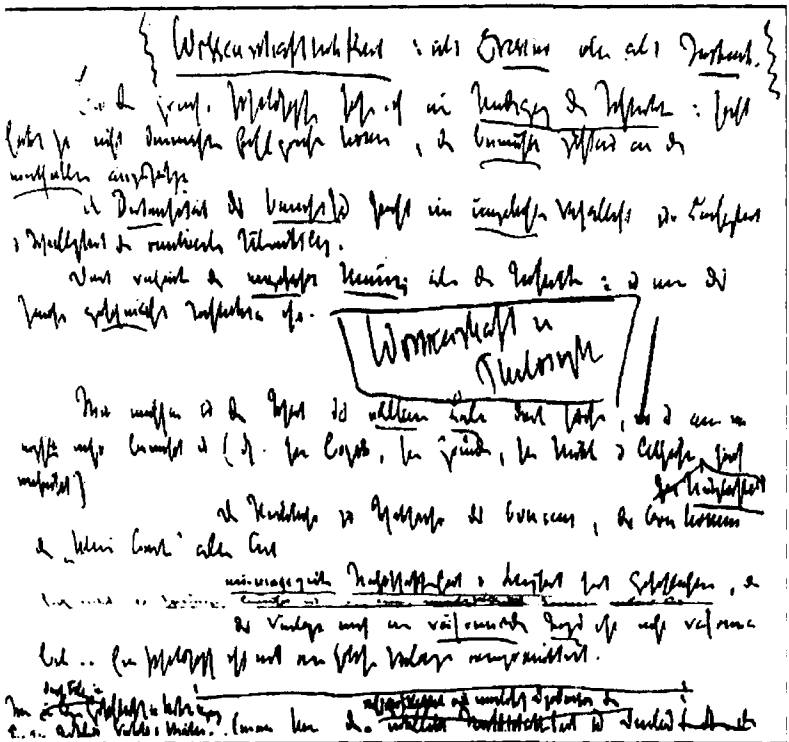

Însemnări la „Voința de putere"

886, *Genealogia moralei (Genealogie der Moral)* – 1887, *Cazul Vagner (Der Fall Wagner), Ditirambii lui Dionysos (Dionysos-Dithyramben), Amurgul idolilor (Götzendämmerung), Anticristul Der Antichrist), Ecce Homo* și *Nietzsche contra Wagner* în anul inaintea prăbușirii. Discutabilă este acea operă care avea să devină ea mai cunoscută după *Zarathustra, Voința de putere (Der Wille ur Macht)*.

În 1906, Elisabeth Förster-Nietzsche scria, cu prilejul unei ediții acestei cărți: «La sfârșitul iernii lui 1888, fratele meu a încheiat oncepția generală a principalei sale opere, *Voința de putere*». Sigur ste că cele 1067 de aforisme din această operă provin din noștenirea literară lăsată de Nietzsche și au fost puse laolaltă după lanurile unor editori care se aflau sub influența surorii sale.

Ordonarea transmisă astfel își găsește doar slabe temeiuri în planuri și mărturii ale lui Nietzsche. După încheierea părții a treia din *Zarathustra*, Nietzsche îi scria lui Gast:... *următorii șase ani sunt dedicați finisării unei scheme prin care mi-am conturat «filosofia». Este într-un stadiu bun și plin de speranță.* Fapt este însă că această operă a lui Nietzsche nu a fost concepută într-un sens ușor de recunoscut. Rămâne îndoielnic chiar faptul că Nietzsche ar fi ales pentru una din cărțile sale un titlu ca «Voința de putere». Faptul că opera postumă a fost editată neglijent este de mult dovedit și cunoscut. Karl Schlechta, care a dovedit multiplele falsificări ale surorii lui Nietzsche, dă vina prea unilateral pe acest lucru; în timp ce Erich F. Podach atacă, nu pe nedrept, acea elită de profesori germani renumiți care, timp de decenii, au tolerat sau au participat la neglijența editorială și la formarea de legende legate de aceasta. În fața acestor împrejurări, Karl Schlechta a reordonat într-un foarte cuprinzător purism, de înțeles, cu prilejul editării extraordinarei sale ediții complete, opera postumă din anii 80 și a renunțat la titlul «Wille zur Macht», cât și la aranjarea care nu era făcută de mâna lui Nietzsche, în favoarea principiilor care pot fi susținute filologic. Foarte buni cunoscători ai lui Nietzsche, precum Karl Löwith, au polemizat cu acest lucru. În orice caz este curios că o carte ce a avut un efect enorm din punctul de vedere al istoriei ideilor se dizolvă într-o grămadă de aforisme nestructurate. Totuși, trebuie să-l aprobăm pe Schlechta: el nu l-a schilodit pe Nietzsche, ci a eliberat opera postumă de violențele editorilor anteriori. Preocupării față de Nietzsche și filosofării nu-i dăunează această nouă ordonare nesistematică. Această operă postumă ascunde în sine părți de o putere grandioasă. Dar: pe cât este de cuprinzătoare, pe atât de puțin se găsesc în ea idei de bază care nu ar putea fi luate și dezvoltate din celelalte opere în parte ale lui Nietzsche. Nietzsche a fost, începând cu *Omenesc prea omenesc*, un gânditor aforistic. Acestui fapt îi corespunde, după cum am văzut, modul său de lucru. El alegea din multitudinea de notițe și însemnări: materialul existent era ordonat adesea asociativ, uneori se asemăna în multe privințe; unele lucruri însă erau fără îndoială date la o parte și aruncate definitiv. Astfel, în ce privește opera postumă, se poate afirma că Nietzsche era preocupat între anii 1882 și 1888

de acel cerc tematic care, în mod eronat, este cunoscut în edițiile mai vechi sub titlul «Voința de putere». Chiar dacă el însuși l-a numit pe *Zarathustra* doar o *anticameră*, în orice caz «opera de bază» nu a luat ființă într-un mod ce poate fi reconstituit. Cercetarea operelor din ultimii patru ani este însă umbrită de un alt fapt: în funcție de modificarea stării generale a lui Nietzsche, creșteau la infinit evaluarea de sine și conștiința misiunii sale. Dacă este adevărat că primele trei părți din *Zarathustra* au fost scrise fiecare în 10 zile, Nietzsche s-a gândit apoi să indice și pentru opera sa târzie perioade la fel de scurte de realizare, pentru a lăsa impresia inspirației divine. La modul său ciudat de lucru nu i-a fost greu să alcătuiască din marele tezaur de material aforistic care se extindea mereu, în puține săptămâni, manuscrise gata de tipar și să le prelucreze definitiv. Este greu de apreciat în ce locuri ale acestor manuscrise boala care înainta a influențat conținutul și modul de exprimare. Pe baza cunoștințelor noastre referitoare la istoria bolii nu este posibil să stabilim cu exactitate momentul în care procesul distructiv, căruia i-a căzut victimă spiritul său, a amenințat opera. Conform noilor cercetări ale lui Podach despre «Operele lui Nietzsche din perioada prăbușirii», ar trebui să fie limpede că scrierile *Nietzsche contra Wagner*, *Anticristul*, *Ecce Homo* și *Ditirambii lui Dionysos*, care își au geneza în a doua perioadă a șederii lui Nietzsche la Torino între 21 septembrie 1888 și primele zile din ianuarie 1889, sunt marcate puternic de prăbușire.

Pentru entuziaștii adepți ai lui Nietzsche însă tocmai aceste opere, alături de controversata *Voință de putere,* au avut o putere magică de atracție. Datorită acestora, Nietzsche a fost expus acelorași neînțelegeri ca și Hölderlin, atunci când adepții acestuia au început să vadă în ultimele sale creații revelații deosebite. Interpretări pur speculative pot fi legitime din punct de vedere filosofic. Când însă vrem să oferim imaginea unei vieți se impune prudență.

În 1886 și 1887 Nietzsche a lăsat să se editeze din nou toate operele sale mari de până atunci și le-a autorizat prin noi prefețe. Au făcut excepție numai *Considerațiile inactuale*, chiar și *Nașterea tragediei*, de care s-a distanțat de mult, a fost reeditată. Și acest lucru poate arăta cât de mult își înțelegea Nietzsche creația ca pe un întreg. Marile teme persistă de la primele opere, și cel care

vrea să se inițieze în scrierile lui Nietzsche nu trebuie să se ocupe la început de problemele dificile ale operei postume și de ultimele creații. Pentru că ceea ce a gândit Nietzsche se poate desluși și înțelege și din operele sale sigure. Întreaga operă care a urmat după *Zarathustra* accentuează o serie de idei care, din cauza efectului istoric, trebuie să definească hotărâtor imaginea lui Nietzsche. Cercetarea operei târzii nu trebuie să se orienteze atât spre fiecare operă în parte, cât spre cele mai importante cercuri tematice.

Nihilismul ca logică a decadenței

Imoralismul lui Nietzsche s-a dezvoltat de timpuriu și nu fără consecințe. După despărțirea de creștinism a urmat filosofia dionisiacă, la început determinată estetic. Dar încă din primii ani petrecuți la Basel a renunțat, sub influența lui Burckhardt, la primatul existenței estetice în favoarea personalității istorice: aspectul puterii a devenit esențial în aprecierea istoriei. Încă de atunci, Nietzsche avea un punct de vedere *dincolo de bine și de rău*, negând posibilitatea justificării principiilor morale și a deciziilor umane asupra dreptății și nedreptății. Tendința care a fost urmată prin opera de tinerețe *Despre adevăr și minciună în sens extramoral* (*Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne*) se menține și se întărește. Convingerea că lumea și viața în sine nu au un sens deslușit, că toate sensurile de până atunci erau cel mult realizări umane discutabile și că cu atât mai mult pentru om contează să-și realizeze viața într-o lume în sine fără sens, domină opera de maturitate. În vara lui 1887 scrie: *Cea mai extremă formă a nihilismului ar fi convingerea că fiecare credință, fiecare lucru pe care îl consideri a fi adevărat este în mod necesar eronat: pentru că nu există nici o altă lume. Deci: o aparență în perspectivă.* Și în alt loc: *Să gândim această idee în cea mai groaznică formă a sa: existența, așa cum este, fără sens și țel, dar care inevitabil se reîntoarce fără vreo finalitate la nimic: «eterna reîntoarcere». Aceasta este forma extremă a nihilismului: nimicul («lucrul fără sens») etern!* Nihilismul apare însă ca un simptom paradoxal:

Nihilismul, ca fenomen normal, poate fi un simptom de tărie crescândă sau de slăbiciune crescândă; în parte, pentru că puterea

de a crea, de a voi a crescut atât de mult încât nu mai are nevoie de aceste explicații totale și de aceste anexări de sens («probleme apropiate», stat etc.);

în parte, pentru că însăși puterea creatoare de a crea un sens cedează și dezamăgirea devine starea dominantă. Incapacitatea de a crede într-un anumit «sens», «necredința».

Nihilismul înseamnă deci putere și slăbiciune totodată. Este o putere în măsura în care cunoașterea noastră vede în ridicarea lui un proces necesar prin care orice falsificare ideologică este scoasă la iveală, fiecare reprezentare moștenită a valorii este scoasă din circuit. Dar el este în același timp un simptom al slăbiciunii: pentru că ascensiunea sa înseamnă epuizarea și eșecul culturii de până atunci. Această slăbiciune, denumită de Nietzsche décadence, este cauza nihilismului, nihilismul este deci o urmare a decadenței, *logica* ei, după cum spunea odată Nietzsche. Decadența este însă asemeni unui destin: un proces de degradare nu poate fi oprit. Este foarte clar cât de tare a fost influențat Nietzsche aici de considerații biologice. De aici și până la teza despre dreptatea celui mai puternic, despre cerința ca tot ce cade să mai fie și împins, teza conform căreia fiecare prăbușire este un eveniment îmbucurător, demn de a fi aprobat, o teză pe care o reprezenta deja Zarathustra și care revine mereu, este mai puțin de un pas. Ideea care s-a dezvoltat pe baza nihilismului din *Voința de putere* este atunci, în fapt, o răsturnare a tuturor valorilor:

A nu se înțelege greșit sensul titlului cu care este denumită această Evanghelie a viitorului. «Voința de putere. O încercare de răsturnare a tuturor valorilor» (Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte) – prin această formulă este exprimată o contramișcare care are ca scop un principiu și o problemă; o mișcare ce, pe viitor, va înlocui acel nihilism desăvârșit; care însă îl presupune, logic și psihologic; care pur și simplu nu poate decât să vină spre el și să provină din el. Căci de ce este necesară apariția nihilismului? Deoarece valorile noastre de până acum sunt ele însele cele care își trag ultima consecință din el; deoarece nihilismul este logica gândită până la capăt a marilor noastre valori și idealuri; pentru că mai întâi trebuie să trăim nihilismul, pentru a înțelege care era de fapt valoarea acestor «valori»... Avem nevoie cândva de noi valori...

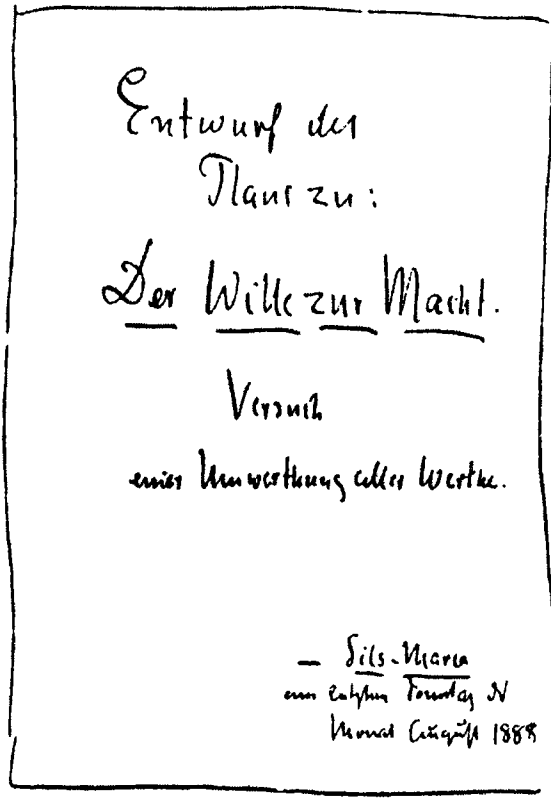

Și nihilismul, ca eveniment necesar ce nu suferă amânare, este la fel de puțin o valoare în sine ca și binele și răul: el este diagnosticat ca acea tărie clarvăzătoare căreia îi datorează Nietzsche faima sa, indiferent de ceea ce credem despre partea de pronostic a învățăturii lui. Dacă interpretarea înseamnă stabilirea de valori, atunci există o concepție nihilistă a lumii în observarea ei ca fiind lipsită de valori. Dar istorismul și științele moderne ale naturii sunt forme nihiliste de expresie ale comportării noastre specifice în lume. Diagnosticul se potrivește. Dar terapia recomandată, se potrivește și ea?

Chiar dacă rămâne îndoielnic faptul că Nietzsche dorea să expună într-o operă importantă învățătura sa despre voința de putere, ideea în sine aparține cercului tematic central al anilor 80. Punctul de pornire poate fi considerat necesitatea, încă de timpuriu recunoscută, de a înlocui voința abstractă a lui Schopenhauer printr-un principiu concret. Acest lucru se întâmplă în *Dincolo de bine și rău* – și nu numai acolo – printr-o recurgere la imagini biologice:

Presupunând că am reușit să explicăm întreaga noastră viață instinctuală ca dezvoltare și ramificare a unei forme de bază a voinței – și anume a voinței de putere, așa cum spune teorema mea; presupunând că am putea reduce toate funcțiile organice la această voință și că am găsi în ea și rezolvarea problemei creației și a alimentației – aceasta este o problemă – atunci ne-am fi dobândit dreptul de a defini toată puterea eficientă ca: voința de putere. Lumea văzută din interior, lumea definită și denumită prin «caracterul inteligibil» – ar fi tocmai «voință de putere» și nimic altceva.

Dovezi de acest fel pot fi aduse în număr mare. Chiar și alimentația este doar o consecință a acestei voințe nesătule de putere; ea este pur și simplu *voința de viață nesecătuită, creatoare, este principiul vieții.* Este totodată realitatea originară a oricărei istorii și este înnobilată la oamenii creatori prin artă, ca *beție a marii voințe, voință care cere artă.* În *Amurgul idolilor* se spune:

Sentimentul cel mai înalt de putere și siguranță își găsește expresia în ceea ce are stil într-un mod grandios. Puterea ce nu mai are nevoie de nici o dovadă; care refuză să placă; care răspunde cu greu; care nu simte în preajmă nici un martor; care trăiește fără a avea conștiința că există o opoziție împotriva ei; care își are, fatalistă, echilibrul ei interior, o lege printre legi: acest lucru își găsește expresia în stilul grandios.

În aceleași aforisme se găsește respingerea ființei socratice, a raționalității și cunoașterii. Voința oarbă, întru totul instinctuală, este nu numai principiul vieții, ci și al procesului creator. Convingeri pe care le formulase o generație înainte de Freud, care puneau sub semnul întrebării toate reprezentările de până atunci și care totuși nu puteau fi ceea ce pretindeau: prefață la o filosofie a viitorului.

Richard Wagner, 1877

Gânduri despre elită

Răsturnarea tuturor valorilor presupune ea însăși noi valori. În aceasta stă aspectul a ceea ce este revoluționar și original: Nietzsche, bolnavul, solitarul, neînțelesul și cel urmărit de insucces pe tot parcursul vieții, sărbătorește victoria puterii. De la filosofia dionosiacă a *Nașterii tragediei*, trecând prin *Zarathustra*, se continuă până la sfârșit o trăsătură a forței în această gândire. O preamărire a forței în multiplele ei chipuri. Noua Evanghelie este o justificare a celor puternici din punct de vedere fizic și psihic; din aceștia se formează viitoarea elită a puterii. O aristocrație a nobililor care

Arhiva Nietsche

pot accepta liniștiți ofranda celor slabi, a sclavilor. Marele om, individul superior: aristocrat, stăpân tiranic, Heros – el singur are valoarea supremă. Oamenii mari sunt singura apologie a societății umane și a istoriei ei:

Revoluția, confuzia și mizeria popoarelor este cel mai neînsemnat lucru în observațiile mele, față de mizeria celor mari în dezvoltarea lor...: multiplele nenorociri ale acestor oameni mici nu dau împreună o sumă, decât prin sentimentul oamenilor puternici. Acest lucru este explicat în mod concret: *Revoluția l-a dat pe Napoleon: aceasta este justificarea ei. Pentru un preț asemănător ar trebui să ne dorim căderea anarhică a întregii noastre civilizații. Napoleon a făcut posibil naționalismul: aceasta este scuza lui.*

Nietzsche se dorea profetul unei mici elite ce va urma și care este privilegiată ca clasă dominatoare. Drumul acestei elite însă trebuie să fie dur chiar și împotriva ei înșăși:

Oamenilor de care îmi pasă le doresc suferință, părăsire, boală, maltratare, umilință – doresc să nu le fie necunoscute desconsiderarea profundă de sine, martiriul neîncrederii în ei înșiși, nenorocirea biruinței: nu mi-e milă de ei, pentru că le doresc singurul lucru care poate dovedi azi dacă cineva are sau nu valoare, – faptul că rezistă.

Lozinca statorniciei de dragul statorniciei poate fi privită ca bază a gândirii filosofiei existențiale din secolul al XX-lea. Și aici Nietzsche, cu ideile sale referitoare la măreția solitară a omului aristocrat, a fost unul din deschizătorii decisivi de drumuri ai unei părți din viitoarea filosofie, mai cu seamă în Germania. Cei puternici sunt, în cadrul acestei gândiri, cei distruși: *animale de pradă*, pentru care deviza *a trăi periculos* devine cheia secretului vieții bune. Codexul moral al sclavilor, al animalului de turmă este, în opoziție, expresia slăbiciunii:

Sentimentele plăcute pe care ni le insuflă cel ce este bun, binevoitor, drept (în opoziție cu tensiunea, teama pe care le dezvăluie omul mare, nou) sunt sentimentele noastre personale de siguranță și egalitate; animalul de turmă glorifică natura de turmă și atunci se simte bine. Acest verdict al satisfacției este mascat de cuvinte frumoase – astfel ia naștere «morala».

Nietzsche, care în *Anticrist* s-a lăsat copleșit de atacuri excesive împotriva creștinismului, se avântă totodată în speculații teologice, care desigur că, în forma lor aforistică, aduc idei seducător de pătrunzătoare, care îl impresionează pe orice credincios: *Este greșit până la absurd dacă se vede într-o «credință», de exemplu în credința izbăvirii prin Christos, semnul distinctiv al creștinului: doar o practică creștină, o viață asemeni celei trăite de Cel care a murit pe cruce este creștină...* Și deodată ies la iveală acorduri armonioase în acea tonalitate mistică și romantică, semnificative pentru întreaga obârșie a lui Nietzsche:

«Împărăția cerurilor» este o stare a inimii – nu ceva ce vine «peste pământ» sau «după moarte». Întregul concept despre moartea naturală lipsește din Evanghelie: moartea nu este o punte, o trecere, ea lipsește, pentru că aparține unei cu totul alte lumi, unei lumi aparente care folosește doar simbolurilor. «Ora morții» nu este un concept creștin – «ora», timpul, viața fizică și crizele ei nu există pentru învățătorul «mesajului vesel»... «Împărăția lui Dumnezeu»

nu este ceva ce poate fi așteptat; nu are un ieri și nici un poimâine, nu vine nici «într-o mie de ani» – este o experiență a unei inimi; există pretutindeni, nu o aflăm nicăieri...

Cel care exprimă asemenea idei și îl declară pe Nietzsche ca fiind tipul ateistului modern, apropiat de Dumnezeu, nu trebuie desigur să uite de conținutul exprimărilor lui referitoare la creștinism. Imoralismul lui Nietzsche rămâne până la sfârșit în opoziție extremă cu reprezentările creștine. Acest lucru este valabil și atunci când privim acel final al *Anticristului* ca fiind pecetluit de nebunia ce se apropia.

Ultima socoteală

Această ultimă fază are efectul unei încercări de a explica tot ceea ce a gândit și a intenționat Nietzsche vreodată. Dar nu poți să motivezi o astfel de justificare prin intuiția sfârșitului. Nietzsche a trăit în 1888 o ultimă, nemaipomenită beție de creație, lucrările sale însă arată deja umbrele fantomatice ale nopții ce se apropia. La cinci ani după moartea lui Wagner se mai ocupă încă o dată de acest om, care a murit în 1883 și căruia îi datora lucruri esențiale. În Wagner a văzut mereu cel mai important dușman spiritual al său. Astfel, în primăvara lui 1888, a scris broșura *Cazul Wagner (Der Fall Wagner)*; dar n-a fost de-ajuns atât: spre sfârșitul anului, a adunat încă o dată argumente vechi din scrierile sale anterioare împotriva pretinsului adversar și a reunit aceste însemnări sub titlul *Nietzsche contra Wagner* într-un manuscris pe care l-a terminat de Crăciun. Avea să fie ultima lucrare a lui Nietzsche. Deja cu *Cazul Wagner* a izbucnit pe față ura; și punerea în joc a lui Bizet împotriva lui Wagner arată cât de tare a înțepușat resentimentul gelos conștiința calității, altminteri atât de dezvoltată la Nietzsche, în privința muzicii. Nietzsche a reușit să asiste la 20 de reprezentații cu «Carmen». *Ecce Homo* însă, poate cea mai ciudată din toate autobiografiile, arată, în afară de asta, că i s-a schimbat cu totul gustul său muzical: *Mai spun o vorbă pentru urechile cele mai selecte: ce vreau eu în fond de la muzică. Ca ea să fie senină și profundă ca o după-amiază de octombrie. Ca ea să fie directă, destinsă, tandră, o*

femeiușcă dulce, făcută din ticăloșie și grație...[15] Wagner este desconsiderat total, el este un *actor*, un artist care are merite doar în lucruri mici, în realizarea detaliilor, un geniu eșuat. Critica se încheie cu aspecte patologice:

Arta lui Wagner este bolnavă. Problemele pe care le aduce în discuție – numai probleme ale istericilor –, convulsiile afectului său, sensibilitatea sa surescitată, gustul său care cere mereu condimente mai puternice, instabilitatea pe care o marchează prin principii, nu mai puțin alegerea eroilor și a eroinelor sale, aceștia văzuți ca tipuri psihologice (o galerie de oameni bolnavi!): Toate acestea împreună formează imaginea unei boli care nu lasă loc îndoielii. Wagner est une névrose.

Inconștient, Nietzsche îi dă lui Wagner trăsăturile propriei sale stări.

SFÂRȘITUL: DIONYSOS ÎMPOTRIVA CRUCIFICATULUI

La 3 ianuarie 1889, Nietzsche punea la poșta din Torino trei mesaje. Într-unul din ele spunea că un *oarecare măscărici divin a încheiat astăzi Ditirambii lui Dionysos...* Sunt poezii din anii 1884-1888 pe care le-a transcris, deodată, pe curat. Ele codifică relația de prietenie cu Cosima Wagner prin personajul Ariadna și dezvăluie, pe lângă aceasta, mult mai mult din starea în care se afla Nietzsche prin ruperea legăturii cu prietenii de la Bayreuth decât toate celelalte. În *Jeluirea Ariadnei (Klage der Ariadne)* se spune:

Nu!
Vino înapoi!
Cu toate suferințele tale!
(---...)
Toate lacrimile mele
curg spre tine
și ultima flacără din inima mea
luminează pentru tine.
O, vino înapoi
zeul meu necunoscut! durerea mea!
ultimul meu noroc!

Iar în *Ecce Homo*, Nietzsche scrie privind înapoi spre *Cântecul de noapte* din *Zarathustra*: *Asemenea lucruri n-au mai fost create în poezie, n-au mai fost simțite, n-au mai fost suferite niciodată: astfel suferă un zeu, un Dionysos. Răspunsul la un asemenea ditiramb al unirii sorilor întru lumină ar fi Ariadna... cine mai știe, în afară de mine, ce este Ariadna!*[16]. Nietzsche a recunoscut acest adevăr în ultima sa scrisoare, adresată lui Burckhardt în perioada întunecării spirituale: *Restul pentru D-na Cosima... Ariadne.*

Frumusețea dantelată a *Ditirambilor lui Dionysos,* pe care i-a editat Peter Gast în 1891, i-a entuziasmat pe admiratorii lui Nietzsche; poeziile nu sunt nicidecum revelația drept care au fost luate mult timp, dar ele arată dimensiunea cutremurătoare a suferinței căreia i-a fost expus Nietzsche la sfârșitul perioadei sale de creație. Degeaba a încercat el să se jure și să pară ceea ce prin natura sa nu era și nu putea fi niciodată. Ceea ce-i rămânea era o făgăduială; cea a propriei sale filosofii, de care voia să se agațe în ultimă instanță:

Dionysos împotriva «Crucificatului»: aveți aici opoziția. În primul rând trebuie să fie drumul către o ființă sfântă; în ultimul rând, ființa este destul de sfântă pentru a justifica o suferință monstruoasă. Omul tragic confirmă chiar cea mai aspră suferință: el este puternic, deplin, destul de divinizant pe deasupra; omul creștin neagă până și cea mai fericită soartă pe pământ: el este slab, suficient de dezmoștenit pentru a suferi în orice chip din cauza vieții. Dumnezeul de pe cruce

Din „Ditirambii lui Dionysos", 1886

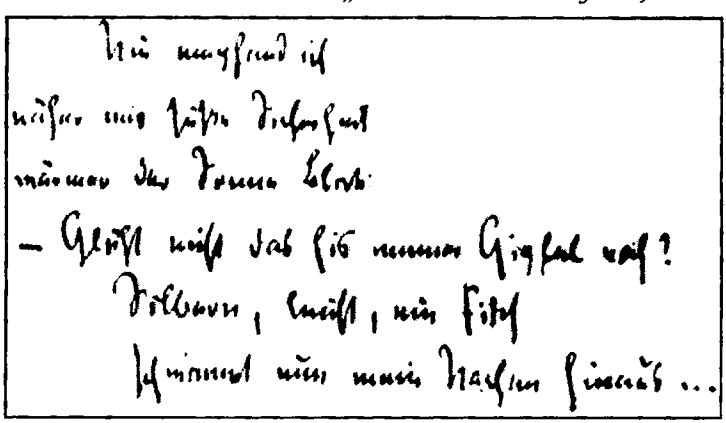

Sora lui Nietsche, Elisabeth

este un blestem pentru viață, o indicație de a te elibera de ea. Dionysos tăiat în bucăți este o făgăduință pentru viață: este mereu renăscut și se întoarce din distrugere.

În 1888, ultimul an al vieții sale conștiente, Nietzsche a atins, într-una din multiplele sale călătorii, o nouă stație. Iarna a petrecut-o la Nisa, pe 5 aprilie a venit însă la Torino, iar orașul i-a plăcut deîndată într-atât, încât într-o scrisoare către mama sa îl descrie ca pe o *adevărată descoperire norocoasă* pentru el. Șederea sa aici a debutat imediat cu o știre deosebit de îmbucurătoare pentru el: Georg Brandes anunțase la Universitatea din Copenhaga prelegeri despre filosoful german Friedrich Nietzsche. O asemenea știre se pare că a sunat ca o premoniție a gloriei viitoare, pe care Nietzsche însuși nu a mai trăit-o. Starea sănătății sale era în 1888 din nou cât se poate de rea. Se simțea mizerabil, cu excepția scurtelor faze de posesie luminată. Vara a petrecut-o la Sils-Maria. Era a șaptea ședere în acest loc atât de iubit de el. La 21 septembrie pleacă iarăși la Torino și, în timp ce în următoarele săptămâni și luni lucrează la ultimele manuscrise, viața sa devine vizibil mai ciudată. Totodată crescuse prețuirea de sine la infinit. *Ecce Homo* este mărturia acestei admirații de sine. Despre zilele dintre Crăciunul lui 1888 și prima săptămână a noului an știm puține lucruri. Fără îndoială, izbucnirea bolii se anunță foarte clar. Nietzsche îi dezvăluie lui Overbeck intenția sa de a lua în mână destinele lumii:

Eu însumi lucrez la un promemoria pentru curțile europene în scopul înființării unei ligi antigermane. Vreau să leg «Imperiul» într-o cămașă de forță și să-l provoc la un război al deznădejdii. Nu am

Cosima Wagner. Bust din marmură de G. Kietz

mâinile libere înainte să-l am în mână pe tânărul împărat și pe acoliții lui.

Asta se întâmpla la 28 decembrie, iar în ziua Revelionului răspunde la o carte poștală a lui Peter Gast cu rândurile: *Ah, prietene! Ce clipă! – Când am primit vederea Dumneavoastră, ce-am făcut atunci... Era renumitul Rubicon... Nu mai știu adresa mea: să*

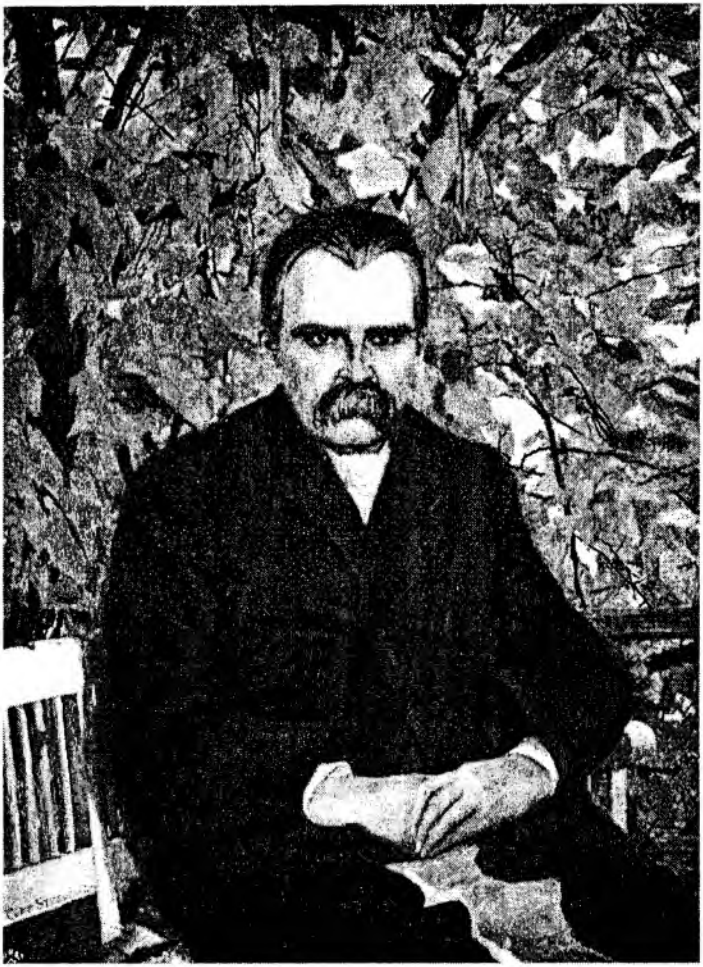

Bolnavul în grădină. Pictură de Curt Stoeving

presupunem că ar putea fi pentru început Palazzo del Quirinale.

La 4 ianuarie 1889 a urmat o vedere cu cuvintele:

Maestrului meu Pietro.

Cântă-mi un nou cântec: lumea este trasfigurată și toate cerurile se bucură.

Crucificatul.

Nietzsche a atins ultimul stadiu al megalomaniei. Prăbușirea a urmat la 3 ianuarie la Torino, în Piazza Carlo Alberto. Pe când Nietzsche tocmai părăsea locuința sa a văzut cum un birjar brutal își maltrata calul. Printre lacrimi și văicăreli i s-a aruncat animalului de gât și apoi a căzut. Câteva zile mai târziu Overbeck l-a luat și l-a dus pe bolnav la clinica de boli nervoase din Basel. Medicul de acolo a notat:

«Pupile diferite, cea dreaptă mai mare decât cea stângă, reacționează foarte leneș. Strabismus convergens. Miopie puternică. Limba puternic încărcată; nici o deviație, nici o tremulație! Inervație facială puțin dereglată;... reflexe ale rotulei crescute;... nu are conștiința bolii, se simte deosebit de bine și înălțat. Afirmă că e bolnav de opt zile și că ar fi suferit deseori de dureri puternice de cap. A avut și câteva crize, în timpul cărora pacientul s-a simțit bine și înălțat și ar fi îmbrățișat și sărutat cu plăcere pe toți oamenii de pe stradă, s-ar fi cățărat pe ziduri spre înălțimi.»

La mijlocul lui ianuarie a venit să-l ia mama sa și, în compania lui Overbeck, au pornit spre Jena, unde Nietzsche a fost internat în clinica profesorului Binswanger. Diagnosticul din Basel era: «Paralysis progressiva». În perioada următoare, boala psihică a lui Nietzsche s-a accentuat, în timp ce totodată s-a liniștit, iar imaginațiile megalomane s-au rărit. În martie 1890, mama sa, care cumpărase o locuință la Jena, a avut permisiunea de a-l lua la ea și a-l îngriji. Deussen l-a văzut ultima oară la cea de-a 50-a aniversare a lui Nietzsche, la 15 octombrie 1894, și a relatat:

Nietzsche către Peter Gast. Turin, 4 ianuarie 1889

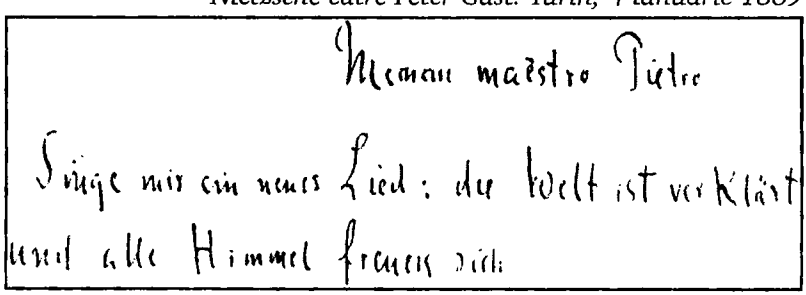

«Am apărut dimineața, pentru că imediat după aceea trebuia să plec. Mama sa l-a adus înăuntru, i-am povestit că astăzi împlinește 50 de ani și i-am înmânat un buchet de flori. Nu a înțeles nimic din toate acestea. Doar florile par să-i fi atras pentru moment atenția, dar apoi au rămas și acestea nebăgate în seamă.»

Nebunia lui Nietzsche a durat mai bine de un deceniu. După moartea mamei, în 1897, a preluat îngrijirea sora sa care s-a întors văduvă din Paraguay. Elisabeth Förster-Nietzsche locuia într-o casă în Weimar în care avea grijă nu numai de fratele ei bolnav, ci aduna și cărțile, manuscrisele și notițele acestuia. În curând, încă în timpul vieții lui Nietzsche, a început acea reprezentare neadevărată care avea să devină geneza legendei despre Nietzsche. Acesta nu a mai înțeles nimic din tot ce se întâmpla în jurul său. A murit la 25 august 1900 și a fost îngropat lângă tatăl său. Câțiva ani mai târziu a început gloria universală a celui mai mare diagnostician al nihilismului european.

Friedrich Nietzsche împreună cu mama sa

NOTE

[1] Traducere de Mircea Ivănescu, în: Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo*, ed. Dacia, Cluj, 1994, p. 50

[2] Traducere de Amelia Pavel, în: Nietzsche, *Scrisori, Aforisme*, ed. Humanitas, 1992, p. 138

[3] Traducere de Mircea Ivănescu, în: Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo*, p. 39

[4] Traducere de Ion Dobrogeanu-Gherea și Ion Herdan, în: *De la Apollo la Faust*, ed. Meridiane, București, 1978, p. 181

[5] Traducere de Ion Dobrogeanu-Gherea și Ion Herdan, în: *op. cit.*, pp. 182-183

[6] Traducere de Ion Dobrogeanu-Gherea și Ion Herdan, în: *op. cit.*, pp. 183-184

[7] Traducere de Ion Dobrogeanu-Gherea și Ion Herdan, în: *op. cit.*, pp. 225-226, p. 232

[8] Traducere de Amelia Pavel, în: Friedrich Nietzsche, *A doua considerație inoportună*, ed. Ararat, 1994, p. 100

[9] Autorul unei teorii estetice, în legătură cu care Wagner și Nietzsche aveau păreri diferite.

[10] Traducere de Amelia Pavel, în: Nietzsche, *Scrisori, aforisme*, p. 229

[11] Traducere de Amelia Pavel, în: *op. cit.*, p. 228

[12] Traducere de Liana Micescu, în: Friedrich Nietzsche, *Știința voioasă, Genealogia moralei, Amurgul idolilor*, ed. Humanitas, 1994, p. 165

[13] Traducere de Mircea Ivănescu, în: Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo*, p. 89

[14] Traducere de Amelia Pavel, în: Friedrich Nietzsche, *Scrisori, aforisme*, p. 247

[15] Traducere de Mircea Ivănescu, în: *Ecce Homo*, pp. 41-42

[16] Traducere de Mircea Ivănescu, *op. cit.*, p. 103

CRONOLOGIE

1844	15 octombrie: se naște Friedrich Nietzsche la Röcken, lângă Lützen, ca fiu de pastor
1849	30 iulie: moartea tatălui său
1850	Familia se mută la Naumburg
1858	Octombrie – septembrie 1864: elev al liceului Pforta din Naumburg
1864	Octombrie: studiază teologia și filologia clasică la Universitatea din Bonn
1865	Octombrie: continuă studiile la Leipzig; primul contact cu opera lui Schopenhauer
1866	Începe prietenia sa cu Erwin Rohde
1868	8 noiembrie: primul contact personal cu Richard Wagner la Leipzig
1869	Februarie: este chemat ca profesor extraordinar de filologie clasică la Universitatea din Basel
	17 mai: îl vizitează pentru prima oară pe Wagner la Tribschen, lângă Lucerna
	28 mai – discurs inaugural la Universitatea din Basel despre *Homer și filologia clasică (Homer und die klassische Philologie)*. Începutul relației cu Jacob Burckhardt
1869-1871	Scrie *Nașterea tragediei* (*Die Geburt der Tragödie*), publicată în 1872
1870	Martie: profesor titular
	August: participă la războiul germano-francez ca infirmier voluntar; se îmbolnăvește grav
	Octombrie: se întoarce la Basel. Începutul prieteniei cu teologul Franz Overbeck
1872	Februarie-martie: Prelegerile de la Basel *Despre viitorul instituțiilor noastre de învățământ (Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten)* – au fost publicate abia postum
	Aprilie: despărțirea lui Wagner de Tribschen. – 22 mai: pune bazele teatrului de festivaluri din Bayreuth, Wagner și Nietzsche la Bayreuth
1873	Prima *Considerație inactuală: David Strauß, prozelit și scriitor (Unzeitgemäße Betrachtung: David Strauß, der Bekenner und der Schriftsteller)*

1873	A doua *Considerație inactuală: Despre folosul și neajunsurile studiilor istorice (Unzeitgemäße Betrachtung: Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben)* – apare în 1874
	Fragmentul: *Filozofia în epoca tragică a grecilor (Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen)* – publicat abia postum
1874	A treia *Considerație inactuală: Schopenhauer ca educator (Unzeitgemäße Betrachtung: Schopenhauer als Erzieher)*
1875-1876	A patra *Considerație inactuală: Richard Wagner la Bayreuth (Unzeitgemäße Betrachtung: Richard Wagner in Bayreuth)*
1875	Octombrie: prima întâlnire cu muzicianul Peter Gast (Heinrich Köselitz)
1876	August: primul festival de la Bayreuth. Nietzsche la Bayreuth
	Septembrie: începutul prieteniei cu psihologul Paul Reé. Agravarea bolii
	Octombrie: concediu de boală de la Universitatea din Basel. Iarna la Sorrento împreună cu Reé și Malwida von Meysenbug
	Octombrie-noiembrie: ultima întâlnire cu Wagner la Sorrento
1876-1878	*Omenesc prea omenesc (Menschliches Allzumenschliches)*, prima parte
1878	3 ianuarie: Ultima scrisoare a lui Wagner către Nietzsche: «Parsifal»
	Mai: ultima scrisoare a lui Nietzsche către Wagner, împreună cu *Omenesc prea omenesc*
1879	Agravarea bolii. Renunță la catedra de la Universitatea din Basel
1880	*Drumețul și umbra sa (Der Wanderer und sein Schatten). Omenesc prea omenesc*, partea a doua
	Martie-iunie: prima vizită la Veneția
	Din noiembrie: prima iarnă la Genova
1880-1881	*Aurora (Morgenröte)*
1881	Prima vară la Sils-Maria
	27 noiembrie: la Genova ascultă pentru prima oară «Carmen» de Bizet
1881-1882	*Știința voioasă (Die fröhliche Wissenschaft)*
1882-1888	Încercare de răsturnare a tuturor valorilor
1882	Martie: călătorie în Sicilia
	Aprilie-noiembrie: episodul prieteniei cu Lou Salomé
	Din noiembrie: iarna la Rapallo

1883	Februarie: la Rapallo scrie prima parte din *Așa grăit-a Zarathustra (Also sprach Zarathustra)*, tipărită în 1883
	Din decembrie: prima iarnă la Nisa
1884	Ianuarie: la Nisa scrie a treia parte din *Zarathustra* (tipărită în 1884)
	August: vizita lui Heinrich von Stein la Sils-Maria
	Noiembrie-februarie 1885: la Menton și Nisa scrie partea a patra din *Zarathustra* (ediție privată în 1885)
1884-1885	*Dincolo de bine și de rău (Jenseits von Gut und Böse)*, publicată în 1886
1886	Mai-iunie: ultima întâlnire cu Erwin Rohde la Leipzig
1887	*Genealogia moralei (Genealogie der Moral)*
	11 noiembrie: ultima scrisoare către Erwin Rohde
1888	Aprilie: prima ședere la Torino; Georg Brandes ține la Universitatea din Copenhaga prelegeri «despre filozoful german Friedrich Nietzsche»
	Mai-august: *Cazul Wagner (Der Fall Wagner)*. Termină de scris *Ditirambii lui Dionysos (Dionysos-Dithyramben)*
	August-septembrie: *Amurgul idolilor (Götzendämmerung)*, publicată în ianuarie 1889
	Septembrie: *Anticrist. Încercarea unei critici a creștinismului (Der Antichrist. Versuch einer Kritik des Christentums)*. Răsturnarea tuturor valorilor I
	Octombrie-noiembrie: *Ecce Homo* (publicată în 1908)
	Decembrie: *Nietzsche contra Wagner. Note ale unui psiholog (Nietzsche contra Wagner. Aktenstücke eines Psychologen)*, publicat abia în *Opere*
1889	În ianuarie: pierderea rațiunii, la Torino
1897	De Paști: moartea mamei; se mută împreună cu sora sa la Weimar
1900	25 august: Nietzsche moare la Weimar

KARL JASPERS

A filosofa cu Nietzsche înseamnă a dovedi că ești mereu împotriva lui. În focul gândirii sale, propria viață, examinată prin prisma onestității fără limite și a primejdiei problemelor pe care le ridică Nietzsche, se purifică până la a da seamă de propria existență de sine. Această existență de sine poate fi experiată ca ceva ce nu trebuie să se piardă nici într-o viață, nici într-o obiectivitate și o subiectivitate a existenței lumii, ci numai în transcendență. Nietzsche nu trimite către aceasta, ci mai degrabă vrea să ne elibereze de ea. Dar seriozitatea sacrificiului de sine, așa cum l-a făcut Nietzsche, este – în ciuda *respingerii* de către el a transcendenței – ca o parabolă nedorită și un exemplu al profunzimii mistuirii *prin* transcendență. În fața lui Nietzsche teama crește ca și în fața necunoscutului, transparent doar originii înseși, nu nouă.

KARL LÖWITH

Ca critic al lumii existente, Nietzsche înseamnă pentru secolul al XIX-lea ceea ce a fost Rousseau pentru secolul al XVIII-lea. El este un Rousseau în sens invers: un Rousseau prin critica sa la fel de energică la adresa civilizației europene și unul în sens invers, pentru că criteriile sale critice se află la antipodul ideii lui Rousseau despre om.

În Zarathustra, Nietzsche și-a bătut joc de această lume a unei umanități decăzute și a folosit imaginea „ultimului om". Replica sa este Supraomul. Ca și concept filosofic pentru înfrângerea nihilismului, această idee nu are un suport social nemijlocit și nici un sens politic, dar, în mod mijlocit, ea devine concretă în reflecțiile istorice ale lui Nietzsche despre „omul-excepție" și prin ideea sa despre viitorul „om superior" care, amândouă, au sarcina să dea un țel existenței omului de turmă specific democrației.

Dezbaterea în jurul lui Nietzsche nu a început încă, dar nici nu sunt create premisele pentru a începe. Până acum, Nietzsche a fost lăudat și imitat sau ocărât și exploatat. Gândirea și vorbele lui Nietzsche sunt încă actuale. El și noi nu suntem, din punct de vedere istoric, îndeajuns de depărtați pentru a se putea forma distanța necesară din care să reiasă o apreciere justă a ceea ce înseamnă forța acestei gândiri.

Dar de mult timp se vorbește în cadrul catedrelor de filosofie că Nietzsche nu ar fi un gânditor în sensul strict al cuvântului, ci un „poet-filosof". Nietzsche nu ar face parte din tagma filosofilor care gândesc la lucrurile abstracte, fantomatice, fără viață. Dacă l-am numi filosof, atunci ar trebui înțeles ca un „filosof al vieții". Acest titlu, îndrăgit de multă vreme, ar întreține totodată suspiciunea conform căreia filosofia ar fi bună doar pentru morți și, de aceea, dispensabilă, în fond. Acest punct de vedere se suprapune perfect cu părerea celor care văd în Nietzsche un „filosof al vieții" care a terminat cu gândirea abstractă. Aceste aprecieri răspândite cu privire la Nietzsche sunt eronate. Eroarea poate fi recunoscută doar dacă o dezbatere în jurul lui Nietzsche se declanșează printr-o dezbatere în domeniul problemei fundamentale a filosofiei.

ERNST BERTRAM

Și Nietzsche pare să tragă ca un magnet în jos, pe frontispiciul binecuvântatului și mult-defăimatului său nume, destinele și amintirea multor precursori. El apare astăzi ca ultimul și cel mai mare urmaș al tututror celor ce se trag din seminția îndârjirii luciferice – dar o îndârjire amestecată în mod bizar cu nostalgia divină și aproape identică cu aceasta; urmașul oricărei aroganțe prometeice, al oricărei voințe îndreptate în direcția omului divin, fără Dumnezeu, și al întregii pătimiri prometeice, trufașe. El este urmașul și fratele de destin al tuturor celor a căror spiță nu numai că tinde în chip goethean din întuneric spre lumină, dar pe care o

mizerie profundă îi duce iarăși în jos, de la lumină, de la ceea ce este foarte luminos către întuneric, nesiguranță; a căror esență, „unică și dublă" precum cânturile divanului, trebuie să aparțină, asemeni Proserpinei, celor două imperii ale sufletului. Și dacă Nietzsche, ucigașul lui Dumnezeu, este în felul său și vestitorul unui Dumnezeu, atunci cu siguranță este un Dumnezeu care, pe lângă numele luminos al unui Dumnezeu, poartă și un nume foarte întunecat – asemeni Eros-ului lui Platon și asemeni lui Dionysos „cel născut de două ori".

GEORG LUKÁCS

La Nietzsche, principiul apologeticii indirecte pătrunde și în modul de prezentare: atitudinea sa agresivă, reacționară în favoarea imperialismului este exprimată sub forma unui gest hiper-revoluționar. Combaterea democrației și a socialismului, mitul imperialismului, chemarea la o activitate barbară apar ca o schimbare nemaiîntâlnită, ca o „răsturnare a tuturor valorilor", ca „amurg al zeilor": apologetica indirectă a imperialismului ca pseudo-revoluție demagogică, eficace.

THOMAS MANN

Faptul că filosofia nu este o abstracție rece, ci trăire, suferință și sacrificiu pentru omenire, îl știa Nietzsche prea bine și a fost pentru el o pildă. A fost condus în sus spre ghețarii erorii grotești, dar viitorul era, în realitate, tărâmul iubirii sale, iar generațiilor următoare, nouă, a căror tinerețe îi datorează infinitul, Nietzsche le va apărea ca o figură de un tragism plăpând și onorabil, înconjurat cu flăcări de fulgerul acestei schimbări de epocă.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografia completă a lucrărilor despre Nietzsche publicate în întreaga lume până astăzi cuprinde peste trei mii cinci sute de titluri. Ediţiile complete şi volumele separate nu sunt cuprinse în acestea. Pentru bibliografia ce urmează a trebuit deci făcută o selecţie dură. Ea cuprinde, pe lângă ediţiile princeps, şi cele mai importante ediţii complete alături de lucrările de bază referitoare la biografie şi la introducerea în ansamblul operei. Cercetările individuale citate oferă o impresie asupra istoriei, cu multiplele sale aspecte, a receptării operei lui Nietzsche. Filosofi, teologi, psihanalişti, istorici ai culturii, juriști şi-au însuşit această operă şi s-au ocupat de ea. Controversa ideologică a început de timpuriu, iar după 1933 a devenit, temporar, dominantă. În măsura în care pentru autorii naţional-socialişti Nietzsche a fost revendicat de fascism, în străinătate au apărut scrieri critice şi pamflete împotriva lui Nietzsche ca deschizător spiritual de drumuri al celui de-al Treilea Reich. Totodată, însă, Nietzsche a fost apărat tocmai de autori străini sau emigraţi în străinătate împotriva interpretărilor naţional-socialiste falsificatoare. De aceea au fost cuprinse aici şi o serie din acele scrieri redactate cu intenţie pur ideologică, nu pentru că autorul ar dori să le recomande, ci pentru că sunt indispensabile în aprecierea generală a receptării lui Nietzsche.

1. Mijloace auxiliare. Bibliografii

OEHLER, RICHARD: Nietzsche-Register. Leipzig 1926

REICHERT, HERBERT W., şi KARL SCHLECHTA (editori): International Nietzsche Bibliographie. Studies in comparative literature. University of North California, nr. 29, Chapel Hill, N. C., 1960

SCHLECHTA, KARL: Nietzsche-Index zu den Werken in drei Bänden. München 1965

WÜRZBACH, FRIEDRICH: Nietzsche. Ein Gesamtüberblick über die bisherige Nietzsche-Literatur. În: Literarische Berichte aus dem Gebiet der Philosophie (editor ARTHUR HOFMANN), H. 19-20, Erfurt 1926

2. Ediţiile princeps şi reeditările din timpul vieţii lui Nietzsche

Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik (Naşterea tragediei din spiritul muzicii). Leipzig 1872 – ed. a 2-a, 1878

Unzeitgemäße Betrachtungen; vier Stücke gegen das optimistische Bildungsideal der Zeit und ihren Historismus (Consideraţii inactuale; patru părţi împotriva idealului educaţional al vremii şi al istorismului ei). Leipzig 1873-1876 – ed. a 2-a, 1893 (2 vol.)

Menschliches Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister (Omenesc prea omenesc. O carte pentru spirite libere). Chemnitz 1878 – 2 continuări, 1879-1880
Morgenröte. Gedanken über menschliche Vorurteile (Aurora. Gânduri despre prejudecățile omenești). Chemnitz 1881 – ed. a 2-a 1887
Die fröhliche Wissenschaft (Știința voioasă). Chemnitz 1882 – ed. a 2-a Leipzig 1887
Also sprach Zarathustra. Ein Buch für alle und keinen (Așa grăit-a Zarathustra. O carte pentru toți și pentru nici unul). Chemnitz-Leipzig 1883-1891 – ed. a 2-a Leipzig 1893
Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel für eine Philosophie der Zukunft (Dincolo de bine și de rău. Prolog la o filosofie a viitorului). Leipzig 1886 – ed. a 2-a 1891
Zur Genealogie der Moral (Genealogia moralei). Leipzig 1887 – ed. a 2-a 1892

3. Edițiile complete ale operelor

Werke. 16 vol. Leipzig 1895-1904 (prima ediție completă) – Ediție format octav mare în 20 de vol. cu Index, Leipzig 1905 sq.
Kröner Taschenausgabe. 12 vol. Leipzig 1930 sq.
Musarion – Ausgabe. 23 vol. München 1920-1929
Historisch-kritische Gesamtausgabe der Werke und Briefe (editor Nietzsche-Archiv). München 1933 sq. (neterminată)
Werke in 3 Bdn. Editor Karl Schlechta. Ed. a 2-a revizuită. München 1960 (Până în prezent cea mai bună și mai îngrijită ediție, conține toate oprele, opera postumă și o selecție a celor mai importante scrisori.)
Sämtliche Werke. Ediție tipărită pe hârtie subțire în 12 vol. Stuttgart 1965
Werke in 2 Bdn. Editor Ivo Frenzel. München 1967
Werke. Kritische Gesamtausgabe. Editor Giorgio Colli și Mazzino Montinari. Berlin 1967 sq.

4. Scrisori. Corespondență. Opere biografice

Gesammelte Briefe. 5 vol. Berlin și Leipzig 1900 sq.
Briefwechsel. Ediție critică. Editată de Giorgio Colli și Mazzino Montinari. Prima parte, vol. 1 sq., Berlin 1975 sq.
Briefwechsel mit Erwin Rohde. Leipzig 1923
Briefwechsel mit Franz Overbeck. Leipzig 1916
Nietzsches Briefe an Peter Gast. Berlin 1929
Peter Gasts Briefe an Nietzsche. 2 vol. Berlin 1923
Nietzsches Briefe an Mutter und Schwester. Berlin 1929
Briefe. Friedrich Nietzsche, Paul Reé, Lou von Salomé (Lou Andreas-Salomé). Die Dokumente ihrer Begegnung. Editor Ernst Pfeiffer. Frankfurt a. M. 1971

FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Das Leben Friedrich Nietzsches. Vol. 1: Der junge Nietzsche. Leipzig 1894 – Vol. 2: Der einsame Nietzsche. Leipzig 1904
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Der werdende Nietzsche. Autobiographische Aufzeichnungen. München 1924
BERNOULLI, CARL ALBRECHT: Franz Overbeck und Friedrich Nietzsche. 2 vol. Jena f. a. (1908)
DEUSSEN, PAUL: Erinnerungen an Friedrich Nietzsche. Leipzig 1901
STRECKER, KARL: Nietzsche und Strindberg. Mit ihrem Briefwechsel. München 1921

5. Introduceri. Prezentări și interpretări generale

ANDLER, CHARLES: Nietzsche, sa vie et sa pensée. 6 vol. Paris 1920-1931
ANDREAS-SALOMÉ, LOU: Friedrich Nietzsche in seinen Werken (1894). Dresda 1924
BÄUMLER, ALFRED: Nietzsche der Philosoph und Politiker. Ed. a 3-a, 1973
BERTRAM, ERNST: Nietzsche – Versuch einer Mythologie. Berlin 1929 – Ed. a 8-a adăugită. Bonn 1965
CRESSON, A.: Nietzsche, sa vie, son oeuvre, sa philosophie. Paris 1942
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH, și HENRI LICHTENBERG: Nietzsche und sein Werk. Dresda 1929
FRIEDLÄNDER, S.: Nietzsche. Eine intellektuelle Biographie. Berlin 1911
HALÉVY, D.: Nietzsche. Paris 1944
HECHEL, KARL: Nietzsche, sein Leben und seine Lehre. Leipzig f. a.
HEIDEGGER, MARTIN: Nietzsche. 2 vol. Pfullingen 1961
HOFMILLER, JOSEF: Nietzsche. Lübeck 1953
JASPERS, KARL: Nietzsche. München 1936
KAUFMANN, WALTER A.: Nietzsche. Princeton 1950
KLAGES, LUDWIG: Stettiner Nietzsche-Vorträge. Stettin 1928
LESSING, THEODOR: Nietzsche. Berlin 1925
LOMBARDI, R.: Nietzsche. Roma 1945
MUCKLE, FRIEDRICH: Friedrich Nietzsche und der Zusammenbruch der Kultur. München 1921
OEHLER, RICHARD: Nietzsches philosophisches Werden. München 1926
PANNWITZ, RUDOLF: Einführung in Nietzsche. München 1920
REYBURN, H. A., și H. E. HINDERKS: Friedrich Nietzsche. Kempen 1947
RICHTER, RAOUL: Friedrich Nietzsche, sein Leben und sein Werk. Leipzig 1922
RIEHL, A.: Nietzsche, der Künstler und der Denker. Stuttgart 1923
RÖMER, HEINRICH: Nietzsche. Eine Gesamtdarstellung in 3 Teilen und 2 Bänden. Leipzig 1921
STEINER, RUDOLF: Friedrich Nietzsche. Ein Kämpfer gegen seine Zeit. Dornach 1926

ABEGG, EMIL: Nietzsches Zarathustra und der Prophet des alten Iran. Zürich 1945
ABRAHAM, GERALD: Friedrich Nietzsche's attitute toward Richard Wagner. În: Music and Letters. Londra 1932
ACHELIS, THOMAS: Romantische Züge bei Nietzsche. Torino 1905
ACHELIS, THOMAS: Nietzsche und Overbeck. În: Hamburger Correspondent, anexa nr. 7/1908
ACKERKNECHT, ERWIN: Friedrich Nietzsche, der Prophet der schenkenden Tugend. În: Volkshochschul-Übungshefte, nr. 104/1920
ACKERMANN, OTTO: Kant im Urteil Nietzsches. Tübingen 1939
ADAM, MARGARETHE: Nietzsches Stellung zur Frau. În: Die Frau, nr. 36, Berlin 1929
ADLER, MAX: Arbeitsbriefe über Nietzsche. Zürich 1921
ADLER, R.: Speaking as one superman to another. În: New York Times Magazine, 17 oct. 1943
ALER, J. M.: Im Spiegel der Form. Stefan George und Nietzsche. Amsterdam 1947
ALGERMISSEN, KONRAD: Nietzsche und das Dritte Reich. Celle 1946
ALLEMANN, BEDA: Ironie und Dichtung. Pfullingen 1956
ANDLER, CHARLES: Nietzsche und Jacob Burkhardt. Basel 1926
ANDREAS-SALOMÉ, LOU: Lebensrückblick. Editor E. PFEIFFER. Zürich-Wiesbaden 1951
ANDRES, STEFAN: Nietzsche vor dem Kassationshof. În: Aufbau, nr. 4, Berlin 1948
ANON.: Nietzsche, die jüdische Canaille. În: C-V-Zeitung, Blätter für Judentum und Christentum, Berlin 1922
ANON.: Nietzsche, die frohe Botschaft des Nationalismus. În: Korrespondenzblatt für den katholischen Clerus Österreichs, nr. 56, Viena 1937
ANON.: Nietzsches Philosophie unter nationalsozialistischer Blickrichtung. În: Mitteilungsblatt des Nationalsozialistischen Lehrer-Bundes, administrația regiunii Tirol-Vorarlberg, anexa nr. 121/1942
ARENDT, HANNAH: Tradition and the modern age. În: Partisan Review, nr. 21/1954, p. 53-75 (Nietzsche, Marx, Kierkegaard ca stații finale ale filosofiei pure)
AUGUSTIN, GÜNTHER: Vom Grundwesen des Menschen. Gedanken Nietzsches über das Selbst. În: Der Volkswart, nr. 15, Praga 1939
BÄUMLER, ALFRED: Bachofen und Nietzsche. Zürich 1929
BÄUMLER, ALFRED: Nietzsche, der Philosoph und Politiker. Leipzig 1931
BÄUMLER, ALFRED: Nietzsches Stellung zu Aufklärung und Romantik. În: Schweizer Lehrerzeitung, nr. 76/1931
BÄUMLER, ALFRED: Nietzsche und der Nationalsozialismus. În: Nationalsozialistische Monatshefte, München 1934
BARTHEL, ERNST: Nietzsche als Verführer. Baden-Baden 1947

Barzardjian, R.: Friedrich Nietzsche der große Charlatan. Leipzig 1911
Barzun, Jacques: Nietzsche contra Wagner – Darwin, Marx, Wagner; critic of a heritage. New York 1941
Bataille, Georges: Sur Nietzsche, volonté de chance. Paris 1945
Bataille, Georges: Sur Nietzsche, volonté de puissance. Paris 1945
Bataille, Georges: L'hypothèse du retour éternel devant la science moderne. În: Revue de Philodophie, nr. 57/1904
Bauch, Bruno: Zu Friedrich Nietzsches Tode. În: Allgemeine deutsche Universitätszeitung. Berlin 1900
Baumgarten, Eduard: Das Vorbild Emersons im Werk und Leben Nietzsches. Heidelberg 1957
Benn, Gottfried: Nietzsche nach 50 Jahren. În: Das Lot. Nr. 4, Berlin 1950
Bense, Max: Die Idee der Naturerkenntnis bei Nietzsche und Kierkegaard. În: Unsere Welt, nr. 29, Stuttgart 1937
Benz, Ernst: Nietzsches Ideen zur Geschichte des Christentums. În: Zeitschrift für Kirchengeschichte, nr. 56, Stuttgart 1937
Benz, Ernst: Nietzsches Ideen zur Geschichte des Christentums und der Kirche. Leiden 1956
Bertram, Ernst: Nietzsches Goethebild. În: Festschrift für Berthold Litzmann. Bonn 1920
Böckmann, Paul: Die Bedeutung Nietzsches für die Situation der modernen Literatur. În: Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, nr. 27/1953
Brandes, Georg: En afhandling om aristokratisk radikalisme. Copenhaga 1889
Brock, Werner: Nietzsches Idee der Kultur. Bonn 1930
Bröcker, Walter: Nietzsche und der europäische Nihilismus. În: Zeitschrift für philosophische Forschung, Reutlingen 1949
Bubnoff, Nicolai von: Nietzsches Kulturphilosophie und Umwertungslehre. Leipzig 1924
Büscher, Gustav: Nietzsche, a prophet of dictatorship. În: Contemporary Review, nr. 149, Londra 1936
Camus, Albert: Nietzsche et le nihilisme. În: Les Temps Modernes, nr. 7/1951 – retipărire în: L'homme révolté. Paris 1951 – Germ.: Nietzsche und der Nihilismus. În: Der Monat, nr. 4, Berlin 1951 – retipărire în: Der Mensch in der Revolte. Hamburg 1953
Cohn, Paul: The Nietzsche movement in England. New York 1918 (Introducere la: Nietzsche, Collected works. vol. 18)
Copleston, E.: Friedrich Nietzsche, philosopher of culture. Londra 1942
Cysarz, Herbert: Nietzsche in den Wandlungen der Mit- und Nachwelt. În: Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, nr. 4/1926
Cysarz, Herbert: Von Schiller zu Nietzsche. Halle 1928
Cysarz, Herbert: Die große Lücke in Friedrich Nietzsches Moralkritik. În: Gemeinschaft und Politik, nr. 4, Bad Godesberg 1956

DAHMS, WALTER: Die Offenbarung der Musik. Eine Apothese Friedrich Nietzsches. Berlin 1926
DRAIN, HENRI: Nietzsche et Gide. Paris 1933
DREWS, ARTHUR: Nietzsche als Philosoph des Nationalsozialismus. In: Nordische Stimmen, nr. 4, Leipzig 1934
DYROFF, ADOLF: Was bedeutet Kulturvolk? Nietzsche und der deutsche Geist. 2 Aufsätze. Bonn 1915
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Wie der Zarathustra entstand. In: Zukunft, Berlin 1897
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Nietzsche und die Franzosen. In: Zukunft, Berlin 1899
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Die Krankheit Friedrich Nietzsches. In: Zukunft, Berlin 1900
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Der Kampf um die Nietzsche-Ausgabe. In: Zukunft, Berlin 1900
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Nietzsches Bibliothek. In: Arthur Berthold, Bücher und Wege zu Büchern. Berlin 1900. p. 427-456
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Nietzsches Tod. In: Zukunft, Berlin 1904
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Nietzsche und sein Verkehr. In: Der Zeitgeist, Beilage zum Berliner Tageblatt, nr. 40, 3 oct. 1904
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Nietzsche-Legenden. In: Zukunft, Berlin 1905
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Das Nietzsche-Archiv, seine Freunde und Feinde. Berlin 1907
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Friedrich Nietzsche und die Kritik. In: Morgen, Wochenschrift für deutsche Kultur, Berlin 1907, p. 488-493
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Mitteilungen aus dem Nietzsche-Archiv. Weimar 1908
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Nietzsche im Kriege 1870. In: Der neue Merkur, nr. 1, München 1914
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Wagner und Nietzsche zur Zeit der Freundschaft. München 1915
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Der Hymnus an das Leben. In: Das Inselschiff, nr. 1, Leipzig 1920
FÖRSTER-NIETZSCHE, ELISABETH: Friedrich Nietzsche und die Frauen seiner Zeit. München 1935
FREYER, HANS: Nietzsche. In: Die großen Deutschen. Vol. 4. Berlin 1935
GAST, PETER: Nietzsche und Brahms. In: Zukunft, Berlin 1897
GAST, PETER: Grabrede auf Nietzsche. In: A. Schröder, Ewiges Gedächtnis. Hamburg 1939
GAULTIER, JULES DE: De Kant à Nietzsche. Paris 1900
GIDÉ, ANDRE: Nietzsche. In: Gide, Morceaux choises. Paris 1935. p. 171-184
GLUM, FRIEDRICH: Nietzsche, Hitler und die deutsche Jugend. In: Religion und Weltanschauung, nr. 10, Rosenheim 1955
GRØNBECH, VILHELM: Ivar Kreuger og Nietzsche. In: Atombomben og andre essays. Copenhaga 1957

GUNDOLF, ERNST, şi KURT HILDEBRANDT: Nietzsche als Richter unserer Zeit. Breslau 1923
GÜNTHER, JOACHIM: Elisabeths Wille zur Macht?. În: Neue Deutsche Hefte, Berlin 1957
GÜRSTER, EUGEN: Nietzsche und die Musik. München 1929
HARTMANN, EDUARD VON: Unterhalb und oberhalb von Gut und Böse – Nietzsches neue Moral. În: Ethische Studien, Leipzig 1898
HEIDEGGER, MARTIN: Nietzsches Wort «Gott ist tot». În: Heidegger, Holzwege. Frankfurt a. M. 1950. p. 193-247
HEIDEGGER, MARTIN: Wer ist Nietzsches Zarathustra? În: Heidegger, Vorträge und Aufsätze. Pfullingen 1954. p. 101-126
HEIMSOETH, HEINZ: Macht und Geist in Nietzsches Geschichtsphilosophie. Köln 1938 (Kölner-Universitätsreden. 35)
HELLER, ERICH: Jacob Burkhardt und Nietzsche. În: Heller, Enterbter Geist. Essays über modernes Dichten und Denken. Frankfurt a. M. 1954
HELLER, ERICH: Nietzsche und Goethe În: Heller, Enterbter Geist. Essays über modernes Dichten und Denken. Frankfurt a. M. 1954
HELLER, ERICH: Rilke und Nietzsche. Mit einem Diskurs über Denken, Glauben und Dichten. În: Heller, Enterbter Geist. Essays über modernes Dichten und Denken. Frankfurt a. M. 1954
HESSE, HERMANN: Zarathustras Wiederkehr. Ein Wort an die deutsche Jugend. Berlin 1919 – Retipărire în: Krieg und Frieden. Zürich 1946
HEYSE, HANS: Kant und Nietzsche. În: Kant-Studien, nr. 42, Berlin 1942-1943
HILDEBRANDT, KURT: Wagner und Nietzsche. Ihr Kampf gegen das XIX. Jahrhundert. Breslau 1924
HILDEBRANDT, KURT: Gesundheit und Krankheit in Nietzsches Leben und Werk. Berlin 1926
HILDEBRANDT, KURT: Nietzsches Kampf mit Sokrates und Plato. Heidelberg 1928
HILDEBRANDT, KURT: Friedrich Nietzsche und das Deutsche Reich. Ein Beitrag zur Beurteilung von Nietzsches Wirkung auf das Volk. În: Kieler Blätter, nr. 2/1939
HILLEBRAND, BRUNO: Artistik und Auftrag. Zur Kunsttheorie von Benn und Nietzsche. München 1966 (sammlung dialog. 7)
HORKHEIMER, MAX: Bemerkungen zu Jaspers' Nietzsche. În: Zeitschrift für Sozialforschungen, 1937
HOWALD, ERNST: Friedrich Nietzsche und die klassische Philologie. Gotha 1920
JASPERS, KARL: Nietzsche und das Christentum. Hameln 1947
JOEL, KARL.: Nietzsche und die Romatik. Jena 1929
JUNG, C. G.: Nietzsches Geburt der Tragödie. În: Jung, Psychologische Typen. Zürich 1920. p. 183-196
JUNG, EDGAR J.: Die Herrschaft der Minderwertigen, ihr Zerfall und ihre Ablösung durch ein neues Reich. Berlin 1927

JÜNGER, FRIEDRICH GEORG: Nietzsche. Frankfurt a. M. 1949
KAUFMANN, WALTER: Nietzsches theory of values. Harvard 1947 (Diss.)
KAUFMANN, WALTER: Philosophie, Dichtung, Humanität. Essay. În: Offener Horizont. Festschrift für Karl Jaspers. München 1953. p. 368-382
KERÉNYI, KARL: Bachofen und die Zukunft des Humanismus. Mit einem Intermezzo über Nietzsche und Ariadne. Zürich 1945
KLAGES, LUDWIG: Die psychologischen Errungenschaften Nietzsches. Leipzig 1926
KRÖKEL, FRITZ: Europas Selbstbesinnung durch Nietzsche. Ihre Vorbereitung bei den französischen Moralisten. Berlin 1929
KRÖKEL, FRITZ: Nietzsche-Diskussion in Frankreich. În: Welt und Wort, nr. 5, Tübingen 1950
KÜHN-FROBENIUS, LEONORE: Das Individuum im Weltbild Goethes und Nietzsches. Bremen 1948
LANDMANN, MICHAEL: Geist und Leben. Varia Nietzscheana. Bonn 1951
LESSING, THEODOR: Schopenhauer – Wagner – Nietzsche. Einführung in moderne deutsche Philosophie. München 1906
LITT, THEODOR: Nietzsche und die Philosophie des «Lebens». În: Handbuch der Philosophie. München 1931
LÖWITH, KARL: Nietzsches Philosophie der ewigen Wiederkunft des Gleichen. Berlin 1935
LÖWITH, KARL: Von Hegel bis Nietzsche. Zürich 1941
LÖWITH, KARL: Friedrich Nietzsche. În: Die großen Deutschen. Vol. 3. 1956
LÖWITH, KARL: Gott, Mensch und Welt in der Metaphysik von Decartes bis zu Nietzsche. Göttingen 1967
LUKÁCS, GEORG: Nietzsche als Vorläufer der faschistischen Ästhetik. În: Internationale Literatur – Deutsche Blätter, Moscova 1934 – Retipărire în: Beiträge zur Geschichte der Ästhetik. Berlin 1954
LUKÁCS, GEORG: Der deutsche Faschismus und Nietzsche. În: Internationale Literatur – Deutsche Blätter, Moscova 1943 – Retipărire în: Volk und Vaterland, Kriegsgefangenenzeitung der Bewegung Freies Deutschland für den Westen, Paris 1945 – În: Lukács, Schicksalswende. Beiträge zu einer neuen deutschen Ideologie. Berlin 1948
LUKÁCS, GEORG: Nietzsche als Begründer des Irrationalismus der imperialistischen Periode. În: Die Zerstörung der Vernunft. Der Weg des Irrationalismus von Schelling zu Hitler. Berlin 1955. p. 244-317
MANN, HEINRICH: Nietzsche. În: Maß und Wert, nr. 2, Zürich 1939
MANN, THOMAS: Betrachtungen eines Unpolitischen. Berlin 1918
MANN, THOMAS: Nietzsches Philosophie im Lichte unserer Erfahrung. Berlin 1948
MANN, THOMAS: Rede gehalten zur Feier des 80. Geburtstages Friedrich Nietzsches. În: Mann, Altes und Neues. Frankfurt a. M. 1953. p. 275-279
MARCEL, GABRIEL: De Kierkegaard à Nietzsche et à Heidegger. În: Marcel, L'homme problem éthique. Paris 1955. p. 135-143

MARCUSE, LUDWIG: Was Nietzsche a nazi?. În: American Mercury, nr. 59, decembrie 1944
MARCUSE, LUDWIG: Nietzsche in Amerika. În: Neue Schweizer Rundschau, nr. 18, Zürich 1950
MARTIN, A. v.: Nietzsche und Burckhardt. Ediția a 3-a, München 1945
MCGOVERN, WILLIAM: From Luther to Hitler, the history of fascist-nazi political philosophy. New York 1941
MEHRING, FRANZ: Nietzsche gegen den Sozialismus. În: Die Neue Zeit, nr. 15/1897
MEYSENBUG, MALWIDA VON: Der Lebensabend einer Idealistin. Berlin 1898
MUCKLE, FRIEDRICH: Friedrich Nietzsche und der Zusammenbruch der Kultur. München 1921
MÜLLER-FREIENFELS, RICHARD: Nietzsche und der Pragmatismus. În: Archiv für Geschichte der Philosophie, nr. 26, Berlin 1913
NAUMANN, GUSTAV: Zarathustra-Kommentar. 4 părți. Leipzig 1899-1901
NIGG, WALTER: Friedrich Nietzsche 1844-1900. Bern-Leipzig 1946
NIGG, WALTER: Prophetische Denker. Zürich 1957
OEHLER, ADALBERT: Nietzsches Mutter. München 1940
OEHLER, MAX: Mussolini und Nietzsche. Ein Beitrag zur Ethik des Faschismus. 1930
OEHLER, MAX: Nietzsches angebliche polnische Herkunft. În: Ostdeutsche Monatshefte, nr. 18/1938
OEHLER, MAX: Nietzsches Ahnentafel. Weimar 1938
OEHLER, MAX: Nietzsches Bibliothek. 14. Jahresausgabe der Gesellschaft der Freunde des Nietzsche-Archivs. Weimar 1942
OEHLER, MAX: Nietzsche in Pforta. În: H. GEHRING (editor), Schulpforta und das deutsche Geistesleben. Darmstadt 1943
OEHLER, RICHARD: Nietzsches Verhältnis zur vorsokratischen Philosophie. Halle 1903 (Diss.)
OTTO, WALTER F.: Der junge Nietzsche. (Prelegere.) Frankfurt a. M. 1936
OVERBECK, FRANZ: Selbstbekenntnisse. Basel 1941
PODACH, ERICH F.: Nietzsches Zusammenbruch. Heidelberg 1930
PODACH, ERICH F.: Gestalten um Nietzsche. Weimar 1932
PODACH, ERICH F.: Der kranke Nietzsche. Briefe seiner Mutter an Franz Overbeck. Viena 1937
PODACH, ERICH F.: Friedrich Nietzsche und Lou Salomé. Ihre Begegnung 1882. Zürich 1938
PODACH, ERICH F.: Friedrich Nietzsches Werke des Zusammenbruchs. Heidelberg 1961
PÜTZ, PETER: Friedrich Nietzsche. Stuttgart 1967 (Sammlung Metzler. 62)
PRINZHORN, HANS: Nietzsche und das XX. Jahrhundert. Heidelberg 1928
PRZYWARA, ERICH: Um das Erbe Friedrich Nietzsches. În: Schweizer Rundschau, nr. 25/1925
REINHARDT, KARL: Nietzsches Klage der Ariadne. 1936

Reininger, Robert: Friedrich Nietzsches Kampf um den Sinn des Lebens. Der Ertrag seiner Philosophie für die Ethik. Viena 1925
Ritschl, Otto: Nietzsches Welt- und Lebensanschauung in ihrer Entstehung und Entwicklung dargestellt und beurteilt. Freiburg i. B. 1897
Rohde, Erwin: Friedrich Nietzsches Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik. (Recenzie) În: Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 26 mai 1872 – Retipărire în: Kleine Schriften. Vol. 2. Tübingen 1902
Rohde, Erwin: Afterphilologie. Sendschreiben eines Philologen an Richard Wagner. Leipzig 1872
Rosenberg, Alfred: Friedrich Nietzsche. München 1944
Russell, Bertrand: Power, a new social analysis. New York 1941
Russell, Bertrand: Nietzsche. În: Russell, History of western philosophy. p. 760-773
Salin, Edgar: Vom deutschen Verhängnis. Gespräch an der Zeitenwende: Burckhardt – Nietzsche. Hamburg 1959 (rowohlts deutsche enzyklopädie. 80)
Santayana, George: Egotism. În: German philosophy. New York 1916
Schenck, Ernst von: Die historische Existenz in Nietzsches Anschauung. În: Jahrbuch der schweizerischen philosophischen Gesellschaft, nr. 5, Basel 1954
Schestow, Leo: Dostojewski und Nietzsche. Philosophie der Tragödie. Berlin 1928
Schilling, Kurt: Nietzsches Schicksal und Werk. În: Archiv für Religionswissenschaft, nr. 36, Leipzig 1940
Schlechta, Karl: Der Fall Nietzsche. München 1959
Schlechta, Karl, și Anni Anders: Nietzsche: Von den verborgenen Anfängen seines Philosophierens. Stuttgart 1965
Schoeps, Hans-Joachim: Gestalten an der Zeitenwende: Burckhardt – Nietzsche – Kafka. Berlin 1936
Schöllgen, Werner: Nietzsche und die christliche Ordnung der Werte. În: Magazin der Pädagogik, 1938
Schottlaender, Rudolf: Two dionysians: Emerson and Nietzsche. În: South Atlantic Quarterly, nr. 39 (iulie 1940)
Schubart, Walter: Dostojewski und Nietzsche. Lucerna 1939
Schütz, Oskar: Friedrich Nietzsche als Prophet der deutschen Jugendbewegung. În: Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung, nr. 5, Berlin 1929
Schweitzer, Albert: Schopenhauer und Nietzsche. În: Kultur und Ethik. Kulturphilosophie. Partea a 2-a. München 1923
Shaw, George Bernard: Nietzsche in English. În: Saturday Review, 11 aprilie 1896
Simmel, Georg: Schopenhauer und Nietzsche. Leipzig 1907
Spittel, Carl: Meine Beziehungen zu Nietzsche. München 1908

Steinbüchel, Theodor: Die Philosophie Friedrich Nietzsches, ihre geistesgeschichtliche Situation, ihr Sinn und ihre Wirkung. In: Zeitschrift für deutsche Geistesgeschichte 1937
Strindberg, August: Tschandala. Stockholm 1897
Struve, Wolfgang: Die neuzeitliche Philosophie als Metaphysik der Subjektivität. Interpretationen zu Kierkegaard und Nietzsche. In: Symposion, nr. 1, Freiburg i. B. 1949
Thirring, Hans: Anti-Nietzsche, Anti-Spengler. Gesammelte Aufsätze und Reden zur demokratischen Erziehung. Viena 1947
Tillich, Paul: Nietzsche and the bourgeois spirit. In: Journal of the history of ideas, New York 1945
Vaihinger, Hans: Nietzsche als Philosoph. Berlin 1902
Valéry, Paul: Quatre lettres au sujet de Nietzsche. In: Cahiers de la quinzaine. Vol. 18. Paris 1927
Vermeil, Edmond: Nietzsche und Frankreich. In: Antares, nr. 2, Baden-Baden 1954
Vermeil, Edmond: Das Problem der Dekadenz und der Regenaration. Goethe und Rousseau, Richard Wagner und Nietzsche. Stuttgart 1954
Vetter, August: Nietzsche. München 1926
Voegelin, Eric: Nietzsche, the crisis and the war. In: Journal of Politics, nr. 6/1944
Wackernagel, Peter: Nietzsche als Musiker. In: Kunst der Nation. Berlin 1934
Wenzl, Aloys: Nietzsche – Versuchung, Verhängnis und Aufgabe. Berlin 1950/51 (Philosophische Studien. 2)
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von: Zukunftsphilologie. Eine Erwiderung auf Friedrich Nietzsches «Geburt der Tragödie». Berlin 1872
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von: Zukunftsphilologie. Eine Erwiderung auf die Rettungsversuche für Friedrich Nietzsches «Geburt der Tragödie». Berlin 1873
Wolff, Julius: Zur Genealogie des Nietzeschen Übermenschen. In: Veröffentlichungen der Deutschen Akademischen Vereinigung zu Buenos Aires 1900
Würzbach, Friedrich: Die Wandlung der Deutung Nietzsches. In: Blätter für deutsche Philosophie, Berlin 1930
Würzbach, Friedrich: Nietzsche und das deustche Schicksal. In: Reclams Universum, nr. 14, Leipzig 1931
Zweig, Stefan: Der Kampf mit dem Dämon. Hölderlin, Kleist, Nietzsche. In: Zweig, Die Baumeister der Welt. Vol. 2. Leipzig 1925

1. Mijloace auxiliare. Bibliografii

DAVIES, RICHARD D.: Nietzsche in Russia. 1892-1917. A preliminary bibliography. P. 1. În: Germano-Slavica (Waterloo, Ont.) 1976, H. 2. p. 107-146 P. 2. În: Germano-Slavica 1977, H. 3, p. 201-220

GABEL, GERNOT U.: Friedrich Nietzsche. Leben und Werk im Spiegel westeuropäischer Hochschulschriften 1900-1975. Eine Bibliographie. Hamburg 1978

KRUMMEL, RICHARD F.: Nietzsche und der deutsche Geist. Ausbreitung und Wirkung des Nietzscheschen Werkes im deutschen Sprachraum bis zum Todesjahr des Philosophen. Ein Schrifttumsverzeichnis der Jahre 1867-1900. Berlin 1974 (Monographien und Texte zur Nietzsche -Forschung. 3)

MÜLLER-LAUTER, WOLFGANG (editor): Aneignung und Umwandlung. Friedrich Nietzsche und das 19. Jahrhundert. Berlin 1978 (Nietzsche- Studien. 7)

MÜLLER-LAUTER, WOLFGANG, și GERHARD, VOLKER: Aufnahme und Auseinandersetzung. Friedrich Nietzsche im 20. Jahrhundert. Berlin – New York 1982

SCHLECHTA, KARL: Nietzsche – Chronik. Daten zu Leben und Werk. München 1975 (Reihe Hanser. 198)

STEFANI, MANUELA ANGELA: Nietzsche in Italia. Rassegna bibliografica 1893-1970. Assisi 1975 (Politica e società. 6)

Nietzsche-Studien. Internationales Jahrbuch für die Nietzsche-Forschung. Editată de MAZZINO MONTINARI ș. a. Vol. 1 sq. 1972 sq.

2. Introduceri. Prezentări și interpretări generale

ALTHAUS, HORST: Friedrich Nietzsche. Eine bürgerliche Tragödie. München 1985

FINK, EUGEN: Nietzsches Philosophie. Ed. a 4-a. Stuttgart-Berlin-Köln- Mainz 1979 (Urban Taschenbücher. Vol. 45)

FREY, JULIUS: Armer Nietzsche. Annäherung an seine Philosophie. Frankfurt a. M. 1987

GUZZONI, ALFREDO (editor): 90 Jahre philosophische Nietzsche-Rezeption. Königstein 1979

HOLINGDALE, R. J.: Nietzsche. The Man and his Philosophy. Londra 1985

JANZ, CURT P.: Friedrich Nietzsche. Biographie in 3 Bänden. München 1978-79

KAULHAUSEN, MARIE-HED: Nietzsches Sprachstil. Gedeutet aus seinem Lebensgefühl und Weltverhältnis. München 1977

MÜLLER-LAUTER, WOLFGANG: Nietzsche. Seine Philosophie der Gegensätze und die Gegensätze seiner Philosophie, Berlin 1971

Ries, Wiebrecht: Friedrich Nietzsche. Wie die «wahre Welt» endlich zur Fabel wurde. Hanovra 1977 (Philosophische Kompendien. 1)
Picht, Georg: Nietzsche. Stuttgart 1988
Ross, Werner: Der ängstliche Adler. Friedrich Nietzsches Leben. Stuttgart 1980
Salaquarda, Jörg (editor): Nietzsche. Darmstadt 1980 (Wege der Forschung. 521). Împreună cu o bibliografie
Volkmann-Schluck, Karl Heinz: Leben und Denken. Interpretation zur Philosophie Nietzsches. Frankfurt a. M. 1968
Nietzsche aujourd'hui? Centre culturel international de Cerisy-la-Salle. Vol. 1. 2. Paris 1973
Literaturmagazin. 12. Sonderband: Nietzsche. Reinbek 1980 (das neue buch. 135)

3. Cercetări particulare

Abel, Günter: Die Dynamik des Willens zur Macht und der ewigen Wiederkehr. Berlin 1984
Alwast, Jendris: Logik der dionysischen Revolte. Nietzsches Entwurf einer aporetisch dementierten «kritischen Theorie». Meisenheim am Glan 1975 (Monographien zur philosophischen Forschung. 133)
Anglet, Kurt: Zur Phantasmagorie der Tradition. Nietzsches Philosophie zwischen Historismus und Beschwörung. Würzburg 1989
Balkenohl, Manfred: Der Antitheismus Nietzsches. Fragen und Suchen nach Gott. Eine sozialanthropologische Untersuchung. München 1976 (Abhandlungen zur Sozialethik. 12)
Balmer, Hans P.: Freiheit statt Theologie. Ein Grundgedanke von Nietzsche. Freiburg i. B. 1977 (Symposion. 55)
Bennholdt-Thomsen, Anke: Nietzsches «Also sprach Zarathustra» als literarisches Phänomen. Eine Revision. Frankfurt a. M. 1974
Bludau, Beatrix: Frankreich im Werk Nietzsches. Geschichte und Kritik der Einflußthese. Bonn 1979 (Studien zur Literatur der Moderne. vol. 5)
Boening, Thomas: Metaphysik, Kunst und Sprache beim frühen Nietzsche. Berlin 1988
Brandl, Horst: Persönlichkeitsidealismus und Willenskult. Aspekte der Nietzsche-Rezeption in Schweden. Heidelberg 1977 (Skandinavistische Arbeiten. 3)
Brann, Henry Walter: Nietzsche und die Frauen. Ed. a 2-a adăugită și revizuită, Bonn 1978 (Abhandlungen zur Philosophie, Psychologie und Pädagogik. vol. 136)
Bridgwater, Patrick: Kafka und Nietzsche. Bonn 1974 (Studien zur Germanistik, Anglistik und Komparatistik. 23)

BRIDGWATER, PATRICK: Nietzsche in Anglosaxony. A study of Nietzsche's impact on English and American literature. Leicester 1972
DELEUZE, GILLES: Nietzsche und die Philosophie. München 1976
DJURIC, MIHAIL (editor): Kunst und Wissenschaft bei Friedrich Nietzsche. (Kongreßdokumentation: Nietzsche zum Verhältnis von Wissenschaft und Kunst. Dubrovnik 1985) Würzburg 1986
DONELLA, BRENDAN: Nietzsche and the French Moralists. Bonn 1982
DRESLER-BRUMME, CHARLOTTE: Nietzsches Philosophie in Musils Roman «Der Mann ohne Eigenschaften». Frankfurt a. M. 1987
FIGL, JOHANN: Interpretation als philosophisches Prinzip. Friedrich Nietzsches universale Theorie der Auslegung im späten Nachlaß. Berlin-New York 1982
FISCHER-DIESKAU, DIETRICH: Wagner und Nietzsche. Der Mystagoge und sein Abtrünniger. Stuttgart 1974
FLEITER, MICHAEL: Wider den Kult des Realen. Die Kritik des werdenden Nietzsche am gründerzeitlichen Kulturbetrieb. Königstein 1984
FUNKE, MONIKA: Ideologiekritik und ihre Ideologie bei Nietzsche. Stuttgart-Bad Cannstatt 1974 (Problemata. 35)
GILMAN, SANDER L.: Nietzschean parody. An introduction to reading Nietzsche. Bonn 1976 (Studien zur Germanistik, Anglistik und Komparatistik. 38)
GOEDERT, GEORGES: Nietzsche, critique des valeurs chrétiennes. Souffrance et compassion. Paris 1977
GOTH, JOACHIM: Nietzsche und die Rhetorik. Tübingen 1970 (Untersuchungen zur deutschen Literaturgeschichte. vol. 5)
GRAU, GERD-GÜNTER: Ideologie und Wille zur Macht. Zeitgemäße Betrachtungen über Nietzsche. Berlin-New York 1984
GRIMM, RÜDIGER H.: Nietzsche's theory of knowledge. Berlin 1977 (Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung. 4)
HEBER-SUFFRIN, PIERRE: Le Zarathoustra de Nietzsche. Paris, Press Univers. de France 1988
HELLER, PETER: Probleme der Zivilisation. Versuche über Goethe, Thomas Mann, Nietzsche und Freud. Bonn 1978 (Modern German studies. 3)
Von den ersten und letzten Dingen. Studien und Kommentar zu einer Aphorismenreihe von Friedrich Nietzsche. Berlin 1972 (Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung. vol. 1)
HILLEBRAND, BRUNO (editor): Nietzsche und die deutsche Literatur. Vol. 1. 2., München 1978 (Deutsche Texte. 50. 51.)
HINA, HORST: Nietzsche und Marx bei Malraux. Tübingen 1970 (Forschungsprobleme der vergleichenden Literaturgeschichte)
HOLZ, HANS H.: Die abenteuerliche Rebellion. Bürgerliche Protestbewegungen in der Philosophie: Stirner, Nietzsche, Sartre, Marcuse, Neue Linke. Darmstadt 1976 (Philosophische Texte. 5)
HOULGATE, STEPHEN: Hegel, Nietzsche and the Criticism of Metaphysics. Cambridge Univ. Press 1986

JANZ, KURT PAUL: Die Briefe Friedrich Nietzsches. Textprobleme und ihre Bedeutung für Biographie und Doxographie. Zürich 1972 (Basler Beiträge zur Philosophie und ihre Geschichte. vol. 6)
JOOS, ERNEST: Poetic Truth and Transvaluation in Nietzsche's Zarathustra. New York 1987
JOOS, WALTER: Die desparate Erkenntnis. Ein Zugang zur Nihilismusproblematik bei Friedrich Nietzsche. Berna 1983
KÄMPFERT, MANFRED: Säkularisation und neue Heiligkeit. Religiöse und religionsbezogene Sprache bei Friedrich Nietzsche. Berlin 1971 (Philologische Studien und Quellen. 61)
KLOSSOWSKI, PIERRE: Nietzsche und der circulus vitiosus deus. München 1986
KOESTER, PETER: Der sterbliche Gott. Nietzsches Entwurf übermenschlicher Größe. Meisenheim am Glan 1972 (Monographien zur philosophischen Forschung. vol. 103)
KOHLER, JOACHIM: Friedrich Nietzsche und seine verschlüsselte Botschaft. Nördlingen 1989
KOKEMOHR, RAINER: Zukunft als Bildungsproblem. Die Bildungsreflexion des jungen Nietzsche. Ratingen-Kastellaun- Düsseldorf 1973
KUNNE-IBSCH, ELRUD: Die Stellung Nietzsches in der Entwicklung der modernen Literaturwissenschaft. Tübingen 1972 (Studien zur deutschen Literatur. vol. 33)
LAMBRECHT, LARS: Intellektuelle Subjektivität und Gesellschaftsgeschichte. Grundzüge eines Forschungsprojekts zur Biographie und Fallstudie zu Friedrich Nietzsche und Franz Mehring. (Diss.) Frankfurt a. M. 1985
LOVE, FREDERICK R.: Nietzsche's Saint Peter. Genesis and cultivation of an illusion. Berlin 1981 (Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung. 5)
MEGILL, ALLAN: Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida. Univ. of California Press, Berkely 1985
MOST, OTTO J.: Zeitliches und Ewiges in der Philosophie Nietzsches und Schopenhauers. Frankfurt a. M. 1977 (Studien zur Philosophie und Literatur des 19. Jahrhunderts. 33)
NESSLER, BERNHARD: Die beiden Theatermodelle in Nietzsches «Geburt der Tragödie». Meisenheim am Glan 1972 (Deutsche Studien. vol. 20)
ODUEV, STEPAN F: Auf den Spuren Zarathustras. Der Einfluß Nietzsches auf die bürgerliche deutsche Philosophie. Berlin 1977
O'FLAHERTY, JAMES C. (editor): Studies in Neitzsche and the classical tradition. 2 ed. Chapel Hill 1979 (University of North Carolina studies in the Germanic languages and literatures. 85)
PFEIL, HANS: Von Christus zu Dionysos. Nietzsches religiöse Entwicklung. Meisenheim am Glan 1975
REBOUL, OLIVIER: Nietzsche critique de Kant. Paris 1974 (Le philosophe. 113)

Reichert, Herbert W.: Friedrich Nietzsche's impact on modern German literature. 5 essays. Chanel Hill 1975 (Studies in German language and literatures. 84)
Roettges, Heinz: Nietzsche und die Dialektik der Aufklärung. Berlin 1972 (Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung. vol. 2)
Rohrmoser, Günter: Nietzsche und das Ende der Emanzipation. Freiburg i. B. 1971 (Rombach Hochschul Paperback. vol. 21)
Rupp, Gerhard: Rhetorische Strukturen und kommunikative Determinanz. Studien zur Textkonstruktion des philosophischen Diskurses im Werk Friedrich Nietzsches. Berna 1976 (Europäische Hochschulschriften. Reihe 1, 140)
Sandvoss, Ernst: Hitler und Nietzsche. Göttingen 1969
Schipperges, Heinrich: Am Leitfaden des Leibs. Zur Anthropologie und Therapeutik Friedrich Nietzsches. Stuttgart 1975
Schmidt, Hermann Josef: Nietzsche und Sokrates. Philosophische Untersuchungen zu Nietzsches Sokratesbild. Meisenheim am Glan 1969 (Monographien zur philosophischen Forschung. vol. 59)
Stambaugh, Joan: Nietzsche's Thought of eternal return. Baltimore 1972
Stern, Josef Peter: Nietzsche. Die Moralität der äußersten Anstrengung. Köln-Lövenich 1982
Sugarman, Richard I.: Rancor against time. The phenomenology of «ressentiment». Hamburg 1980
Taureck, Bernhard: Nietzsche und der Faschismus. Nietzsches politische Philosophie und die Folgen. Hamburg 1989
Thatcher, David S.: Nietzsche in England. 1890-1914. The growth of a reputation. Toronto 1970
Thiel, Manfred: Nietzsche. Ein analytischer Aufbau seiner Denkstruktur. Heidelberg 1980
Ulrich, Hans G.: Anthropologie und Ethik bei Friedrich Nietzsche. Interpretationen zu Grundproblemen theologischer Ethik. München 1975 (Beiträge zur evangelischen Theologie. 68)
Valadier, Paul: Nietzsche et la critique du christianisme. Paris 1974 (Collection «Cogitatio fidei». 77)
Verrecchia, Anacleto: Zarathustras Ende. Die Katastrophe Nietzsches in Turin. Viena 1986
Walter, Rudolf: Friedrich Nietzsche, Jugendstil, Heinrich Mann. Zur geistigen Situation der Jahrhundertwende. München 1976 (Münchner germanistische Beiträge. 17)
Wilcox, John T.: Truth and value in Nietzsche. A study of his metaethics and epistemology. Ann Arbor 1974
Wurzer, William S.: Nietzsche und Spinoza. Meisenheim am Glan 1975 (Monographien zur philosophischen Forschung. 141)

INDEX DE NUME

Anaxagora 68
Anaximandru 68
Aristotel 7, 29, 35

Bach, Johann Sebastian 14, 72
Beethoven, Ludwig van 14, 39, 55, 71
Berlioz, Hector 14
Bertram, Ernst 14
Bismarck, Otto, Fürst von 106
Binswanger, Prof. 147
Bizet, Georges 111, 141
Brahms, Johannes 81
Brandes, Elsbeth 94
Brandes, Georg 144
Brockhaus, Hermann 32
Brockhaus, Ottilie 32
Bülow, Blandine von 46
Bülow, Cosima von, vezi și Cosima Wagner
Bülow, Daniela von 46
Bülow, Elise 94
Bülow, Eva von 46
Bülow, Hans von 60, 71
Bülow, Isolde von 46
Burckhardt, Jacob 45, 60, 66, 71, *78*, 128, 134, 143
Byron, Lord George Noël Gordon 40

Chamfort (Nicolas-Sébastien Roch) 101
Chamisso, Adalbert von (Louis Charles Adeleide de Chamisso de Boncourt) 27

Dante Alighieri 87
Democrit 68 sq.
Demostene 80
Deussen, Paul 18, 23, 26, 38, 63, 71, 95, *127*, 128, 147
Deussen, Doamna 128
Diogenes Laertios 29
Dyck, Anthonis van 100

Empedocle 68, 69
Eschil 71
Euripide 56, 58

Förster, Berhard 127
Förster, Elisabeth, vezi și Elisabeth Förster-Nietzsche
Förster-Nietzsche, Elisabeth 10, 14, 15, 26, 38, 71, *79*, 81, 83, 89, *90*, 94, 109, 116 sq., 123, 126 sq., 131, *144*, 148
Freud, Sigmund 137
Friedrich Wilhelm al IV-lea, regele Prusiei 9

Gast, Peter (Heinrich Köselitz) *87*, 88 sq., 99, 108, 116-118, 127, 128, 132, 143, 145
George, Stefan 66
Gersdorff, Carl von 30, *30*, 38, 39, 60, 71, 78, 83, 88, 89, 100
Goethe, Johann Wolfgang von 14, 104, 125
Guercino (Giovanni Francesco Barbieri) 100

Händel, Georg Friedrich 14
Hartmann, Eduard von 74
Haushalter 26
Haydn, Joseph 14
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 7, 66, 74, 124
Heidegger, Martin 51, 68
Heine, Heinrich 104
Heinze 127
Heraclit 68
Hermann, Gottfried 61
Hillebrand, Joseph 83
Hölderlin, Friedrich 20, 23, 133

Immermann 70

Jahn, Otto 24, 27
Jaspers, Karl 70, 76, 95, 98

Jean Paul (Jean Paul Friedrich Richter) 20, 23
Jünger, Ernst 66

Kant, Immanuel 7, 9, 36, 102
Kierkegaard, Sören 7, 76
Köckert 94
Krug, Gustav 11, 14, 18, 63, 71
Krug, Consilier 14

La Bruyère, Jean de 101
Lachmann, Karl 61
Lange, Friedrich Albert 38 sq.
La Rochefoucauld, François, Duc de 101
Liszt, Franz 14, 46
Longfellow, Henry Wadsworth 90
Löwith, Karl 132
Luther, Martin 125

Manzoni, Alessandro 89
Marx, Karl 7, 69
Mendelssohn-Bartholdy, Felix Jakob Ludwig 14
Meysenbug, Malwida von 71, *73*, 85, 88, 92 sq., 99, 112
Michael 26
Montaigne, Michel Eyquem de 101
Mozart, Wolfgang Amadeus 14
Mushacke 30, 38, 39

Napoleon I, Împăratul francezilor 139
Nietzsche, Auguste 9, 11
Nietzsche, Carl Ludwig, 9 sq., *10*, 14, 15, 148
Nietzsche, Elisabeth, vezi Elisabeth Förster-Nietzsche
Nietzsche, Franziska Ernestine 9, *10*, 26, 89, 94, 109, 116, 123, 126, 144, 147 sq., *149*
Nietzsche, Friedrich August Ludwig 8
Nietzsche, Joseph 10
Nietzsche, Rosalie 9, 11

Oehler 9, 11
Overbeck, Franz 45, *45*, 60, 95, 109, 126, 144, 147

Parmenide 68
Petöfi, Sándor 27
Pinder, Wilhelm 12, 14 sq., 18, 63, 70
Platen, August Graf von 20
Platon 29, 35
Podach, Erich F. 132, 133

Raabe, Hedwig 31
Raffael (Raffaello Santi) 39
Reé, Paul 88, *88*, 101, 110, 112, 115 sq., 117
Ritschl, Friedrich Wilhelm 24, 27 sq., *28*, 31, 42, 44, 45, 60, 70, 71, 88
Rohde, Erwin 31 sq., *32*, *35*, 39, 42, 44 sq., 60, 63, *64*, 71, 77, 83, 88, 106, 125, 128
Romundt 45
Rubens, Peter Paul 100

Salomé, Lou *88*, 92, 112 sq., *113*, 123, 127
Schlechta, Karl 98, 132
Schleußner 26
Schmeitzer 125
Schopenhauer, Arthur 7, 23, 29, 32, 36 sq., *36*, 40, 46, 51, 53, 59, 63, 76, 80, 101 sq., 137
Schubert, Franz 14
Schumann, Robert 27
von Senger 92
Seydlitz, Reinhard von 89
Simonide 29
Socrate 56, *58*, 65, 68
Spengler, Oswald 51, 66
Spinoza, Benedictus de 110
Stedefeldt 26
Stein, Heinrich Freiherr von 126
Stendhal (Henri Beyle) 101
Stifter, Adalbert 108

Stöckert 26
Strauß, David Friedrich 27, 73, 76

Thales 68
Teognis din Megara 23, 27 sq.
Tiberius Caesar Augustus 57
Töpelmann 26
Trampedach, Mathilde 89

Uhland, Ludwig 104

Wagner, Cosima *34*, 46, *49*, 59, 71, 76, 82, 87, 142, *145*
Wagner, Richard 18, 23, 29, 32, *33*, *34*, 44, 46 sq., 48, *50*, 51, 58, 59, 61, 65, 71, 72, 74, 75 sq., 87, 89, 96, 98, 102, 106, 111, 115, 119, 124, 138, 141
Wagner, Siegfried 46
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von 60 sq., *61*
Winckelmann, Johann Joachim 61

Despre Autor

Ivo Frenzel (n. 1924) a studiat filosofia și sociologia cu Nicolai Hartmann și Helmut Plessner la Göttingen și a activat mai ales ca lector, redactor științific, director editorial. Este profesor onorific la Facultatea de stat pentru muzică și teatru din Hanovra, unde trăiește ca publicist liber-profesionist. A publicat, printre altele, studii despre René Descartes, Ernst Bloch, Martin Heidegger.

Dacă apreciem însemnătatea unui filosof după efectul pe care îl au operele sale asupra urmașilor, atunci îl putem situa pe Friedrich Nietzsche deopotrivă alături de Hegel, Marx, Kierkegaard și Schopenhauer; el este unul dintre puținii mari gânditori ai secolului al XIX-lea care se situau cu mult înaintea timpului lor și fără de care secolul al XX-lea nu ar fi devenit ceea ce este. Istoria receptării operei lui Nietzsche începe târziu. El, cel care și-a pierdut puterea rațiunii, nu a trăit să vadă gloria mereu crescândă de care s-a bucurat în final opera sa; sămânța ideilor sale și-a arătat uimitor roadele, atât în rău, cât și în bine, abia după moartea sa. Comparativ cu această receptare, viața lui Nietzsche a fost aproape neînsemnată: câteva decenii ale unei vieți de intelectual, de la bun început o persoană retrasă, care a stat sub semnul singurătății și al neînțelegerii. Nici o faptă nu a făcut să crească în intensitate și nu a definit această viață, care nu a fost însoțită de nici o cinstire veritabilă.

Ivo Frenzel

I.S.B.N. 973-601-551-3

9 789736 015519

Editura Teora

Lei 14000